

อภิธรรมมหาวิทยาลัย
ABHIDHAMMA UNIVERSITY
WATRAKHANG DHONBURI THAILAND.

คำถาม - คำตอบ
ในวิปัสสนากรรมฐานทีปนี้
หลักสูตรชั้น อาจารย์พิเศษ ตร
และประชาชนทั่วไป

ฉบับ นิตยพระชนมายุ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา
ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

รวบรวมโดย

พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ธ. ๙ อภิธรรมมหาบัณฑิต)

สำนักวัชรเมฆโมฬิตารามวรมหาวิหาร

กรุงเทพมหานคร

(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

คำถาม - คำตอบ

**ในวิปัสสนากรรมฐานที่ปณิ
หลักสูตรชั้น อาจารย์พิเศษ ตร
และ สำหรับประชาชนทั่วไป**

**ฉบับ นลองพระชนมายุ ๖ รอบ ๗๒ พรรษา
ของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว**

รวบรวมโดย

พระศรีคัมภีรญาณ (ถวัลย์ ญาณจารี ป.ธ. ๙ อภิธรรมมหาบัณฑิต)

สำนักวัชรเมฆโมฬิตารามวรมหาวิหาร

กรุงเทพมหานคร

พิมพ์ครั้งที่ ๑, ๕๐๐ ฉบับ

ราคาเล่มละ ๗๐ บาท

วันที่ ๙ พฤษภาคม ๒๕๕๓

(สงวนลิขสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ)

ภูมิพลมหาราชาวรสต ขยมงคลวรทานคาถา

กาถาวายพระพรชัยมงคล

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพล มหาราช

ภูมิพล มหาราช	ทยยาน ภูฏาทุณ
ธมมิโก ทศธมเมหิ	ราชย์ กาเรติ สพุพทา
ทุกขโต ทุกขิตะ ทยเย	ภยโต ภยตชชิตะ
สมสสาโห ปโมเจติ	มหากรรุณเจตสา

เหตุโตเทเกิน โตเสติ ทยเม เทโว ภูมิเช ฯ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลมหาราช ผู้ทรงเป็นมิ่งขวัญของปวงชนชาวไทย ทรงเป็นพระธรรมิกมหาราช ทรงปกครองแผ่นดินด้วยทศพิธราชธรรมตลอดมา ทรงมีพระราชอุตสาหะสม่ำเสมอด้วยพระหฤทัยกอบประจักษ์พระการุณยภาพอันยิ่งใหญ่ ช่วยปลดเปลื้องชาวไทยผู้ประสบความทุกข์ยากให้พ้นจากความทุกข์ยาก ผู้ประสบภัยพิบัติให้พ้นจากภัยพิบัติ ทรงทำให้ชาวไทยชุ่มชื่นใจด้วยน้ำพระทัยคือพระเมตตาธรรม เหมือนพระพิรุณโปรยปรายลงมาในหน้าแล้งทำให้สัตว์บนแผ่นดินชุ่มชื้นฉะนั้น

ยตถ อจโฆทกั โหติ	สโมกนุต ปกพุพเต
ยถจ สุกขัง อโสกลญจ	ดินตัง โสกั กโรติ นั
ยนตัง ภชติ ภูมิโนโท	สทกขัง สกขมปิจ
ตตถ ทกขัง ว ทกขินั	จีณั ตสสานุภาวโต ฯ

สถานที่ใดมีน้ำท่วม ก็ทรงทำสถานที่นั้นให้น้ำพอดี สถานที่ใดแห้งแล้งขาดแคลนน้ำ ก็ทรงทำที่นั้นให้ชุ่มฉ่ำมีน้ำสมบูรณ์ พระจอมแผ่นดินเสด็จพระราชดำเนินถึงสถานที่ใด ๆ ซึ่งมีความทุกข์เข็ญและผองภัย ความทุกข์เข็ญ ณ ที่นั้น ๆ ก็พลันลหายไป ด้วยพระบรมเดชานุภาพของพระองค์

กตัส สัพพกิจจณฺญ
จินฺติตา สัพพจินฺตา จ
สัพพานิ สัพพททยานิ
สัพพวาจา จ วาจิตา
สัพพเสทา จ มุจฺจาเร
สฺขตุถาย ปวตฺตเร ฯ

พระราชกรณียกิจทั้งปวงที่พระองค์ทรงบำเพ็ญแล้วก็ดี พระราชดำรัสทั้งหมดที่
ตรัสแสดงแล้วก็ดี พระราชดำรัสทั้งสิ้นที่ทรงดำริไว้แล้วก็ดี พระเสโททกหยาดที่หยดโลม
ดินก็ดี ล้วนเป็นไปเพื่อความสุขและประโยชน์แก่ปวงชนชาวไทยทั้งสิ้น

สัพพททยยา อิมาคมฺม
สมกฺกา เอกจิตฺตา จ
รฏฺฐิสฺส เอกรัชชณฺญ
วิกิจฺชนํ นริสฺสรํ
ชฺมเมเน ททยวาทฺธเน
ชฺมิมเนตฺติณฺจ รัชฺขเร ฯ

ปวงชนชาวไทยได้อาศัยพระบารมีแห่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระ
ปัญญาแจ้งประจักษ์พระองค์นี้ จึงมีความสมัคปรสมานสามัคคี มีน้ำใจร่วมกันในการพัฒนา
ประเทศไทย ช่วยกันรักษาเอกราชและธรรมเนียมประเพณีของชาติไว้ได้โดยธรรม

อิทาเนโส มหาราชชา เทวสฺตตฺตติสฺมาโยโก
อิตฺติสฺส มงฺคโล กาเล เทมสฺส วรมงฺคโล
รตนตฺตยานภาเวน รตนตฺตยเตชสา
ยํ สัพพกฺุสฺสํ กมฺมํ อมฺเหหิ ปสฺสํ สทา
ยนฺโน สัพพปรีตฺตณฺจ ภณฺตี สิทธิทายกํ
ตสฺส ตสฺसानุภาเวน ภูมิพฺโล นราธิโป
ทีมาโยโก อโรโค จ สฺขจิโต อกฺุโตภโย
พลุเปโต สโต โหตุ สัพพจินฺตาน ปารกฺุ
จิรํ รัชเช ปติฏฺฐาตุ ปติฏฺฐา ททยวาทินนฺติ ฯ

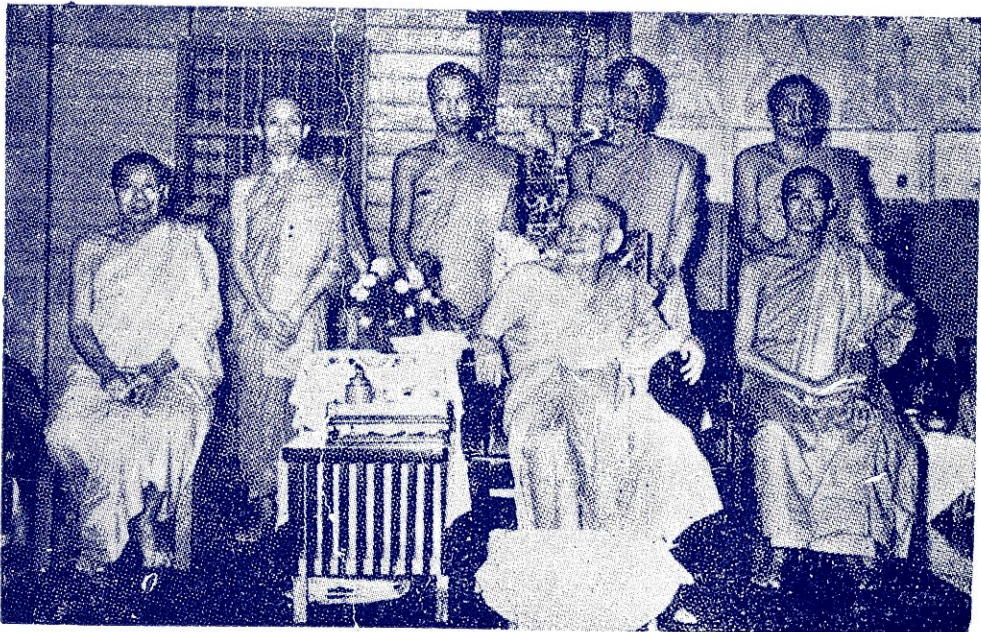
บัดนี้ พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงเจริญพระชนมายุ ๖ รอบ ๒๒ พรรษา
แล้ว ในมหามงคลสมัยเช่นนี้ อาตมภาพทั้งหลายขอถวายพระพรชัยมงคลแด่สมเด็จพระม-
หาวชิราวุธ พระราชสมภารเจ้าพระองค์นี้ ด้วยเดชาอานุภาพแห่งพระศรีรัตนตรัย และ

ด้วยอำนาจแห่งกุศลกรรมทั้งปวงที่อาตมภาพทั้งหลายสั่งสมไว้แล้วทุกเมื่อมา ตลอดทั้ง
อำนาจแห่งพระปริตรที่อำนวยความศักดิ์สิทธิ์ให้ทั้งปวงที่อาตมภาพทั้งหลายได้สวดสาธ-
ยายแล้วนี้ ขอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงมี
พระชนมายุยืนนาน ทรงนิราศจากโรคอาพาธ ทรงพระเกษมสำราญ หาเภทภัยจากที่
ใดๆ มาพ้องพานมิได้ มีพระพลานามัยแข็งแรง มีพระสติมั่นคง ทรงได้รับความสำเร็จ
แห่งพระราชดำริทั้งปวง สถิตสถาพรอยู่ในไอศุรย์ราชสมบัติ เป็นที่พึ่งแห่งพสกนิกร
ชาวไทย ตลอดกาลนาน เทอญ.

คณะสงฆ์ไทย

นาย ธีระภาค

ผู้ได้รับปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์รุ่นแรก ๔ รูป ที่ได้ถ่ายร่วมกับ
พระมหาเถระ ๓ ท่าน เมื่อ ๑๐ มกราคม ๒๕๐๘

(แถวหน้า) พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ สมเด็จพระสังฆราช ฉานโณทดมहाเถระ
พระสัทธัมมโชติกะ ขัมมาจริยะ

(แถวหลัง) พระศรีคัมภีรญาณ พระอธิการประสาท สุปญฺฑิโต
พระอาจารย์หวด มงคลโต พระครูธรรมบาล อภกิจฺจฺโต

รองพระสังฆราชพม่า เยี่ยมอภิธรรมมหาวิทยาลัย
วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

๓๐ มกราคม ๒๕๐๒

คำนำ

เนื่องด้วยหนังสือเล่มที่ท่านถืออยู่นี้ ข้าพเจ้าให้ชื่อ "คำถาม-คำตอบ
กรรมฐานทีปนิ" สำหรับให้เป็นหลักสูตรชั้นอาจารย์พิเศษ ตรี เหมาะสม
กับผู้ที่จะเป็นอาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐานจริงๆ เพราะข้าพเจ้าได้รวบรวม
มาจากหนังสือของอาจารย์ต่างๆ ซึ่งเป็นอาจารย์สอนวิปัสสนากรรมฐาน เช่น
เจ้าคุณภาวนาภิรามเถร อาจารย์โชติโก ฐัมมาจริยะ อาจารย์ ส. สายเกษม
 เป็นต้น ซึ่งสังกัดอยู่ในสำนักวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร
 ซึ่งเป็นหนังสือที่หาได้ยากในยุคนี้อย่างยิ่ง

ฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่า จะเป็นประโยชน์ไม่มากก็น้อย
สำหรับผู้ใคร่ต่อการศึกษาธรรมทั่วๆ ไป

ในที่สุดนี้ ข้าพเจ้าขอบอญกุศลซึ่งเกิดจากการพิมพ์หนังสือเล่มนี้สำเร็จ
ให้แก่พระบูรพาจารย์ทั้งหลายที่ล่วงนามมาแล้วนี้ ตลอดจนเจ้ากรรมนายเวร
ทั้งหลาย ที่มีความทุกข์ขอให้พ้นจากทุกข์ ที่มีความสุขอยู่แล้ว ขอให้มีความสุข
ยิ่งขึ้นๆ ขนไปเทอญ

พระศรีคัมภีรญาณ

ผู้อำนวยการสอนพระอภิธรรม

ณ สำนักวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

วันที่ ๓๐ เมษายน ๒๕๕๓

● ●
● ●

[illegible]

អង្គប្រតិភូគណៈកម្មាធិការ

พระรัตนตรัยพระไตรปิฎก
พระคัมภีร์พระคัมภีร์
๓๖๖๗ ๖๖๖๗ ๐๐๐ ๖๖๖

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สสมาสฺมพุทฺธสฺส

คู่มือ ถาม-ตอบ วิปัสสนากรรมฐานทีปนี

๑. ถาม ท่านแสดงวิปัสสนากรรมฐานสังคหาลีเพื่อท่องจำไว้กี่หมวด คืออะไรบ้าง ?

ตอบ ท่านแสดงวิปัสสนากรรมฐานสังคหาลีไว้เพื่อท่องจำ มี ๖ หมวด คือ

หมวดที่ ๑ วิปัสสนากัมมฐาน ปณ สลวิสุตฺติ จิตฺตวิสุตฺติ ทิฏฐิวิสุตฺติ กงฺขา-
 วิจารณ์วิสุตฺติ มคฺตามคฺคณฺณทสฺสนวิสุตฺติ ปฏิปทาณฺณทสฺสนวิสุตฺติ
 ฌานทสฺสนวิสุตฺติ เจตฺติ สตฺตวิเชน วิสุตฺติสงคโ

ก็ในวิปัสสนากัมมฐานนี้ พระโยคีบุคคลควรรู้วิสุตฺติสังคห คือ

๑. สลวิสุตฺติ	ความบริสุทธิ์ของศีล
๒. จิตฺตวิสุตฺติ	ความบริสุทธิ์ของจิต
๓. ทิฏฐิวิสุตฺติ	ความบริสุทธิ์ของความเห็น
๔. กงฺขาวิจารณ์วิสุตฺติ	ความบริสุทธิ์ของความสงสัย
๕. มคฺตามคฺคณฺณทสฺสนวิสุตฺติ	ความบริสุทธิ์ของความเห็นในมรรค
หรืออมรรค

๖. ปฏิปทาณฺณทสฺสนวิสุตฺติ ความบริสุทธิ์ของความรู้ในปฏิปทา

๗. ฌานทสฺสนวิสุตฺติ ความบริสุทธิ์ในความรู้ในพระอริยมรรค
 อริยมผล

หมวดที่ ๒ อนิจฺจลักษณะ ทุกฺขลักษณะ อนตฺตลักษณะ ญฺเจตฺติ ตีณิ ลักษณะานี ๖
 ยังมีลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑. อนิจฺจลักษณะ
๒. ทุกฺขลักษณะ
๓. อนตฺตลักษณะ

หมวดที่ ๓ อนิจฺจาปฺปสฺสนา ทุกฺขาปฺปสฺสนา อนตฺตานุสฺสนา เจตฺติ
 ติสฺโส อนุปสฺสนา ๖

ยังมีอนุปัสสนา ๓ คือ

๑. อนิจจานุปัสสนา

๒. ทุกขานุปัสสนา

๓. อนตฺตานุปัสสนา

หมวดที่ ๔ ยังมีวปัสสนาญาณ ๑๐ องค์ คือ

๑. สัมมสนญาณ เป็นญาณที่พิจารณา รูปนามทั้ง ๒
๒. อหัพพะญาณ ,, ,, ความเกิดดับของรูปนาม
๓. ภังคญาณ ,, ,, ความดับฝ่ายเดียว
๔. ภยญาณ ,, ,, รูปนามทั้ง ๒ โดยความเป็นภัย
๕. อาทีนวญาณ ,, ,, รูปนามว่ามีโทษมาก
๖. นิพพิทาญาณ ,, ,, เบื่อหน่ายต่อรูปนาม
๗. ยุญจิตุกัมมยตาญาณ ,, ,, อยากจะพ้นไปจากรูปนาม
๘. ปฏิสงฺขญาณ ,, ,, รูปนามทั้ง ๒ หรือพิจารณาซ้ำ
๙. สังขารูปะกุขญาณ ,, ,, รูปนามโดยเฉยๆ
๑๐. อนโลมญาณ ,, ,, อนโลมลามไปจนถึงโคตรภู

หมวดที่ ๕ สุตตวิโมกฺโข อนิมิตฺโต วิโมกฺโข อปฺปนิหิตฺโต วิโมกฺโข
เจติ ตโย วิโมกฺขา ฯ

ยังมีวิโมกข ๓ คือ

๑. สุตตวิโมกข ได้แก่สุตตวิโมกข์ เป็นอริยมรรคที่ได้รับความ
การแห่งอนัตตา
๒. อนิมิตตวิโมกข ได้แก่อนิมิตตวิโมกข์ ที่เป็นอริยมรรคที่ได้รับความ
การเพ่งอนิจจะ
๓. อปปนิหิตวิโมกข ได้แก่อปปนิหิตวิโมกข์ ที่เป็นอริยมรรคที่ได้รับความ
การเพ่งทุกข์ ด้วยความเป็นสื้อของอริยมรรคทั้ง ๘
นั่นเอง เรียกชื่อตามไตรลักษณ์ะ

๑. สัญญทานุปัสสนา ได้แก่สัญญทานุปัสสนา วฏฐานคามินี วิปัสสนาที่
เนื่องมาจากอนัตตา

๒. อนิมิตตานุปัสสนา ได้แก่อนิมิตตานุปัสสนา ๖ฐานคามินี ที่เนื่อง
มาจากอนิจจ

๓. อัปนิหิตานุปัสสนา ได้แก่อัปนิหิตานุปัสสนา ๖ ฐานคามินีมีเนื้อ
มาจากทุกข

คำว่า วิโมกข ได้แก่การข้ามพ้นจากกิเลส

คำว่า มข ได้แก่มขเป็นประต มขเป็นปาก

หมายความว่า เป็นปากประตูทางเข้าสู่อริยมรรค

๒. ถ้าม คำ วิปัสสนา เมื่อแยกบทแล้วมีก็บท คืออะไรบ้าง แสดงวจนัตถะว่าอย่างไร?

ตอบ คำว่าวิปัสสนา แยกเป็น ๒ บท คือ วิปท ๑ ปัสสนาบท ๑ รวมกันเป็น
วิปัสสนา

คำว่า วิ ท่านโบราณจารย์ขยายศัพท์ วิ ว่า “วิเวก อากาเรน” แปล
ว่า โดยอาการทั้งหลายอย่างหลายนัย ส่วนอาจารย์สมัยนี้ขยายศัพท์ วิ ว่า

“วิเสเสน อากาเรน” แปลว่าโดยอาการพิเศษ เพราะฉะนั้นตามวิเคราะหที่ ๑

ว่า “วิเวก กาเรน ปัสสตีติ = วิปัสสนา” แปลว่า เพ่งด้วยหลายอาการ
หลายนัย ฉะนั้น จึงเรียกว่า วิปัสสนา

ตามวิเคราะห์ที่ ๒ ว่า “วิเสเสน คากาเรน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา” แปลว่า
 เพ่งโดยวิเศษ หรือโดยอาการอันพิเศษ ฉะนั้น จึงเรียกว่า วิปัสสนา อธิบาย

ตามวิเคราะห์ของท่านโบราณจารย์ว่า โดยหลายอย่างหลายนั้นนั้น ธรรมดา
วิปัสสนา ไม่จำเป็นต้องเพ่งทั้งหมด เพ่งด้วยอนิจจังอันเดียว หรือเพ่งด้วย

ทุกข้อนี้เดียว หรือเพ่งด้วยอนัตตาอันเดียวก็ได้ แต่วิธีเพ่งนั้นเป็นหลายอย่าง
 ฉะนั้น ท่านจึงทำวิเคราะห์ว่า “วิวิธเณ อากาเรน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา” ดังนี้
 ตามวิเคราะห์ศัพท์ของท่านเกจิอาจารย์ในสมัยนั้นว่า โดยวิเศษนั้น ธรรมดา
 วิปัสสนากัมมัญฐานนั้น ไม่เหมือนกับสมถกัมมัญฐาน ๔๐ องค์ เพราะสมถะ
 ๔๐ องค์นั้น อาศัยอารมณ์เป็นบัญญัติได้ทั้งสิ้น ส่วนวิปัสสนานั้น ต้องอาศัย
 ปรมัตถ์อย่างเดียวกันเท่านั้น คือ อารมณ์ รูป นาม ทั้ง ๒ โดยเป็น = อนิจจัง ทุกขัง
 อนัตตา เป็นพิเศษ ฉะนั้น ท่านจึงทำวิเคราะห์ว่า “วิเสสนากาเรน ปสฺสตีติ =
 วิปัสสนา” ดังนี้

วาทะของเกจิอาจารย์ทั้ง ๒ องค์นี้ สมเหตุสมผลกับวิปัสสนามาก เพราะ
 ฉะนั้นจึงวินิจฉัยตามวาทะของอาจารย์ทั้ง ๒ ได้ว่า

คำว่า วิปัสสนา หมายความว่า เป็นภาวนาที่เพ่งด้วยหลายอย่างหลายนัย
 และเพ่งด้วยอาการพิเศษ ดังที่ได้อธิบายมาแล้วทุกประการ

๑. ถาม การที่ท่านพระอนุรุธอาจารย์เถรเจ้า ได้แสดงวิปัสสนาไว้โดยธรรม ๖ หมวดนั้น
 ที่แรกท่านแสดงวิสุทธิ ๗ ลักษณะ ๓ อนุปัสสนา ๓ วิปัสสนาญาณ ๑๐
 วิโมกข์ ๓ วิโมกข์มข ๓ รวม ๖ ประการด้วยกัน ในที่นี้ วิสุทธิ ๗ ประการนั้น
 นับตั้งแต่วิสุทธิองค์ไหนไป เรียกได้ว่าเป็นวิปัสสนาหรือวิสุทธิทั้งหมด ๗
 ประการนั้น จัดเข้าเป็นวิปัสสนาได้หรือไม่ ? เพราะเหตุไร ?

๑. ตอบ การที่ท่านพระอนุรุธอาจารย์เถรเจ้า แสดงวิสุทธิ ๗ ประการก่อนทั้งหมดนั้น
 เพราะนับแต่ปริกรรมเบื้องต้น หาเป็นการนับเฉพาะแต่วิปัสสนาไม่ การ
 ปฏิบัติวิปัสสนานั้น ต้องอาศัยศีลกับสมาธิเสียก่อน จึงจะเพ่งวิปัสสนาได้ถนัด
 คือครั้งแรกต้องมีศีลบริสุทธิ ครั้นมีศีลบริสุทธิแล้ว ต้องบริบูรณ์ด้วยสมาธิอีก
 เมื่อศีลสมาธิปรากฏอยู่แล้ว เพ่งวิปัสสนาก็จะได้ผล มิฉะนั้นวิปัสสนาก็ย่อม
 ไม่ได้ผล ในที่นี้ศีลวิสุทธิ ได้แก่ ศีล
 ส่วนปัญญาญาณนั้น ย่อมมีตั้งแต่ทวิวิสุทธิ เป็นต้น ไปถึงฌานทัสสนวิสุทธิ

แต่อย่างไรก็ดี ในวิสุทธิทั้ง ๗ ประการนี้ การเพ่งวิปัสสนา นับตั้งแต่
มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิไป เพราะพระโยคีบุคคลปราศจากความสงสัย
ต่างๆ แล้ว ชั้นแรกต้องเพ่ง “สัมมสนญาณ” เสียก่อน เพราะฉะนั้นในวิสุทธิ
๗ ประการนี้ ได้วิปัสสนาญาณประกอบตั้งแต่มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิไป
และในปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธินั้น ต้องใช้วิปัสสนา ๔ คือตั้งแต่อุทยัพพะ-
ญาณวิสุทธิไปจนถึงอนุลอมญาณ ต่อไปก็ถึงอัปปนา ตลอดจนอริยมรรคผล
ดังนี้

๔. ถาม คำว่า “ไตรลักษณ์” กับคำว่า “อนุปัสสนา” ทั้ง ๒ นี้ มีความหมายต่าง
กันอย่างไรบ้าง ? ขอพึงอธิบาย ?

ตอบ คำว่า “ไตรลักษณ์” กับคำว่า “อนุปัสสนา” ทั้ง ๒ คำนี้ มีความหมาย
แตกต่างกันมาก คือไตรลักษณ์นั้นท่านมุ่งหมายเอาแต่เป็นเครื่องหมายของ
สังขตธรรม ธรรมที่ถูกปัจจัย ๔ ประการ คือ จิต เจตสิก รูป เท่านั้นเอง
เพราะธรรมชาติของสังขตธรรม ย่อมเป็นของไม่เที่ยงโดยความเกิดดับอยู่เสมอ
อันที่ว่ามีเที่ยงนี้ เป็นเครื่องหมายอันหนึ่ง คือ อนิจจัง อันใดไม่เที่ยงอันนั้น
แหละ หามีความสุขไม่ความจริงเป็นทุกข์แท้ๆ ตรงที่เป็นเครื่องหมายของ
สังขตธรรม ธรรมอีกอันหนึ่ง คือ ทุกขัง อันไม่เที่ยงเป็นทุกข์ด้วยแล้ว อัน
นั้นเป็นอนัตตา หรือว่าเป็นธรรมที่แก่นสารไม่ตรงนี้เป็นเครื่องหมายของ
สังขตธรรมอันหนึ่ง คือ อนัตตา เพราะฉะนั้น ในลักษณะทั้ง ๓ นี้ ท่านมุ่ง
หมายเอาแต่ลักษณะของธรรมต่างหาก

ส่วนอนุปัสสนา ๓ นั้น ท่านมุ่งหมายเอาอาการเพ่งของพระโยคีบุคคล
โดยไตรลักษณ์ทั้ง ๓ ที่ได้อธิบายมาแล้วข้างต้น เมื่อพระโยคีเพ่งสังขตธรรม
คือ รูป นามทั้ง ๒ โดยความเป็นอนิจจังแล้ว ก็เรียกได้ว่า เป็นอนิจจานุปัสสนา
ถ้าเพ่งโดยความเป็นทุกขังแล้ว ก็เรียกได้ว่าเป็นทุกขานุปัสสนา
ส่วนที่เพ่งด้วยความเป็นอนัตตาแล้ว ก็เรียกได้ว่าเป็นอนัตตานุปัสสนา

ความจริง อนุปัสนาทั้ง ๓ นั้น ควบคุมวิปัสสนาญาณทั้ง ๑๐ ประการได้ เพราะฉะนั้นคำว่า อนุปัสนานั้น เป็นตัววิปัสสนาญาณนั่นเอง วิปัสสนาญาณ ทุกๆ องค์ ต้องเอาอนุปัสนาทั้ง ๓ มาเพ่งตลอดไปเลย เพราะฉะนั้น คำว่า “อนุปัสนา” จึงเป็นเครื่องอุปการณของวิปัสสนาทั้ง ๑๐ ส่วนคำว่าไตรลักษณ์ เป็นเครื่องหมายของอานาจารธรรมต่างหาก โดยอาศัยันยที่ได้กล่าวมาแล้วทุก

ประการ ฉะนั้นแล

๕. ถาม คนที่เข้าวิปัสสนากาวานานี้ มีหน้าที่อะไรที่จะต้องทำก่อนการเจริญวิปัสสนา บ้าง ?

ตอบ คนที่จะเข้าเจริญวิปัสสนาก็มีภูมิกาวานนั้น ก่อนที่จะเจริญก็มีภูมิกาวานนั้น ให้มี ศีลบริสุทธิ์เสียก่อน เพื่อแสวงหาภาวะที่ปราศจากเครื่องเศร้าหมองเก่าๆ ใน จิตใจ การที่มีจิตใจปราศจากเครื่องเศร้าหมอง เรียกว่า สมภาวิติ แม้จิตยังไม่ถึง อปัณณกาก็ดี ขอให้ถึงรูปาวจรสมภาวิติได้

เมื่อจิตใจปราศจากมลทินต่าง ๆ แล้ว วิปัสสนาปัญญา ก็จะปรากฏเห็น ขัดกันที่ และพ้นจากอาสวะทั้ง ๔ โดยง่าย ในปรินิพพานสูตรพระบาลี ก่อน ที่พระบรมศาสดาจารย์ จะเข้าสู่พระนิพพานธาตุ ได้ตรัสไว้โดยแน่นอนว่า

“สีลปริภาวิโต สมภาวิ มหปผลา โหติ มหานิสส”

สมภาวิที่ได้ทำความเจริญไว้ด้วยศีล ย่อมมีผลมาก และมีอนิสสมาก

สมภาวิ ปริภาวิตา ปญญา มหปผลา โหติ มหานิสสา

ปัญญาที่ได้ทำความเจริญไว้ด้วยสมภาวินั้น ย่อมมีผลมาก และมีอนิสสมาก

ปญญาปริภาวิโต จิตโต สัพพะเหว อาสเวหิ วิมุจจติ

จิตใจได้ทำความเจริญไว้ด้วยปัญญานั้น ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะทั้ง ๔ ได้

โดยตนเอง นอกจากพระบาลีที่ได้ยกมาแสดง ก็มีพุทธวจนะที่ได้ประทาน

ศีล สมภาวิ ปัญญา ยังมีอีกมากมาย

๖. ถาม การเพ่งวิปัสสนา เอาอะไรมาเป็นอารมณ์ของกัมมัฏฐาน และเพ่งอย่างไร ?

จึงจะชอบด้วยกัมมัฏฐาน ?

ตอบ การเพ่งวิปัสสนานั้น เอารูปและนามทั้ง ๒ มาเป็นอารมณ์ของกัมมัญฐานต่อไป
 คำว่า รูปและนามนั้น หมายถึงเอาการเป็นต้นของรูปและอาการเกิดดับของ
 นาม เพราะตามธรรมดาสังขตธรรม รูปหรือนามก็ตาม ย่อมมีการเกิดดับอยู่
 เสมอ การที่เพ่งรูปว่าเกิดดับ นามก็มีการเกิดดับ อย่างนี้เรียกว่าเพ่งวิปัสสนา
 แต่เมื่อว่าตามอภิธรรมนัยแล้วว่า ธรรมดารูปนามนั้น

รูปนามที่เป็นอดีต

รูปนามที่เป็นปัจจุบัน

และรูปนามที่เป็นอนาคต

รวม ๓ อย่างนี้

ใน ๓ อย่างนั้น พระโยคีบุคคลต้องเพ่ง เฉพาะแต่รูปนามของปัจจุบัน
 โดยตรง เพราะธรรมดารูปนามที่เป็นอดีตนั้นดับสูญไปแล้ว ส่วนรูปนามที่เป็น
 อนาคตนั้น ก็ยังไม่ปรากฏ เพราะฉะนั้น ในภิกขุเทศสูตร ท่านกล่าวไว้ว่า

อดีตํ นานวํ คามยฺยํ นปฺปฏิกิจฺเฆ อนาคตํ

ยทตํ ตมฺปหีนนํ อปฺปตฺตญฺจ อนาคตํ

ปจฺจุปฺปนนญฺจ โย ธมฺมํ ตตฺถ ตตฺถ วิปสฺสตี

อถฺหิรํ สสงฺกปฺปํ ตํ วิทฺธามนุพฺพุทฺเธ

รูปนามที่เป็นอดีตก็ไม่เพ่ง

รูปนามที่เป็นอนาคตก็ไม่เพ่งจำเป็นต้องเพ่ง

เพราะรูปนามที่เป็นอดีตก็ดับสูญไปก่อน

รูปนามที่เป็นอนาคตก็ยังไม่ปรากฏด้วย ในทุก ๆ ขณะ ผู้มีวิปัสสนาปัญญา
 ต้องเพ่งรูปนามที่เป็นปัจจุบันก่อนที่จะยกย้าย และก่อนที่จะดับสูญไป ขณะที่
 เป็นปัจจุบันนั้น ควรเพ่งให้ได้ก่อนดังนี้แล

อธิบายขยายความว่า “อนิจจังไม่เที่ยง, หรือทุกข์เป็นทุกข์, และ อนตฺตา
 ไม่มีแก่นสาร” ดังนี้ทุก ๆ ขณะ ทุก ๆ อารมย์ และทุก ๆ อิริยาบถไป เมื่อ
 เพ่งไปด้วยวิธีนี้แล้ว ต่อไปก็เห็นอาการเกิดดับของรูปนามได้ ดังนี้

๓. ถาม ในการเพ่งวิปัสสนากาวานนั้น อาศัยนิมิตทั้ง ๓ จะได้ไหม? ถ้าว่าผู้ใดเห็น
จะว่าทางวิปัสสนาหรือสมณะ ขอให้ยกตัวอย่างมาแสดงให้เห็นตามเหตุตามผล
ด้วย?

ตอบ การเห็นนิมิตเหมือนสมณะกาวานนั้น ในวิปัสสนากาวานย่อมไม่มีเลย เพราะ
การเห็นนิมิตในวิปัสสนากาวาน ท่านอธิบายตรงๆว่า “เป็นอันตราย” คือ
เป็นมลทินของวิปัสสนา เมื่อเห็นนิมิตยึดถืออยู่นานเท่าใด วิปัสสนาก็เข้าไป
เท่านั้น

สิ่งที่เป็นมลทินของวิปัสสนากาวานนั้น มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. โอภาโส = แสงสว่าง
๒. ปติ = ความยินดี
๓. ปสฺสทริ = ความสงบของกายและจิต
๔. อธิโมกฺโข = ศรัทธาแก่กล้า
๕. อปฺภิวํโส = สติปรากฏชัด
๖. ปกฺกโห = วิริยะแก่กล้า
๗. สุขํ = สุขเวทนา
๘. ฌาณํ = ฌานแก่กล้า
๙. อเพกฺขา = เฉยๆเกินไป
๑๐. นิกฺกนฺติ = ตัณหาที่ติดอารมณ์ ๙ ประการที่แสดงมาแล้ว

รวมเป็นวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ ที่ได้แสดงมาแล้วในวิปัสสนากัมมัฏฐาน
ท่านอธิบายไว้ชัดเจนว่าเป็นมลทินของวิปัสสนาทงสิ้น

หมายความว่า ไม่ใช่หนทางเพื่อวิปัสสนาเลยแม้แต่น้อย ผู้ใดยินดีอารมณ์
อารมณ์อันหนึ่งอันใดที่กล่าวมาแล้ว พระโยคีพึงรู้เถิดว่า กัมมัฏฐาน ที่ตน
เจริญมา จะต้องดับเสื่อมสูญไปเป็นแน่แท้ โดยไม่ต้องสงสัยเลย

วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการนี้ โดยมากย่อมเกิดในอุทยัพพญาณนั่นเอง
ผู้ที่ถึงอุทยัพพญาณนั้น อาศัยความเห็นรูปรูปนามชัดว่า รูปก็มีการเกิดดับ เช่น
นาม นามก็มีการเกิดดับ เช่นรูป

สังขารทั้งหมดในโลกนี้ มีแต่เกิดดับ ไม่มีอะไรนอกจากเกิดดับ ดังนั้นแล้ว อุปกิเลสก็ย่อมเกิดตามหลัมาเสมอ เวลานั้นผู้ที่มีความรู้ทางปริยัตินั้น รู้ได้ว่า อุปกิเลส ผู้ที่ไม่มีมีความรู้ทางปริยัตินั้น เข้าใจว่าวิเศษแล้ว เมื่อเกิดความเข้าใจผิดดังนี้ จิตใจของพระโยคีก็ต้องติดอยู่ตรงนี้ หรือความเข้าใจนี้แหละทำให้เสื่อมลงไปตลอด เพราะฉะนั้น การเห็นนิมิตหรืออรรถมีต่างๆ เป็นต้น ในวิปัสสนากัมมัฏฐาน ไม่ได้รับรองว่าเป็นของดีวิเศษอะไร นอกจากถือว่าเป็นอุปกิเลสของกัมมัฏฐาน และจะว่าเป็นสมณะก็ได้ไม่ได้ เพราะคนที่เห็นนิมิตไม่ได้เพ่งสมณะ เพ่งวิปัสสนาต่างหาก

หมายความว่า นอกจากสมณะ และในทางวิปัสสนาก็ใช้ไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงเรียกว่า เป็นอุปกิเลส

๘. ถาม การเพ่งวิปัสสนากัมมัฏฐานต้องเพ่งไตรลักษณ์ทั้งหมด หรือเพ่งองค์ใดองค์หนึ่งก็ได้ เพราะใครๆ ก็ย่อมเข้าใจว่าต้องเพ่ง อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ทั้ง ๓ เสมอกัน จะเพ่งอนิจจังอันเดียวเป็นวิปัสสนาได้หรือไม่ ?

ตอบ การเพ่งวิปัสสนา จะเพ่งอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อันใดอันหนึ่งก็ได้ เรียกว่า เพ่งวิปัสสนาเหมือนกัน สำเร็จเป็นพระอริยมรรคอริยผลได้เหมือนกัน จงตรวจดูพระบาลีในธรรมบท อนิจฺจุลฺกขณวตฺถุ ทุกฺขลฺกขณวตฺถุ และอนิจฺจาลกฺขณวตฺถุ ที่แสดงว่า

“ภิกษุเห็นทุกข์ล้วนก็มีอยู่
ภิกษุเห็นอนิจจาล้วนก็มีอยู่
ภิกษุเห็นอนัตตาล้วนก็มีอยู่”

วาระสุดท้ายก็สำเร็จพระอริยมรรค พระอริยผล เหมือนกัน พระบาลีในสังยุตต์และอุทาน พระองค์ทรงแสดงแก่พระเขมิเถระเจ้าว่า “อนิจฺจสณฺณโน หิ เมขฺมีย อนตฺตสณฺณนา สณฺณาติ อนตฺตสณฺณเณ อสฺมึมานสฺมคฺชาตํ ปาปคฺชาติ ทิฏฺฐาเจว ธมฺเม นิพฺพานนฺติ”

ดูกร เมฆีย ผู้ที่เห็นด้วยอนิจจาลักษณะนั้น ความเห็นว่าอนัตตาก็ย่อมปรากฏได้ ผู้ที่เห็นอนัตตาย่อมถึงภาระที่ประหาร อสมิमानได้ ผู้นั้นในชาตินี้ต้องนิพพาน หรือว่านิพพานในชาตินี้ก็ได้ การเพ่งวิปัสสนากาวนา แม้ท่านแสดงรูปนามไว้ทั้งหมดก็มี ความจริงเพ่งแต่จักขุดวงเดียวหรือโสต ฆานะ ชิวหา กาย ดวงใดดวงหนึ่งก็ได้เหมือนกัน หมายความว่าแล้วแต่สะดวก พระบาลีในพระสูตรต่าง ๆ ทรงแสดงไว้ว่า “จักขุ อนิจจัง ยทนิจจัง ตํ ทุกขํ ยททุกขํ ตํ อนตตา โสตํ อนิจจัง ยทนิจจัง ตํ ตุกตํ ยททุกขํ ตํ อนตตา” ดังนี้ เป็นต้น

จักขุไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์
สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็นอนัตตา

ส่วนโสต ฆาน ชิวหา กาย และ มโน ก็มีนัยเช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น การเพ่งวิปัสสนา เพ่งแต่อนิจจอันเดียว ทุกข์หรืออนัตตาอันเดียวก็ได้ หรือรูปอันเดียว หรือถ้ามีความสามารถ จะรวมเพ่งทั้ง ๒ ก็ได้ หมายความว่า สำเร็จอริยมรรค อริยผล เหมือนกัน

๕. ถ้าม การเพ่งวิปัสสนา เพ่งรูปนามด้วยอนิจจ ทุกข์ อนัตตา นั้น คำว่า รูปนาม ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น หมายถึงเฉพาะรูปนามในตัวเรา หรือรูปนามที่นอกตัวเรา ตัวเราเพ่งวิปัสสนาได้หรือไม่ ?

ตอบ คำว่า “รูปนาม” ซึ่งเป็นอารมณ์ของวิปัสสนานั้น หาหมายเอารูปนามในตัวเราไม่ ความจริงทั้งหมดในโลกนี้ เรียกว่ารูปนามเหมือนกัน ธรรมดา รูปและนามทั้ง ๒ อย่างนี้ ปรากฏอยู่โดยอาการ ๑๑ ประการ คือ

รูป นาม อดีต อนาคต ปัจจุบัน รวมเป็น ๓

๔. ,, ,, อัชฌัตติกภายใน

๕. ,, ,, พาหิระกายนอก

๖. ,, ,, โอฬาริกหยาบ

๗. ,, ,, สุขุมะ ละเอียด

๘. รูป นาม หีน หยาบ

๙. ,, ,, ปณีต ปราณีต

๑๐. ,, ,, ทูระ ไกล

๑๑. ,, ,, สันใกล้ ใกล้

รวมเป็น ๑๑ ประการ

รูปนามที่นอกตัวเรา ในตัวเรา รวมทั้ง ๒ เรียกว่า รูป นาม ๑๑ ประการ
ดังนี้ คือรูปนามในตัวเรา มีอาการเกิดดับอยู่เสมอ แม้จนใดรูปนามนอก
ตัวเรา ก็มีอาการเกิดดับเหมือนกัน เพราะฉะนั้นพระพุทธองค์จึง
ทรงแสดงว่า “สพฺเพ สงฺขารา” สังขารทั้งปวง คำว่า สังขารทั้งปวงนั้น
ท่านไม่ได้เทศนา จำกัดว่า รูปนามในหรือนอก ความจริงข้างในและข้างนอก
ทั้ง ๒ ฝ่าย เรียกว่า “สพฺเพ สงฺขารา” เพราะข้างในก็มีอาการเกิดดับอยู่เสมอ
ข้างนอกก็มีอาการเกิดดับ แต่อย่างไรก็ดี ในสมัยนี้คนโดยมากมักเข้าใจว่า
อาการเกิดดับ ย่อมมีแต่นามธรรม ส่วนรูปธรรมนั้นไม่นึกเลยว่า มีการเกิดดับ
หรือบางคนก็ไม่บัญญัติถึงความเกิดดับของรูปนามแม้แต่น้อยก็มี จึงขอ
วินิจฉัยว่า “รูปนามทั้ง ๒ นี้เป็นสังขตธรรม ธรรมที่ปรุงแต่งด้วยปัจจัย ๔
อันธรรมาสังขตธรรมนี้ ต้องบริบูรณ์ด้วยลักษณะทั้ง ๓ คือ

๑. อุปาท เกิด

๒. ฐิติ ตั้ง

๓. ภังค ดับ

ธรรมอันใดไม่บริบูรณ์ด้วยองค์ลักษณะทั้ง ๓ อย่างนี้ จะเรียกสังขตธรรมไม่ได้
เลย มีพุทธภาษิตรับรองว่า “ตีณฺเฌมานิ ภิกฺขเว สงฺขตสฺส สงฺขตลกฺขณานิ”
ลักษณะของสังขตธรรม ย่อมมีองค์ ๓ ประการนี้เสมอไป รูปนามข้างในหรือ
ข้างนอกก็ตาม ย่อมมีอาการเกิดดับอยู่เสมอ เพราะรูปนามทั้ง ๒ นี้เป็นสังข-
ตธรรม มุ่งหมายเอาจิต เจตสิก รูปทั้งหมด

ถ้าว่า ผู้ใดไม่เห็นว่าเป็นนามมีอาการเกิดดับผู้นั้นเพ่งวิปัสสนาไม่ได้ หรือจะเรียกว่า เพ่งวิปัสสนาจริงๆ ปลายๆ ตามอำเภอใจของตัวเอง ก็มีพื้นฐานนั้นหาเป็นวิปัสสนาไม่ หมายความว่า เป็นวิปัสสนาปลอมโกหกชาวบ้านแท้ๆ

๑๐. ถาม ในการเพ่งรูปนามทั้ง ๒ โดยอนุปัสสนาทั้ง ๓ นั้น มีวิธีอย่างไรบ้าง ? ที่ผู้สนใจในวิปัสสนาพึงเข้าใจได้ง่ายๆ

ตอบ วิธีเพ่งวิปัสสนาที่ผู้สนใจในวิปัสสนาจะพึงเข้าใจได้ง่ายๆ มีดังนี้คือ รูปหรือนามก็ตามที่เพ่งว่า “อนิจจัง ขยตุเถณ ทุกขัง ภยตุเถณ อนตฺตา อสarakตุเถณ”
รวมวิธี ๓ บท

บทที่ ๑ คำว่า อนิจจัง ขยตุเถณ แปลว่า เพราะดับสูญ หรือ จินหาย ฉะนั้นจึงเรียก อนิจจัง หมายความว่า ธรรมดา รูปหรือนามแต่ไหนแต่ไรมาไม่มีเที่ยง ย่อมมีอาการเกิดดับๆ ดับๆ โดยอุปาท, ฐิติ, ภังค อยู่เสมอ ความเกิดดับๆ ดับๆ ย่อมอย่างนี้ในภาษาธรรม เรียกว่าไม่เที่ยง ย่อมสูญจิบหายอยู่เสมอ โดยเหตุนี้รูปหรือนามก็ตาม ในภาษาธรรมเรียกว่า อนิจจัง ดังนี้

บทที่ ๒ คำว่า ทุกขัง ภยตุเถณ แปลว่า เพราะเป็นภัยหรือเป็นที่เกิดของภัยต่างๆ ฉะนั้น จึงเรียกว่า ทุกขัง หมายความว่า ธรรมารูปหรือนามก็ดีเป็นภัย หรือรูปนั้นเป็นที่เจ็บไข้ โรคต่างๆ เกิดนามก็เป็นที่อกุศลเกิดของต่างๆ กิเลสต่างๆ อกุศลเหล่านี้ พาไปสู่อบายก็เป็นทุกข์ยากลำบากใหญ่ ด้วยเหตุนี้รูปหรือนามก็ตาม ในภาษาธรรมเรียกว่า ทุกขังๆ ดังนี้

บทที่ ๓ คำว่า อนตฺตา อสarakตุเถณ แปลว่า เพราะไม่สารแก่นสาร หรือไม่อยู่ในอำนาจของใครได้ เฉพาะฉะนั้น จึงเรียกว่า อนตฺตา หมายความว่า ธรรมารูปธรรมย่อมไม่มีสารแก่นสาร ทุกๆ ขณะย่อมก้าวไปสู่ความดับ เมื่อปราศจากถึง ๓ อย่าง คือ

๑. ชีวิต
๒. อสมาเดโส
๓. วิญญาน

แล้วเอารูปไปใช้การอันใดอันหนึ่งก็ไม่ได้ เมื่อก่อนจะตายก็ดี เอารูปถือเป็น
 แก่นสาร ใช้การสิ่งหนึ่งสิ่งใดไม่ได้ ว่าด้วยอาการก็มีอาการเกิดดับอยู่เสมอ
 ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงเปรียบอุปมาไว้ว่า “แผนิปัญญูปมัม รุป”
 แปลว่า รูปเหมือนตอม่น้ำเสมอ ส่วนนามก็เหมือนกับกระตือหรือจับไม่ได้
 เเงา เวทนา สัญญา เหล่านี้ไปใช้อันหนึ่งอันใดก็ไม่ได้ เกิดแล้วดับสูญไป
 ห้ามไม่ให้เกิดหรือดับก็ไม่ได้ เพราะฉะนั้นในภาษาธรรมจึงเรียกได้ว่า
 อนตตา ๆ ดังนี้

๑๑. ถาม พระอริยบุคคลที่อาศัยสมถกัมมฐานมาแต่เดิม และอาศัยวิปัสสนามาแต่เดิม
 ๒ ท่านนี้ ต่างกันอย่างไร ?

ตอบ ธรรมดาพระอริยบุคคล ย่อมมีหลายจำพวกแล้วแต่บุพพการี คือพระอริยเจ้า
 บางคนเพ่งสมถะมาแต่เดิม ภายหลังเจริญวิปัสสนา แล้วก็สำเร็จเป็นพระอริย
 อีกจำพวกหนึ่งอาศัยวิปัสสนาล้วน แล้วก็สำเร็จเป็นพระอริยก็มี อีกจำพวก
 หนึ่งเพ่งสมถและวิปัสสนาปะปนกัน สำเร็จเป็นพระอริยก็มี อีกจำพวกหนึ่ง
 พึงธรรมจบลงแล้วกลายเป็นพระอริยก็มี แต่อย่างไรก็ดี พวกอริยที่อาศัยสมถ
 หรือฌาน เรียกว่า เจโตวิมุตติ พระอริยที่ไม่มีฌานและอภิญญาหรืออาศัย
 วิปัสสนาล้วน เรียกว่า ปัญญาวิมุตติ บางทีพวกที่มีบุพพการี แม้ว่าอาศัย
 วิปัสสนาล้วนก็ตาม ขณะที่ถึงพระอริยมรรคนั้น ฌานและอภิญญามาด้วยกัน
 ก็มี พระอริยอย่างนี้ ต้องเรียกว่า เจโตวิมุตติเหมือนกัน

ในที่นี้ตามภาษาธรรม แจกพระอริยด้วยปฏิปทา ๔ คือ

๑. ทุกขา ปฏิปทา ทนฺตราภิญญา ปฏิบัติลำบาก บรรลุธรรมช้า

๒. ทุกขา ปฏิปทา จิปปาภิญญา ปฏิบัติลำบาก บรรลุธรรมเร็ว

๓. สุขา ปฏิปทา ทนฺตราภิญญา ปฏิบัติสุขสบาย บรรลุธรรมช้า

๔. สุขา ปฏิปทา จิปปาภิญญา ปฏิบัติสุขสบาย บรรลุธรรมเร็ว

รวม ๔ จำพวกด้วยกัน

แต่ถึงอย่างไรก็ดี ตามปัญหา หมายถึงอริยต่างกันเท่านั้น ก็ตอบได้ว่า
เมื่อสำเร็จเร็วเป็นพระอริยแล้ว เป็นอันเดียวกัน เมื่อดับขันธก็ดับอย่างเดียวก
กัน ห้ามแปลกกันไม่ เมื่อถึงนิพพาน ก็นิพพานอันเดียวกัน ห้ามคนลา
นิพพานไม่ เพราะฉะนั้น การที่เป็นอริยนั้นไม่ต่างอะไรกัน การที่มีฤทธิ์ไม่มี
นั้น แล้วแต่อุปพาทิการเท่านั้น

๑๒. ถาม ท่านแสดงวิสุทธิ ๗ ตามสังคหบาลีไว้ว่าอย่างไรบ้าง ?

ตอบ ท่านแสดงไว้ว่า

กถิ ? วิสุทธิ ๗ ประการ คืออะไรบ้าง ?

ปฏิมอกขสวรศีล

อินทริยสวรศีล

อาชีวปาริสุทธิศีล

ปัจจัยสนนินิสิตศีลญเจติ

จตุปาริสุทธิศีล

ปัจจัยสนนินิสิตศีลญเจติ

จตุปาริสุทธิศีล

ศีลวิสุทธิ นาม ฯ

ปาฏิโมกขสังวรศีล

อินทริยสังวรศีล

อาชีวปาริสุทธิศีล

ปัจจัยสนนินิสิตศีล

รวมปาริสุทธิศีล ๔ ประการนี้ เรียกว่าศีลวิสุทธิ

อุปจารสมาธิ อุปปนาสมาธิ เจติ ทวิโรป สมาธิ จิตตวิสุทธิ นาม ฯ

อุปจารสมาธิ อุปปนาสมาธิ ทั้ง ๒ นี้ เรียกว่า จิตตวิสมาธิ ฯ

ลกขณ รส ปัจจุปฏิฐาน ปทภูจानวเสน นามรูปปริคคโ ทิภูจิววิสุทธิ นาม ฯ

ความสามารถแจกรูปนามโดยลักษณะรส ปัจจุปฏิฐาน ปทภูฐาน มีชื่อ

เรียกว่า ทิภูจิววิสุทธิ ฯ

เตสเมว จ นามรูปานํ ปัจจุปริคคโ ทิภูจิววิตรณวิสุทธิ นาม ฯ

ความสามารถที่แจกปัจจัยของนามรูปทั้ง ๒ นั้นเอง มีชื่อเรียกว่า กังขา

วิตรณวิสุทธิ ฯ

เตโต ปวี ปน ตถา ปริคคหิตเตสุ สปัจจุเยสุ เตภูมิกสงขาเวสุ

อติภาทิภททินเนสุ ขนธาตินยมารภภ กลาปวเสน สงขิปิตวา “อนิจจํ ขยตเถน

ทุกข์ ภัยทุเลา อนตฺตา อสํารกฺกเถนาติ อทฺธาวเสน สมนฺตติวเสน ขณฺวเสน

ว่า สมฺมสนฺสนฺนาเนน ลกฺขณตฺตยํ สมฺมสนฺตสฺส

ภายหลังที่กัฏฐาวิตรณวิสุทธิได้เกิดขึ้นแล้วในเขตภูมิสังขารทั้งหมด ที่มี

ประเภทอดีตเป็นต้น พร้อมทั้งเหตุของนามรูปที่ได้แจกมาแล้ว อาศัยขันธา-

ทินัยสังเขปเป็นกสาปแล้ว อนิจจัง ภัยทุเลา กิตฺติ ทุกข์ ภัยทุเลา กิตฺติ อนตฺตา

อสํารกฺกเถนา กิตฺติ เฟ้งด้วยไตรลักษณ์ โดยสมมสนฺสนฺนาเนน ซึ่งเป็น อทฺธานนัย

สันตตินัย และ ขณตฺตยนัย เตเสว ปจฺจยวเสน ขณฺวเสน จ อุทฺทยพฺพยวเสน

อุทฺทยพฺพยํ สมฺนุปสฺสเตสฺส"

และผู้ที่เกิดขึ้นเกิดดับทั้ง ๒ โดยอุทฺทยพฺพยญาณ โอภาโส ปิตฺติ ปสฺสทฺทฺธิ

อริโมกฺโข จ ปคฺคโห สุขํ ญาณมูปฏฺฐาน มุเปกฺขา จ นิกฺกนฺติ เจต

วิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ประการ ย่อมเกิด คือ

๑. โอภาส = รัศมีออกจากร่างกาย

๒. ปิตฺติ = มีความยินดีแก่กล้า

๓. ปสฺสทฺทฺธิ = กายบัสสทฺธิ จิตบัสสทฺธิแก่กล้า

๔. อริโมกฺข = ศรัทธาแก่กล้า

๕. ปคฺคโห = วิริยแก่กล้า

๖. สุข = ความสุขแก่กล้า

๗. ญาณ = วิปัสสนาญาณแก่กล้า

๘. สติ = สติเห็นชัดกว่าธรรมดา

๙. อุเปกฺขา = เฉยๆเกินไป

๑๐. นิกฺกนฺติ = ตัณหาที่ยินดีในอุปกิเลส ๙ ข้างต้น

รวม ๑๐ ประการ

โอภาสาทวิปฺนูปกิเลสปริพฺพนฺธ ปรีคคฺหวเสน มคฺคาปคฺคควรตฺถานํ มคฺคา-

มคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ นาม ฯ

ดังนั้นแหละเป็นญาณที่รู้หนทางและไม่ใช้หนทาง โดยสามารถที่แจกวิปัส-

สนูปกิเลส ซึ่งมีโอกาสเป็นต้นนั้น มีชื่อเรียกว่า มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสุทฺธิ ฯ

๑๓. ถาม คำว่า ภาวนา หมายความว่าอย่างไร มีวจนัตถ์ว่าอย่างไร ?

ตอบ คำว่า ภาวนา หมายถึงธรรมที่บังเกิดขึ้นทั้งหลายพึงเพ่งหรือพึงทำให้เกิดขึ้น เป็นครั้งแรกครั้งหลังๆ ให้ติดต่อกันเป็นนิจถึงเจริญขึ้นไป ดังมีวจนัตถ์แสดงว่า “ภาเวตพุพพาติ = ภาวนา” ธรรมที่บังเกิดขึ้นทั้งหลายพึงทำให้เจริญขึ้นเป็นครั้งแรกและครั้งหลังๆ ติดต่อกันเป็นนิจ ฉะนั้นจึงชื่อว่า ภาวนา

๑๔. ถาม ให้อธิบายในวจนัตถ์ข้อที่ว่า “รูปาทิอารมมณฺเสฺส ปณฺณตฺติยา วิเสสํ นามรูปภาเวน วิปสฺสตีติ = วิปัสสนา”

และ รูปาทิอารมมณฺเสฺส นิจฺจํ สุขํ อตฺตํ สุขํ สญฺญาย วิเสสํ อนิจฺจาหิ อากาเรน ปสฺสตีติ = วิปัสสนา

อธิบายเป็นวจนัตถ์ข้อที่ ๑ ว่า ที่เป็นเช่นนั้นก็เพราะเนื่องมาจากคำว่า วิปัสสนา นั้นเอง กล่าวคือวิปัสสนานี้ มีบทอยู่ ๒ บท คือ วิ บทหนึ่ง ปสฺสนา บทหนึ่ง วิ แปลว่า พิเศษ ปสฺสนา แปลว่า ความเห็นแจ้ง เมื่อรวมกันเข้าทั้ง ๒ บทแล้ว ก็คงแปลว่า ความเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ดังแสดงวจนัตถ์ว่า “วิเสสํ ปสฺสตีติ = วิปัสสนา”

๑๕. ถาม การเห็นแจ้งเป็นพิเศษ ซึ่งเป็นตัววิปัสสนาปัญญานี้มีอยู่ที่ประการ คืออะไรบ้าง ?

ตอบ การเห็นแจ้งเป็นพิเศษซึ่งเป็นตัววิปัสสนาปัญญานี้ มีอยู่ ๒ ประการ คือ การเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่ปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็นรูปนาม ประการหนึ่ง การเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทางตา หู จมูก กาย ใจ โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา จสฺสกะ ประการหนึ่ง การเห็นเช่นนั้นแล้วจึงกล่าวว่า มีการเห็นเป็นพิเศษ เพราะว่าอารมณ์ต่างๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ นี้ในขณะแรกๆ ล้วนแต่เป็นปรมาตถ์ อันได้แก่รูปนามทั้งสิ้น แต่สัตว์ทั้งหลายไม่รู้ไม่เห็นในความเป็นไปของอารมณ์เหล่านี้ ว่าเป็นรูป เป็นนาม เคยรู้ เคยเห็นที่เป็นไปในฝ่ายบัญญัติอย่างเดียว

- คือเมื่อได้แลเห็นรูปารมณ์ด้วยตา ก็รู้ว่าเราได้เห็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ
- เมื่อได้ยินเสียงสัทสัทธารมณ์ด้วยหู ก็รู้ว่าเราได้ยินสิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ
- เมื่อได้รับคันธารมณ์ด้วยจมูก ก็รู้ว่าเราได้รับกลิ่นชนิดนั้นชนิดนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ
- เมื่อได้รับรสารมณ์ด้วยลิ้น ก็รู้ว่าเราได้ลิ้นรสสิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ
- เมื่อได้รับโผฏฐัพพารมณ์ด้วยกาย ก็รู้ว่าได้สัมผัสสิ่งนั้นสิ่งนี้ ซึ่งเป็นบัญญัติ
- เมื่อได้รับธัมมารมณ์ด้วยใจ ก็รู้ว่าเป็นหญิงเป็นชาย เป็นสัตว์เป็นบุคคล ดี เลว ผิดถูก ดีใจ เสียใจ โง่ ฉลาด เลื่อมใส สงสาร รักใคร่ ซึ่งเป็นบัญญัติ

ความรู้ความเห็นที่เป็นบัญญัติดังกล่าวมาแล้วนี้ ย่อมเป็นไปตามธรรมดา ส่วนความรู้ความเห็นในอารมณ์ต่าง ๆ โดยความเป็นรูปนามนั้นเป็นความรู้ความเห็นเป็นพิเศษ นี่เป็นคำอธิบายในวาทะข้อที่ ๑ ที่แสดงไว้ว่า “รูปาทิ- อารมฺมณฺสุ ปญฺญตฺติยา วิเสสเณ นามรูปภาเวน ปสฺสตฺติ = วิปสฺสนา”

ส่วนการเห็นแจ้งเป็นพิเศษในอารมณ์ต่าง ๆ ที่มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อสุภะ ประการที่ ๒ นั้น คือเป็นอารมณ์ต่าง ๆ ที่เข้าไปในภายนอกหรือภายในตน ได้มาปรากฏทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ แล้ว แม้ธรรมชาติของอารมณ์เหล่านี้ จะมีสภาพเกิดดับ อยู่ประจำก็จริงอยู่ แต่หาได้รู้เห็นตามความเป็นจริง ตามสภาพของอารมณ์ที่มี การเกิดดับอยู่นั้นไม่ มีแต่ความรู้สึกว่า การเห็น การได้ยิน เป็นต้นนี้ ตั้งอยู่ เสมอไม่ขาดสายและอารมณ์ที่มีมาปรากฏเฉพาะหน้านั้นเล่าก็ตั้งอยู่เสมอตนเอง ไม่มีการดับไปแล้วเกิดขึ้นใหม่ติดต่อกันแต่ประการใด ในขณะเดียวกันนั้นเอง ก็มีความรู้สึกนึกคิดว่า อารมณ์อย่างนี้สวยงาม น่ารัก อย่างนี้ไม่สวยไม่งาม ไม่น่ารัก เรื่องนี้เมื่อเอามาเปรียบเทียบให้เห็นในตัวเหมือนกันกับความรู้สึก ของผู้ที่กำลังดูภาพยนตร์อยู่ คือในขณะนั้นมีแต่ความเห็นภาพต่าง ๆ ที่สำเร็จ เป็นบ้าน เมือง ถนน หนทาง ต้นไม้ ภูเขา ตลอดจนกระทั่งสำเร็จในอริยาบถ

ใหญ่ น้อยของคน ๆ หนึ่งโดยครบถ้วนบริบูรณ์แล้ว แต่หาได้เห็นว่าภาพต่าง ๆ ก็ดี อิริยาบถใหญ่ น้อยของคน ๆ หนึ่งมีกำลังปรากฏเป็นไปอยู่ที่ดี มีการติดต่อกันเป็นระยะ ๆ ไปตามลำดับของฟิล์มมากมายหลายพันแผ่น หาใช่มีแต่แผ่นเดียวไม่ ข้อนี้ฉันใด อารมณ์ต่าง ๆ ที่ปรากฏเฉพาะหน้า ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เหมือนกับความเป็นไปในภาพยนตร์ ความรู้สึกต่าง ๆ ของบุคคลในขณะที่กำลังได้รับอารมณ์อยู่นั้น ก็เหมือนกันกับความรู้สึกของผู้ที่กำลังดูภาพยนตร์อยู่

ความรู้สึกในอารมณ์ต่าง ๆ ก็มาปรากฏทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ โดยความเป็นนิจจัง สุขัง อนัตตา อสุภ ดังกล่าวแล้วนี้ เป็นอกุศลก็มี เป็นกุศลญาณสัมปยุตต์ก็มี ญาณสัมปยุตต์ก็มี แต่กุศลญาณสัมปยุตต์นี้ หาใช่ประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญา แต่ประการใดไม่ คงเป็นเพียงปัญญาสามัญทั่ว ๆ ไปเท่านั้น

สำหรับกุศลญาณสัมปยุตต์นี้ประกอบด้วยวิปัสสนาปัญญานั้น เมื่อได้รับอารมณ์ต่าง ๆ แล้ว ก็มีความรู้สึกได้ทันทีว่า มีความดับไปและเกิดขึ้นใหม่ ติดต่อกันไปอย่างไม่ขาดสาย โดยความเป็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อสุภ ซึ่งมีเป็นประจำตามธรรมดา นี่เป็นคำอธิบายในวจนัตถะข้อที่ ๒ ที่แสดงไว้ว่า “รูปาภิ อารมฺมเณสฺ นิจฺจ สุขฺ อตฺต สฺก สมฺมาย วิเสสเณ อนิจฺจาติอาการเณ ปสฺสตีติ วิปัสสนา”

๑๖. ถาม ให้อธิบายในข้อที่ว่า ปญฺจกฺขนฺธสฺส วิวิเรนฺ อนิจฺจาติอาการเณ ปสฺสตีติ = วิปัสสนา”

ตอบ ในข้อนี้มีอธิบายว่า วิ หมายความว่า ประการต่าง ๆ ประการต่าง ๆ นั้นได้แก่ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อสุภะ ปัสสนา หมายความว่า การเห็นแจ้ง เมื่อรวมคำทั้ง ๒ นี้เข้าด้วยกันแล้ว หมายความว่า การเห็นแจ้งโดยประการต่าง ๆ มีอนิจจะเป็นต้น เพราะธรรมดาสัตว์ทั้งหลายในโลกนี้ มีความเข้าใจขั้นที่ ๕ คือ กาย ใจ การแสดงอารมณ์ การจำอารมณ์ การจัดแจงปรุงแต่ง

อารมณ์ การรู้อารมณ์เหล่านี้ ว่าเป็นของเที่ยง เป็นสุข เป็นตัวตนอยู่ภายใต้
 บังคับบัญชา สวयัมลวันแต่เป็นความเห็น ความเข้าใจไปในฝ่ายวิปัสสนา
 ที่เป็นอกุศลบ้าง กุศลญาณสัปปยัตต์บ้าง ญาณสัปปยัตต์บ้าง กุศลญาณสัปปยัตต์
 ที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับวิปัสสนาญาณนี้ หาใช่ประกอบกับวิปัสสนาปัญญาแต่
 ประการใดไม่ ส่วนกุศลญาณสัปปยัตต์ที่ประกอบกับวิปัสสนาปัญญานั้น ย่อม
 เห็นแจ้งในขั้น ๕ ว่าเป็น อนิจจะ ทุกขะ อนัตตะ อสุภะ ดังนั้นจึงมี
 วจันตเถว่า “ปัญฺจนฺนเรสุ วิริเณ อนิจฺจทิกฺกาเรน ปสฺสชาติติ = วิปัสสนา”

๑๑. ถาม ให้แสดงความหมายและอธิบายในวิปัสสนา ๓ ประการ ?

ตอบ วิปัสสนา ๓ ประการ คือ

๑. สงฺขารปริกฺขณหนกวิปัสสนา คือวิปัสสนาที่มีการกำหนดรู้ใน
 สังขารนาม รูป นาม อธิบายว่า สงฺขารปริกฺขณหนกวิปัสสนานั้น ไม่ว่าจะ
 ชนิดมันทะหรือติกขะวิปัสสนาก็ตาม เมื่อเข้าถึงความเป็นวฏฺฐานคามินีแล้ว ก็
 ย่อมเป็นเหตุใกล้ที่จะให้ได้มรรคทั้งนั้น ต่างกันก็เพียงว่า ให้สำเร็จมรรคช้า
 หรือเร็ว คือถ้าวิปัสสนาเป็นมันทะ ก็ให้สำเร็จมรรคช้า มรรคนั้นเรียกว่า
 มันทาภิญญามรรค ถ้าวิปัสสนาเป็นติกขะ ก็ให้สำเร็จมรรคเร็วขึ้น มรรค
 นั้นเรียกว่า ทิปปากิญญามรรค

๒. ผลสมาบัตติวิปัสสนา คือวิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้าถึงผล
 สมาบติ อธิบายว่า ผลสมาบัตติวิปัสสนานั้น จะต้องเป็นติกขะวิปัสสนาจึงจะ
 เข้าผลสมาบติได้ ทั้งนี้ก็เพราะว่า ติกขะวิปัสสนานี้เป็นปัจจัยที่จะอุปการให้ผล
 จิตตูปบาทเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องอาศัยมรรคจิตตูปบาท เช่นเดียวกันกับมกค-
 จิตตูปบาท ในมรรควิธีเป็นปัจจัยช่วยอุปการให้ผลจิตตูปบาท เกิด ๒-๓ ขณะ
 ต่อจากนั้น ฉะนั้นนี้มุ่งหมายเอาผู้ที่เข้าผลสมาบติใหม่ๆ เท่านั้น ถ้าผู้นั้น
 ขำนาญในการเข้าผลสมาบติแล้ว มันทะวิปัสสนาก็ได้

๓. นิโรธสมาบัตติวิปัสสนานัน คือวิปัสสนาญาณที่เป็นเหตุให้เข้า
 นิโรธสมาบติได้ อธิบายว่า ส่วนนิโรธสมาบัตติวิปัสสนานัน จะต้องเป็นวิปัสสนา

กลางๆ จะเป็นมันทะหรือติกะวิปัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งไปไม่ได้ เพราะ
การเข้านิโรธสมาบัตินี้จะต้องเป็นวิปัสสนาที่เกิดขึ้นสลับก้นไปกับสมณะเรื่อย ๆ
ฉะนั้น จึงมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ยุคนั้นทะวิปัสสนา”

๑๘. ถาม คำว่า กัมมภูฐาน แยกได้เป็นกี่บท คืออะไรบ้าง

ตอบ คำว่า กัมมภูฐาน แยกได้เป็น ๒ บท คือ กัมม + ฐาน

กัมม แปลว่า การกระทำ

ฐาน แปลว่า เป็นที่ตั้ง

ดังมีวจนัตถะแสดงว่า กิริยา กัมม การกระทำชื่อว่า กรรม

ติฏฐติ เอตถาติ ฐาน การเจริญสมถวิปัสสนา ย่อมตั้งอยู่

ในอารมณ์ ๔๐ องค์ มีปฐวิกสิณเป็นต้น และรูปนาม ฉะนั้น อารมณ์

อันมีปฐวิกสิณเป็นต้น และรูปนาม ฉะนั้น จึงมีชื่อว่า ฐาน

๑๙. ถาม กัมมภูฐาน มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง หมายความว่าอย่างไรบ้าง?

ตอบ กัมมภูฐาน มี ๒ อย่างคือ อารมณ์กัมมภูฐานอย่างหนึ่ง อารัมมณิกภาวนา

กรรมฐาน อย่างหนึ่ง

ทั้ง ๒ อย่างนั้น อารมอารัมมณกัมมภูฐาน ได้แก่กอารมณ์นั้นเอง สมณะ

มีปฐวิกสิณเป็นต้น และอารมณ์ของวิปัสสนา มีเตภูมิกสังขารธรรม คือ

รูปนามที่เกิดอยู่ในภูมิทั้ง ๓ ดังมีวจนัตถะ แสดงไว้ว่า

“กัมมสฺส จานี = กัมมภูฐาน” อารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งการเจริญ

สมณะและวิปัสสนา ชื่อว่า กัมมภูฐาน

อารัมมณิกภาวนากัมมภูฐาน ได้แก่การพยายามเจริญสมณะและวิปัสสนาที่

เกิดขึ้นก่อนๆ ดังมีวจนัตถะแสดงว่า “กัมมสฺส จานี = กัมมภูฐาน”

ความพยายามที่เกิดขึ้นหลังๆ นั้น ชื่อว่า กัมมภูฐาน

วจนัตถะในข้อนี้หมายความว่า ความพยายามที่เกิดขึ้นในครั้งหลังๆ

นี้ มีความพยายามที่เกิดขึ้นแล้ว ในขณะก่อนๆ เป็นระยะสลับต่อกันมานั่นเอง

เป็นที่ตั้ง ฉะนั้น ความพยายามที่เกิดขึ้นก่อน ๆ นั้น ชื่อว่า อารัมมณิกภาวนา
กัมมฏฐาน

เมื่อสรุปความแล้ว อารมณ์ของสมถะและวิปัสสนามีปฏิวิกิจสิน เป็นต้น
และรูปนามก็ชื่อกรรมฐาน ความพยายามที่เกิดขึ้นก่อน ๆ ติดต่อกันมาเป็น
ลำดับ ก็ชื่อว่า กัมมฏฐาน ทั้ง ๒ ประการนี้ จะต่างกันก็แต่เพียงอย่างหนึ่ง
เป็นอารัมมณธรรม อุปมาเหมือนตัวละคร ส่วนอีกอย่างหนึ่ง เป็น อารัมม-
ณิกธรรม อุปมาเหมือนผู้ดูละคร

หรือจะว่าอีกอย่างหนึ่ง ว่าตามนัยในมูลฎีกา มีวจนัตถะว่า

“กมุเมว วิเสสธัมมสส จานนติ = กัมมฏฐาน (วา) กมุเม ภาวนาพุโ
จานนติ = กัมมฏฐาน”

การเจริญภาวนาทั้ง ๒ นี้และเป็นเหตุแห่งการได้บรรลุ ฌาน มรรค ผล
นิพพาน ที่เป็นธรรมก็เกิด ฉะนั้น จึงชื่อว่า กรรมฐาน

หรืออีกนัยหนึ่ง ความพยายามเจริญในภาวนาทั้ง ๒ อย่างนี้เป็นเหตุแห่งการ
ได้บรรลุ ฌาน มรรค ผล นิพพาน ฉะนั้น จึงชื่อว่า กัมมฏฐาน

ตามวจนัตถะทั้ง ๒ นัยนี้ หมายความว่า การเจริญสมถะและวิปัสสนา
ทั้ง ๒ อย่างนี้ ชื่อว่า กัมมฏฐาน = เพราะเป็นเหตุให้ผู้เจริญได้บรรลุฌาน
มรรค ผล นิพพาน

๒๐. ถาม ท่านแสดงคำอธิบายในวิสุทธิทั้ง ๕ ตามสังคหาลีไว้ว่าอย่างไรบ้าง?

ตอบ ท่านอธิบายไว้ว่าดังนี้ คือ

ข้อที่ ๑ คือ สีลวิสุทธิ

๑. ปาฏิโมกข์สังวรศีล แปลว่า ศีลที่ช่วยให้ผู้รักษากันจากอบายทั้ง ๔
ได้แก่ศีล ๕ ศีล ๑๐ ของฆราวาส และศีลในมัตติกาพระวินัย สำหรับ
ภิกษุสามเณร

๒. อินทริยสังวรศีล การสำรวมอินทริยต่างๆ

๓. อาชีวปาริสุทธิศีล หาเลี้ยงชีพด้วยสัมมาอาชีวะ คือ หมรวาส ให้เว้น
มิจฉาชีพต่าง ๆ ในสัมมาอาชีวะวัตร ส่วนพระนั้น เว้นสุทธุก อเนสนาต่าง ๆ
ตามพระวินัย

๔. ปัจจัยสันนิสสิตศีล การพิจารณาปัจจัย ๔ ที่ทายกทายิกาถวาย
รวมความบริสุทธิ์ของศีล ๔ ประการนี้มีชื่อเรียกว่า จตปาริสุทธิศีล
ผู้สนใจในทางวิปัสสนากัมมภูฐาน ควรปฏิบัติข้อนี้เสียก่อนที่จะเจริญ
วิปัสสนากัมมภูฐานโดยบริสุทธิ์ ความบริบูรณ์ด้วยปาริสุทธิศีล ๔ นี้ มีชื่อ
เรียกว่า ศีลวิสุทธิ ฯ

ข้อที่ ๒ คือ จิตตวิสุทธิ

๑. อปจารสมาธิ = สมาธิธรรมดาก่อนจะถึง ฌาน

๒. อัปปนาสมาธิ = สมาธิของฌานทั้ง ๔ หรือ ๕

การได้สมาธิถึงสมาธิทั้ง ๒ หรือองค์ใดองค์หนึ่ง มีชื่อเรียกได้ว่า
จิตตวิสุทธิ ฯ

ข้อที่ ๓ คือ ทิฏฐิวิสุทธิ เป็นญาณที่สามารถรู้นามรูปทั้ง ๒ โดยลักษณะ
รู้ลักษณะของนาม

รส = หน้าที่ของนามรูป

ปัจจัยภูฐาน = รู้ผลของนามรูป

ปทัฏฐาน = รู้เหตุที่ใกล้ชิดของนามรูป

มีชื่อเรียกได้ว่า ทิฏฐิวิสุทธิ ฯ

ข้อที่ ๔ คือ กังขาวิตรณวิสุทธิ เป็นญาณที่สามารถรู้เหตุแห่งนามรูป
ทั้ง ๒ คือ รู้สมุฏฐานเป็นเหตุของรูป สังขารเป็นของนาม มีชื่อเรียกได้ว่า
กังขาวิตรณวิสุทธิ ฯ

ข้อที่ ๕ คือ มัคคามัคคญาณทัตตสนวิสุทธิ เป็นญาณที่รู้หนทาง และ
มิใช่หนทางของวิปัสสนา คือ ญาณซึ่งเป็นสังขารที่อยู่ในไตรภูมิ ที่ได้รับมา
จากทิฏฐิวิสุทธิ กังขาวิตรณวิสุทธิ ที่เล่าอธิบายมาแล้ว เพ่งด้วยเป็นกลาป
เป็นหมวด

อนิจจัง ขยตฺเถน เพราะตบฺสฺญนฺธิบาย จึงเป็น อนิจจัง

ทุกขํ ภยตฺเถน เพราะเป็นภัย จึงเป็นทุกขํ

อนัตตา อสารถฺเถน เพราะปราศจากแก่นสารจึงเป็นอนัตตาหรือ
อหฺมึชํ สันตติณํ ชนตฺตณํ กิตฺติ ผู้ที่เห็นความเกิดดับของนามรูปทั้ง ๒
โดยอุทยัพพญาณแล้ว วิปัสสนูปกิเลสเหล่านี้ พระโยคีพึงรู้ว่าเป็นทางแห่ง
วิปัสสนาหรือไม่ เป็นญาณที่รู้มรรค อมรรค อย่างนี้ มีชื่อเรียกว่า มัคคา-
มคฺคญาณทสฺสนวิสุตฺติ หมายความว่า ความบริบูรณ์ของปัญญาที่ปราศจาก
กิเลส ๑๐ ประการ ดังนี้แล้ว

๒๑. ถาม ท่านแสดงบาลีสังคหต่อไปว่าอย่างไรบ้าง ?

ตอบ ท่านแสดงว่า ตถา ปริปนฺน วิมุตตสฺส ปน ตสฺส อุทยัพพญาณโต ปฏฺจาย
ยาว อนฺโหลมา ติลกฺขณํ วิปัสสนา ปรมฺปราย ปฏิปชฺชนตฺสฺส นว วิปัสสนา-
ตานานิ ปฏิปทา ญาณทสฺสนวิสุตฺติ นาม ฯ

โดยอาศัยที่ได้รู้แจ้งมาแล้ว พระโยคีบุคคลได้ข้ามพ้นจากอันตรายต่าง ๆ เช่น
เมื่อปฏิบัติวิปัสสนาเป็นชั้น ๆ อาศัยไตรลักษณ์ต่อไป ตั้งต้นแต่อุทยัพพะญาณ
ไปจนถึงอนฺโหลมญาณ รวมวิปัสสนา ๙ องค์นี้ มีชื่อเรียกว่า ปฏิปทาญาณ-
ทสฺสนวิสุตฺติ ฯ

ตสฺสเสว ปฏิปชฺชนตฺสฺส ปน วิปัสสนา วิปากมคมฺม อนินิ
อปปนา อูปชฺชิสฺสตีติ ภวํคํ โวจนิทิตฺวา อูปปนฺนมนโทวาราวชฺชานนฺตรํ
เทว ตีณิ วิปัสสนาจิตตานิ ยงฺกิญฺจิ อนิจฺจาติลกฺขณมรพฺก ปริกมฺมโม
ปจฺจารานฺโหลมนาเมน ปวตฺตนฺติ ฯ

พระโยคีบุคคลปฏิบัติวิปัสสนาญาณ ๙ ประการจบบริบูรณ์แล้ว เมื่อ
อุปฺปาจะเกิดนั้น อาศัยขณะจิตที่วิปัสสนาแก่กล้า แล้วตัดจิตเป็นกระแส คือ
ภวํคํ และภายหลังที่มโนทวารวชฺชนจิตเกิดวิปัสสนา จิต ๒-๓ ครั้งเป็นอารมณ์
มีอนิจาเป็นต้น ย่อมเกิดเป็นวิถิโดยมีชื่อว่า บริกรรม, อุปจาร, และอนฺโหลม

ยา วิปัสสนา สิกขปตตะสา สา สาธุโลมา สงฺขารุเพกฺขา “วฺจุจฺจนคามินี
 วิปัสสนาติ ปวฺจุจติ วิปัสสนาทีถียยอต สงฺขารุเพกฺขญฺญานํ ที่เป็นไปพร้อมกับ
 อนฺโหลมญฺญานเมธีชื่อเรียกว่า วฺจุจฺจนคามินีวิปัสสนา ตโต ปรี โคตรภูจิตฺตํ
 นิพฺพานมัลลํพิตฺวา ปุณฺณชฺชนโคตตมภิสฺมถฺรณต มรียจิตฺตมภิกฺขวนุตตมฺจ
 ปวตฺตติ ฯ”

ตอนนี้ไปพระโคตรภูญานก็ย่อมบังเกิดโดยมีพระนิพพานเป็นอารมณ์ และ
 ทำลายโคตรปุณฺณ แล้วเข้าถึงโคตรพระพะอริยทนต์ ฯ

ตสฺสสาณนฺตรเมว มคฺโค ทุกฺขสจฺจํ ปรีชานนฺโต สมฺมทฺยสจฺจํ ปชฺชนฺโต
 นิโรธสจฺจํ สจฺจิกโรนฺโต มคฺคสจฺจํ ภาวนารเสน อปฺปนาวิติโมตฺรติ ฯ

ภายหลังที่โคตรญานดับ พระอริยมรรคก็กำหนด รู้ทุกข์ ประทานสมุทัย
 เห็นพระนิพพาน ภาวนายังมรรคทั้ง ๘ ให้เกิดแล้วถึงอัปนาวิติ ฯ

ตโต ปรี เทว ตีณิ ผลจิตฺตนิ ปวตฺตติวรา นิรุชฺฌนฺติ ฯ

แต่นั้น จิตเป็นผล ย่อมเกิด ๒-๓ ครั้งแล้ว ฯ

ตโต ปรี ภวคฺคปาโตว โหติ ฯ

แต่นั้น ภวักจิต ย่อมเกิด ฯ

ปฺน ภวตํ โวจฺจิทิตฺวา ปจฺจุเวกฺขณญฺญานานิ ปวตฺตนฺติ ฯ

ภวักจิตเกิดอีกวาระหนึ่งนั้น ตัดกระแสภวักแล้ว ปัจจุเวกษณะญาณ
 ก็ปรากฏต่อไป ฯ

แสดงคาถารวมความ ๒ บท

๑. มคฺคํ ผลญฺจ นิพฺพานํ ปจฺจุเวกฺขติ ปญฺญติโต

ทีเเน กิเลสฺ เสเส จ ปจฺจุเวกฺขติ วา น วา ฯ

ผู้เป็นบัณฑิต คือ พระอริยบุคคล ย่อมพิจารณาามรรค ผล และนิพพาน
 และย่อมพิจารณากิเลสที่ได้ประหารไปแล้ว และกิเลสที่ยังไม่ได้ประหาร แต่
 ผู้ที่ไม่ได้พิจารณาก็มีบ้าง (แล้วแต่ปริยัติ)

๒. นิพพิสฺสุทฺธิกุกเมเนว

ตาเวตพุโพ จตฺตพุโพ

ฆานทสฺสนวิสฺสุทฺธิ

นาม มคฺโค ปจฺจจติ ฯ

ตามนัยที่ได้บรรยายมาแล้ว อริยมรรค ๔ ประการ ที่เนื่องมามรรคามรรค

วิสฺสุทฺธิ ๖ มีชื่อเรียกว่า ฆานทสฺสนวิสฺสุทฺธิ ฯ

อัยเมตฺถ วิสฺสุทฺธิเกโท

เท่าที่กล่าวมาแล้วนี้ ในกัมมัฏฐานปริจเฉทที่ ๙ นี้ เป็นประเภทของ

วิสฺสุทฺธิ ๗ ประการ

๒๒. ถาม ผู้ปฏิบัติวิสฺสุทฺธิ ๗ ประการ ขณะที่ปฏิบัติศีลวิสฺสุทฺธินั้น ละเมิดสิกขาบทข้อใด ข้อหนึ่งแล้ว ใครๆ ก็ย่อมรู้กันทั่วไปแล้วว่า ศีลขาด เมื่อเป็นเช่นนี้ รักษา ศีลใหม่จะได้หรือไม่ เฉพาะบางคนว่า เมื่อครั้งแรกเสียศีลแล้วไม่ถึงอุปปนา เลย ฉะนั้นขอให้ตอบด้วยเหตุผล ?

ตอบ การปฏิบัติวิสฺสุทฺธิ ๗ ประการ เมื่อครั้งแรกปฏิบัติศีลวิสฺสุทฺธินั้น ยังไม่ได้เจริญ วิปัสสนาแม้แต่น้อย เพียงแต่ว่าบริกรรมของกัมมัฏฐานนั่นเอง การรักษาศีล เมื่อเสียศีลแล้ว ตั้งอกตั้งใจรักษาศีลใหม่ก็ได้ ไม่แปลกอะไร กับคนธรรมดา รักษาศีลทุกวันนี้

ในอรรถกถาท่านอธิบายแต่ศีลของพระเฉพาะวิธีแก้ไข พระที่เสียศีล หรือวิธีแก้ไขอาการของศีล จากความเศร้าหมองต่าง ๆ ๔ อย่าง คือ

เทสนา สวโร เอฏฺฐิ

ปจฺจเวกฺขณเกทโท

สุทฺธิ จตฺตพุทฺธิก วุตฺตา

มุนินาทีจฺจนุทฺธนา

พระมหามุนี ซึ่งเป็นตระกูลของพระอาทิตย์ย่อมกล่าวบวริสฺสุทฺธิของจตฺตปาริ- สฺสุทฺธิศีล ๔ ประการ เทสนาสฺสุทฺธิ สังวรสุทฺธิ เอฏฺฐวิสฺสุทฺธิ และปจฺจเวกฺขณสุทฺธิ ดังนี้

๑. เทสนาสุทธิ หมายความว่า พระที่ถึง ลหุกาปัตติ ต้องแก้ไขด้วย เทศนาอาบัติ พระที่ถึงครุกาปัตติ เช่น สามาทิสัส ต้องอยู่ปริวาส มานัตตะ พระที่ถึงปาราชิกาปัตติ ต้องแก้ไขสึกออกมาจากพระวินัย ส่วนฆราวาสนั้น รักษาใหม่ก็ได้

๒. สัจจรสุทธิ หมายความว่า การสำรวมอินทรีย์ใหม่ คือผู้ที่สำรวมอินทรีย์ผิดอินทรีย์แล้ว ขออธิษฐานว่า แต่นี้ต่อไปจะไม่ให้เป็นอย่างเก่า ดังนี้แล้ว ระวังรักษาต่อไปได้

๓. เอยฺยจิตฺตสุทธิ หมายความว่า พระต้องเว้นจากกุกุส อากาโรที่ ทำให้ ตระกูลเสียเจตนา เสียศรัทธา อเนสนา อากาโรที่ไม่ควรหากินต่างๆ หมายความว่า หาเลี้ยงชีพขอด้วยพระธรรมวินัย สำหรับฆราวาสนั้น เว้นจาก มิจฉาชีพต่างๆ เท่านั้น

๔. ปัจจเวกขณสุทธิ หมายความว่า พระหรือฆราวาสนั้นก็ดี การ บริโภคปัจจัย ๔ ต้องมีการพิจารณา คือ ปฏิสงขาโยนิโส จีวร, ปิณฑปาต, เสนาสนัน เกสชชั เป็นต้น

รวมปาริสุทธิศีล ๔ อย่างนี้ อันหนึ่งอันใดขาดตกบกพร่องแล้ว แก้ไข ใหม่ได้ ไม่เป็นอันตรายแก้วีบัสสนาอย่างใดอย่างหนึ่งเลย

๒๓. ถาม ในวิสุทธิ ๗ ประการ จิตตวิสุทธินั้น อาจารย์บางคนว่า ต้องถึง ฌานเสีย ก่อนจึงจะเพ่งวิปัสสนาได้ คำกล่าวนี้นี้ ผิด หรือ ถูก ประการใดบ้าง ?

ตอบ การที่วิปัสสนาภาวนาต้องอาศัย ฌาน นั้น หรือต้องถึงฌานทั้ง ๔ ดังที่ว่า นั้น ไม่เป็นความจริงเลยแม้แต่น้อย เพราะในพระบาลีและอรรถกถาต่างๆ ประกาศยืนยันว่า

“อุปจารสมาธิ ยปปนาสมาธิ เจติ ทวิโรปิสมาธิ จิตตวิสุทธิ นาม”
อุปจารสมาธิก็ดี อปปนาสมาธิก็ดี สมาธิทั้ง ๒ แต่ละสมาธิจัดเป็นจิตตวิสุทธิ ได้ทั้งนั้น

ในที่นี้เมื่อพิจารณาแล้ว คำว่า อุปจารสมาธิ เป็นกามาวจรสมาธินั่นเอง
 ยังไม่ถึงฌาน เพราะฉะนั้น การกระทำวิปัสสนา อาศัยกามาวจรสมาธิธรรมดา
 ก็ได้ ในเรื่องนี้เมื่อพิจารณาถึงพระอรหันต์ที่เป็นปัญญาวิมุต ก็ย่อมมีได้
 เพราะอรหันต์เหล่านั้นไม่มีฌานนั่นเอง มีชื่อเรียกว่า “สุกขวิปัสสก” หมาย
 ความว่า ฌานแห่งหรือปราศจากฌาน เพราะฉะนั้น พระที่ถึงฌานก่อน เป็น
 พระอรหันต์ในภายหลัง มีชื่อเรียกว่า “เจโตวิมุตติ” พระอย่างนี้ต้องถึงฌาน
 สมาธิก่อน คืออุปนาก่อนแน่นอน

พระที่เพ่งเพียงอุปจารสมาธิแล้วเลยไปทางวิปัสสนานั้น มีชื่อเรียกว่า
 “ปัญญาวิมุตติ” พระอย่างนี้ถึงอุปจารสมาธิคือกามาวจรสมาธิ เพราะฉะนั้น
 ผู้แสวงหาวิปัสสนากัมมัญฐาน ต้องบริบูรณ์ด้วยองค์ใดองค์หนึ่งในสมาธิทั้ง ๒
 ได้ สมดังที่ท่านพระอนุรุธาจารย์เถระเจ้าได้แสดงบาลีไว้ว่า “อุปจารสมาธิ
 อุปปนาสมาธิ เจติ ทวิโทปปี สมาธิ จิตตวิสุทธิ นาม” ดังนี้ ฯ

๒๔. ถาม วิสัทธิที่ ๓ คือ ทิฏฐิวิสัทธิ หมายความว่า จับนามรูปโดย ลักษณะ รส,
 บัณฑิตฐาน ปทัฏฐานนั้น จับกันอย่างไบบ้าง ?

ตอบ การจับรูปนามโดยลักษณะที่จับถูก คือ ลักษณะ, รส, บัณฑิตฐาน, ปทัฏฐาน
 นั้น สิ่งที่เป็นเครื่องหมายที่สำคัญของรูปหรือนาม และสภาวะธรรมมีชื่อเรียก
 ว่า “ลักษณะ”

ความบริบูรณ์ด้วยเหตุของรูปหรือนาม และกิจของรูปนาม มีชื่อเรียก
 ว่า “รติ”

อาการที่เห็นได้ชัดรูปนามและผลของรูปหรือนาม มีชื่อเรียกว่า “บัจิต-
 ฐาน”

สามณณ วา สภาโว วา

ธมมานัน ลกขณัน มตัง

กิจจัน วา ตสส สมุปตติ

รโสติ ปรีทียาย

ผล ๖ ปฏิจจกฏฐาน

นุปฏิจจกฏฐาน

อาสนนการณ ๒๓

ปฏิจจกฏฐาน ๓๓

สามัญญลักษณะ และสภาวะธรรมของปรมาตม มีชื่อเรียกว่า ลักษณะ

กิจและสมบัติของปรมาตม มีชื่อเรียกว่า รัต

อาการที่เห็นได้ชัดและผล มีชื่อเรียกว่า ปฏิจจกฏฐาน

เหตุที่ใกล้ชิด มีชื่อเรียกว่า ปฏิจจกฏฐาน

อุปมาลักษณะของจิตนคอรารมณ อาการที่จิตเป็นประธานหรือไปก่อน

หนานน มีชื่อเรียกว่า ราชของจิต อาการที่จิตดวง ๑ ตบตอดวง ๑ มีชื่อ

เรียกว่า ปฏิจจกฏฐาน เป็นธรรมชาติที่ใกล้ชิดกับเจตสิก และทหวัตถุรูป

มีชื่อเรียกว่า ปฏิจจกฏฐาน ดงนเบนต้น

สวรูปน ปฐวีธาต มีลักษณะแข็งหรืออ่อน เป็นที่ตั้งของรูปที่เป็น

สหชาติ มีชื่อเรียกว่า ราช อาการที่รองรับรูปอื่น ๆ มีชื่อเรียกว่า ปฏิจจกฏฐาน ดงน

เบนต้น เมื่อพระโยคีบกลสามารถที่จับรูปนามด้วยวิฐแล้วประทานทฐฐ มี

ชื่อเรียกว่า ทฐฐวิฐฐ

๒๕. ถาม วิฐฐที่ ๔ คือ กังขาวิฐฐวิฐฐ หมายความว่า ข้ามพ้นจากความสงสัย

ต่าง ๆ อย่างทราบ ว่า ความสงสัยนั้น คือความสงสัยอะไรบ้าง ๆ

ตอบ การที่พ้นจากความสงสัยนั้น เพราะพระโยคีมีความรู้ ที่ได้รับมาจากจิตตวิฐฐ

และทฐฐวิฐฐว่า “รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาน เหล่านี้ หา

เป็นอิตตาไม่ ความเป็นจริงนั้น เป็นรูป เป็นนามทั้งที่มีอาการเกิดดับอยู่

เสมอ รูปนามทั้ง ๒ นี้

ในอดีตกาลก็ได้เกิดดับมาแล้ว ในปัจจุบันกาลก็กำลังเกิดดับอยู่ ใน

อนาคตกาลก็จะเกิดดับต่อไปเป็นแน่แท้ ความสงสัยที่เกี่ยวข้องกับ “อิตตา”

มีอยู่ ๑๖ อย่าง ก็สูญหายไปทันที ความสงสัย ๑๖ (โสฬสกังขา) นั้นคือ

๑. อโหสิโภ อติตมทุธานิ เราเกิดมาเคยในอดีตกาลหรือหนอ ?
๒. นนุโข อโหสิ อติตมทุธานิ เราไม่เคยในอดีตกาลหรือหนอ ?
๓. กิณนุโข อโหสิ อติตมทุธานิ เราเคยเกิดเป็นชาติใด ในอดีต
๔. กิณนุ อโหสิ อติตมทุธานิ เราเคยเกิดเป็นรูปร่างอย่างไรบ้าง ?
๕. กิ หุตฺวา กิ อโหสิ อติตมทุธานิ เราเคยเกิดเป็นอะไรมาบ้าง เป็น
เป็นอะไรหนอ ?

สำหรับอนาคตก็ไปในทำนองเดียวกัน

๑. ปจฺจุปฺปนํ อทุธานิ อารพฺภ กถิ กถิ โหติ อาศัยฺยปัจจุบันและสงสัยต่างๆ

๒. อหํ นุโข อสฺมิ เดียวนี้เป็นเราหรือ ?
 ๓. นนุโข อสฺมิ เดียวนี้ไม่เป็นเราหรือ ?
 ๔. กิ นุโข อสฺมิ เดียวนี้เราเป็นชาติใดหนอ ?
 ๕. กถํ นุโข อสฺมิ เดียวนี้เราเกิดเป็นรูปร่างอย่างไรหนอ ?
 ๖. กุโธ อากนฺตุวา กุหิณฺมิสฺสสฺส มาจากไหนจะไปไหนหนอ ?
- รวม อดีตตัวเรา ๕
- „ อนาคตตัวเรา ๕
- „ ปัจจุบันอัธธา ๖ เป็น ๑๖ อย่าง

การไม่มีความสงสัย ๑๖ อย่างนั้น = หมายความว่า พระโยคีบุคคลเชื้อ
ความเกิดดับของรูปนามในชาติก่อน = ชาติหลังๆ แล้วเกิดหรือไม่เกิดนั้น

ไม่มีความสงสัยแล้ว ตั้งได้วิสุทธิขณนามาจะนี้

๒๖. ฌามีวิสุทธิข้อที่ ๕ คือ มัคคัมภิกคญาณทัสสนวิสุทธิ ในวิสุทธิข้อที่ ๕ นี้
หมายความว่า มัคค หนทาง อัมภิกค ไม่ใช่หนทางนั้น หมายความว่าอย่างไร ?

ตอบ คำว่า มัคคัมภิกคญาณทัสสนวิสุทธิ เมื่อแยกบทได้ ๕ บท คือ

มกฺก + อมกฺก + ญาณ + ทสฺสน + วิสฺสุทฺธิ

รวมเป็น ๕ ด้วยกัน

ในที่นี้ คำว่า มกุค = หนทาง

คำว่า อมกุค = ไม่ใช่หนทาง

คำว่า ญาณ = ความรู้

คำว่า ทสฺสนะ = ความเห็น

คำว่า วิสฺสุทฺธิ = ความบริสุทธิ์

รวมกันทั้ง ๕ บทแล้ว แปลว่า เป็น วิสฺสุทฺธิ องค์หนึ่งที่มีความรู้ ความเห็น
หนทาง พระนิพพาน และรู้เห็นว่าไม่ใช่หนทางของพระนิพพาน

ในอภิธรรมวิภาวินี อธิบายว่า

อิม โสภาสาทโย ตณฺหามานวตฺถุ ตายนมกุคฺโค แปลว่า

๑. โสภาส = เห็นรัศมี

๒. ปิตฺติ = ความยินดีแก่กล้า

๓. ปัสสํสํสํสํ = ความสงบกายใจแก่กล้า

๔. อธิโมกฺข = ศรัทธาแก่กล้า

๕. ปักคห = ความเพียรแก่กล้า

๖. สุขะ = ความสุขแก่กล้า

๗. ญาณ = ความรู้แก่กล้า

๘. อุปฺปญฺฐาน = สติปรากฏแก่กล้า

๙. อเปกฺขา = ฉะยะมากกว่าเก่า

๑๐. นิกันฺติ = ตัณหายินดีแสงรัศมี เป็นต้น

รวมเป็นอุปกิเลส ๑๐ ประการฉะนั้น เป็นที่อาศัยของตัณหาตนเอง เพราะ

ฉะนั้น พระโยคีบุคคลต้องมีความรู้ว่า คำว่า อมกุค แปลว่า ไม่ใช่หนทาง

เป็นเรื่องของกิเลส เพียงอุปกิเลสของวิปัสสนาญาณเท่านั้น

บาลีในอภิธรรมวิภาวินีว่า “ตพฺพนิมุตฺตํ ปน วิธิปฏิปนฺนํ วิปัสสนาญาณํ

มกุคฺคิตฺติ เอวํ มคฺคา มคฺคามคฺคํมคฺคสฺส ชานตโต ทสฺสนโต อมคฺเค มคฺคสฺสตา-

วิโสธนาโต จ มคฺคามคฺคญาณทสฺสนวิสฺสุทฺธิ นาม

เมื่อพ้นจากวิปัสสนูปกิเลส ๑๐ ซึ่งเป็นหนทางปฏิบัติ มีชื่อเรียกว่า มกฺค
ดังนี้ และปัญหาที่สามารถรู้ มกฺค อมกฺค และประธาน สัญญาใน อมกฺค
มีชื่อเรียกว่า มัคคามัคคญาณทัตถสนวิสุทธิ

อธิบายว่า การเห็นนิมิตต่างๆ เช่น เห็นแสงสว่าง มีรัศมี เป็นต้น ถ้า
ยึดถือว่า เป็นของวิเศษ เป็นของดี เป็นวิปัสสนาแท้ๆ นั้น เป็น อมกฺค
แปลตรงๆ ก็ว่า หลงทางไปเสียแล้ว แต่ผู้ที่มีความรู้ในปริยัติ มีความสามารถ
ที่รู้ได้ว่า นิมิตเหล่านั้นไม่ใช่หนทาง เพราะมีความรู้โดยอาศัยปริยัติ คือ
การเล่าเรียนศึกษานั้นเอง แท้ที่จริงแล้วทางวิปัสสนานั้น ได้แก้ความเกิดดับ
ของรูปนามตามเดิมของอุท্থัพพญาณเท่านั้นแล้ว

เมื่อพระโยคาวจร รู้มคฺค อมคฺค เช่นนี้ เป็นวิสุทธินิพนธ์หนึ่งในวิสุทธิ
คือ มัคคามัคคญาณทัตถสนวิสุทธินั้นเอง

ในสมัยนี้คนโดยมากเพ่งวิปัสสนากัมมัฏฐาน มีคนเห็นนิมิตกันมาก การ
พิจารณาว่า “มคฺค หรือ อมคฺค” แต่วิสุทธิ ๗ ประการรับรองว่า การเห็น
นิมิต เช่น เห็นแสงสว่าง เห็นรัศมี เห็นพระพุทธรูป เห็นเทวดา เป็นต้นนั้น
หาเป็นหนทางของวิปัสสนาไม่

๒๓. ถาม วิสุทธิตี ๖ คือ ปฏิปทาญาณทัตถสนวิสุทธิ แปลว่า ต้องเพ่ง อุท্থัพพญาณ
จนถึงอนุโลมญาณนั้น พระโยคีเข้าใจในรูป นาม มาแต่ภิกขุวิสุทธิตัวแล้ว แต่
ทำไมต้องเพ่งอุท্থัพพญาณอีกเล่า ?

ตอบ การที่ปฏิบัติญาณทัตถสนวิสุทธิ แสดงว่า ต้องเพ่งอุท্থัพพญาณอีกนั้น เพราะ
วิปัสสนูปกิเลสเข้ามาแซกแซงในระหว่างนั่นเอง ในขณะที่อุปกิเลสเกิดเป็น
กำลัง และอย่างไรก็ดี วิปัสสนาก็ต้องเศร้าหมองไปมาก เพราะฉะนั้นจึง
เป็นต้องเพ่งอุท্থัพพญาณเข้ามาปรับปรุงขึ้นใหม่อีก

ในปฏิปทาญาณทัตถสนวิสุทธินี้ คำว่า อุปกิเลส ๑๐ ประการ เรียกว่า
“ปริพนฺธ” แปลว่า เป็นภัย เป็นศัตรูของกัมมัฏฐาน ตามวิเคราะหัตถ์พท
ว่า “ปริพนฺธิ = ปริพนฺธา” แปลว่า อุปกิเลส ๑๐ ประการนี้ ทำให้ทำลาย

ลำดับปฏิบัติ ฉะนั้น จึงเรียกว่า ปริพณฺธ พระโยคีที่พ้นจากอุปกิเลส มีชื่อเรียกว่า “ปริพณฺธวิมุตตบุคคล”

เพราะฉะนั้น ปฏิปทาญาณกสินจึงหมายถึงเอาปฏิบัติเป็นลำดับ คือตั้งแต่ “อุทฺทยัพพญาณ” ตลอดถึง “อนฺโหลมญาณ” ตามลำดับ วิปัสสนาญาณ ๙ ที่ได้แสดงมาแล้ว

๒๔. ถาม ผู้ปฏิบัติเพ่งวิปัสสนาญาณ ๙ ประการนั้น เพ่งอุทฺทยัพพญาณเห็นความเกิดดับแล้ว ญาณที่ ๓ ได้เพ่ง ภังคญาณ คือความดับฝ่ายเดียวนั้น หมายความว่าอย่างไร เห็นความเกิดดับทั้ง ๒ ฝ่ายไม่ดีกว่าเห็นดับฝ่ายเดียวหรือ ?

ตอบ หาเป็นเช่นนั้นไม่ การเห็นด้วยอุทฺทยัพพญาณนั้นอย่างหายาบทีเดียว เพราะพระโยคีไม่สามารถที่จะเห็นความดับของสังขาร เพราะฉะนั้นจึงจำเป็นต้องเพ่งความเกิดดับ

คำว่า เห็นดับฝ่ายเดียวได้ ก็เป็นอันว่า สำเร็จได้เหมือนกัน ท่านอุปมาข้อนี้ไว้ว่า ผู้ที่ไปดูสระในขณะที่กำลังฝนตกนั้น ครั้งแรกฝนตกใหม่ๆ เห็นฟองน้ำเล็กๆ ในสระ กำลังเกิดดับกันอยู่ทุกขณะ ต่อไปฝนท่าใหญ่ตกลงมามาก ผู้เห็นจะมองเห็นได้แต่ฟองน้ำแตกเท่านั้น เพราะอาการเกิดและดับเร็วเกินไป มองเห็นได้แต่ดับๆ ข้อนี้อุปมาฉันใด อาการเกิดดับของรูปนามก็ฉันนั้นเหมือนกันแล คือเมื่อขณะที่เพ่งวิปัสสนาใหม่ๆ ต้องเห็นเกิดดับของรูปนามทั้ง ๒ ตามอุทฺทยัพพญาณ ต่อไปโดยปกติ เห็นรูปนามชัดแจ้ง ต้องเห็นแต่ดับฝ่ายเดียวจึงสำคัญมากกว่า แต่การเห็นดับฝ่ายเดียว ก็เนื่องมาจากเกิดดับทั้งฝ่ายก่อน เมื่อเห็นทั้ง ๒ ฝ่ายแล้ว คงจะเห็นดับฝ่ายเดียวเป็นแน่แท้ทีเดียว

๒๕. ถาม ใน มัคคกวีถีนัน วิถีที่สำคัญนั้น พระโคตรภูญาณเท่านั้น บริกรรม, อุปจาร, อนฺโหลม, นั้นเพื่ออะไรกัน ? จึงได้เกิดเป็นลำดับอย่างนี้ ?

ตอบ การที่บริกรรม, อุปจาร, อนฺโหลม ได้เกิดนั้น เพราะเป็น ธรรมทนิยาม ของอัปปนา เสมอกันไป ในโลกุตตระ อัปปนาก็ต้องมีเหมือนกัน เมื่อไม่มีบริกรรม, อุปจาร, อนฺโหลม ไม่เกิดก่อนแล้ว พระโคตรภูญาณก็หาเกิดไม่

ในอรรถกถาอธิบายว่า บริกรรม, อุปจาร, อนุลอม ๓ อย่างนี้ มีหน้าที่
 ประทานความมืด คือ โมหะ แต่ยังไม่ถึงเห็นพระนิพพาน พระโคตรภูสามารถ
 ที่เห็นพระนิพพาน แต่ประทานโมหะหาได้ไม่เพราะฉะนั้น ท่านจึงตั้งข้ออุปมา
 ไว้ว่า ยังมีบุรุษผู้หนึ่งนั้นออกไปดูพระจันทร์ในเวลากลางคืน ที่แรกไม่เห็น
 ดวงจันทร์ เพราะท้องฟ้าเต็มไปด้วยฟ้ามืดกฟาดำ ครั้นเมื่อลมพัดไป ๓ ครั้ง
 สามารถที่จะมองเห็นพระจันทร์ได้สะดวก ข้ออุปมาฉันใด บริกรรม, อุปจาร,
 อนุลอม และพระโคตรภูก็ฉันนั้นเหมือนกัน คือ บริกรรม, อุปจาร, อนุลอม
 ช่วยประทานเมื่อใด พระโคตรภูก็เห็นพระนิพพานได้เมื่อนั้น
 เพราะฉะนั้น การบริกรรม, อุปจาร, อนุลอม เกิดมีขึ้นก็หาเปล่าประโยชน์ไม่
 ความจริงเป็นอุปมาวิธีที่ช่วยให้พระโคตรภูตียังขึ้น มิฉะนั้นพระโคตรภูก็ไม่
 สามารถที่จะตั้งอยู่ได้เลย เพราะเหตุฉะนั้นแหละ ท่านอาจารย์สมัยโบราณ
 ทั้งหลาย จึงเรียกพระโคตรภูนี้ว่า “อวัชชนของอริยมรรค” เพราะได้
 เห็นพระนิพพานก่อนที่พระอริยมรรคเกิด

๓๐. ถาม เมื่ออธิบายโคตรภูว่ามีคามสามารถที่จะได้เห็นพระนิพพานได้ก่อนพระอริย-
 มรรคแล้ว ส่วนพระอริยมรรคนั้นมีหน้าที่อะไรที่จำเป็นจะกระทำได้เล่า ?

ตอบ หน้าที่ของพระอริยมรรคนั้น ย่อมมี ๔ ประการ คือ

๑. ปัญญากิจจ สามารถที่จะรู้ทุกขสัจ
 ๒. ปหานกิจจ สามารถที่จะประทานสมุทยสัจ
 ๓. สัจฉิกิริยากิจจ ได้เห็นพระนิโรจน์สัจ
 ๔. ภาวนากิจจ คือได้กระทำพระอริยมรรค
- มีองค์ ๔ ประการ แล้วรวมเป็นกิจจทั้ง ๔ ท่านอุปมาไว้ว่า อันธรรมชาติ
 ของพระที่ปองช่วยทำกิจได้ ๔ อย่าง คือ
๑. จิตตวิเวก
 ๒. ภาวนา
 ๓. สัจฉิ
 ๔. ปัญญา
๒. ประทานความมืด

ข้อนี้ฉันได้ พระอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ เห็นอริยสัจ ๔ ประการได้ถนัด

[illegible][illegible]

อย่างไรบ้าง ?

$$\text{ค่าเฉลี่ย} + \text{ทศนิยม} + \text{เศษทศ}$$
[illegible]

$\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = \frac{1}{4}$

6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 101 102 103 104 105 106 107 108 109 110 111 112 113 114 115 116 117 118 119 120 121 122 123 124 125 126 127 128 129 130 131 132 133 134 135 136 137 138 139 140 141 142 143 144 145 146 147 148 149 150 151 152 153 154 155 156 157 158 159 160 161 162 163 164 165 166 167 168 169 170 171 172 173 174 175 176 177 178 179 180 181 182 183 184 185 186 187 188 189 190 191 192 193 194 195 196 197 198 199 200 201 202 203 204 205 206 207 208 209 210 211 212 213 214 215 216 217 218 219 220 221 222 223 224 225 226 227 228 229 230 231 232 233 234 235 236 237 238 239 240 241 242 243 244 245 246 247 248 249 250 251 252 253 254 255 256 257 258 259 260 261 262 263 264 265 266 267 268 269 270 271 272 273 274 275 276 277 278 279 280 281 282 283 284 285 286 287 288 289 290 291 292 293 294 295 296 297 298 299 300 301 302 303 304 305 306 307 308 309 310 311 312 313 314 315 316 317 318 319 320 321 322 323 324 325 326 327 328 329 330 331 332 333 334 335 336 337 338 339 340 341 342 343 344 345 346 347 348 349 350 351 352 353 354 355 356 357 358 359 360 361 362 363 364 365 366 367 368 369 370 371 372 373 374 375 376 377 378 379 380 381 382 383 384 385 386 387 388 389 390 391 392 393 394 395 396 397 398 399 400 401 402 403 404 405 406 407 408 409 410 411 412 413 414 415 416 417 418 419 420 421 422 423 424 425 426 427 428 429 430 431 432 433 434 435 436 437 438 439 440 441 442 443 444 445 446 447 448 449 450 451 452 453 454 455 456 457 458 459 460 461 462 463 464 465 466 467 468 469 470 471 472 473 474 475 476 477 478 479 480 481 482 483 484 485 486 487 488 489 490 491 492 493 494 495 496 497 498 499 500 501 502 503 504 505 506 507 508 509 510 511 512 513 514 515 516 517 518 519 520 521 522 523 524 525 526 527 528 529 530 531 532 533 534 535 536 537 538 539 540 541 542 543 544 545 546 547 548 549 550 551 552 553 554 555 556 557 558 559 560 561 562 563 564 565 566 567 568 569 570 571 572 573 574 575 576 577 578 579 580 581 582 583 584 585 586 587 588 589 590 591 592 593 594 595 596 597 598 599 600 601 602 603 604 605 606 607 608 609 610 611 612 613 614 615 616 617 618 619 620 621 622 623 624 625 626 627 628 629 630 631 632 633 634 635 636 637 638 639 640 641 642 643 644 645 646 647 648 649 650 651 652 653 654 655 656 657 658 659 660 661 662 663 664 665 666 667 668 669 670 671 672 673 674 675 676 677 678 679 680 681 682 683 684 685 686 687 688 689 690 691 692 693 694 695 696 697 698 699 700 701 702 703 704 705 706 707 708 709 710 711 712 713 714 715 716 717 718 719 720 721 722 723 724 725 726 727 728 729 730 731 732 733 734 735 736 737 738 739 740 741 742 743 744 745 746 747 748 749 750 751 752 753 754 755 756 757 758 759 760 761 762 763 764 765 766 767 768 769 770 771 772 773 774 775 776 777 778 779 780 781 782 783 784 785 786 787 788 789 790 791 792 793 794 795 796 797 798 799 800 801 802 803 804 805 806 807 808 809 810 811 812 813 814 815 816 817 818 819 820 821 822 823 824 825 826 827 828 829 830 831 832 833 834 835 836 837 838 839 840 841 842 843 844 845 846 847 848 849 850 851 852 853 854 855 856 857 858 859 860 861 862 863 864 865 866 867 868 869 870 871 872 873 874 875 876 877 878 879 880 881 882 883 884 885 886 887 888 889 890 891 892 893 894 895 896 897 898 899 900 901 902 903 904 905 906 907 908 909 910 911 912 913 914 915 916 917 918 919 920 921 922 923 924 925 926 927 928 929 930 931 932 933 934 935 936 937 938 939 940 941 942 943 944 945 946 947 948 949 950 951 952 953 954 955 956 957 958 959 960 961 962 963 964 965 966 967 968 969 970 971 972 973 974 975 976 977 978 979 980 981 982 983 984 985 986 987 988 989 990 991 992 993 994 995 996 997 998 999 1000 1001 1002 1003 1004 1005 1006 1007 1008 1009 1010 1011 1012 1013 1014 1015 1016 1017 1018 1019 1020 1021 1022 1023 1024 1025 1026 1027 1028 1029 1030 1031 1032 1033 1034 1035 1036 1037 1038 1039 1040 1041 1042 1

ธรรมชาติ ๑ ย่อมรู้อริยสัจ ๔ ฉะนั้นธรรมชาตินั้น จึงเรียกว่า ญาณ

ธรรมชาติโดยอมเทินเป็นประจักษ์แจ่มแจ้ง ฉะฉาน ธรรมชาติอันจริง

๓. กิเลสมลโต วิชฌณตัตติ = วิสทชิ

ธรรมชาติใจ ย่อมบริสุทธิ์จากมลทินอกิลเลส ฉะนั้นธรรมชาตินั้น

ดังเรียกว่า วัสดุหรือจะแปลทั้ง ๓ อย่างนี้รวมกันว่า วัสดุสดจ ๔

ได้ จะนับจึงเรียกว่า ลาภ แทนพระนิพพานด้วยตนเอง จะนับ

1997

จึงชื่อว่า ทัสสน ได้ความบริสุทธิ์จากกิเลสซึ่งเป็นมลทิน ฉะนั้น จึงเรียกว่า
วิสุทธิ

อธิบายว่า

ญาณทสสนวิสุทธิ เป็นอริยมคคปัญญาที่สามารถเห็นพระนิพพานเหมือนกับ
เห็นด้วยตา เพราะฉะนั้นจึงมีชื่อเรียกว่า “ญาณทสสน”

ในที่นี้คำว่า ทสสน เป็นศัพท์ที่ใช้ทางตาโดยตรง โปรดทราบ

“ปัจจุกฺขโต” แปลว่า เห็นทันตาหรือบางทีก็แปลว่า ในชาตินี้ก็ได้

แต่ความจริงการเห็นนิพพานเห็นกับตาไม่ได้ เพราะนิพพานหาเป็นวัตถุหรือ
สิ่งหนึ่งสิ่งใด ที่ปรากฏอยู่เป็นบ้านเป็นเมืองไม่ เพราะฉะนั้นการเห็นนิพพาน

เห็นในใจ คือ ได้เห็นได้รู้เหมือนกับตาเห็น ฉะนั้น

๓๒. ถ้าม ท่านแสดงวิโมกขสังคหบาลีไว้ว่าอย่างไร ?

ตอบ ท่านแสดงไว้ว่า ตตฺถ อนตฺตานุปัสสนา อตฺตภาณิวสํ มุจฺจนตฺติ = สุตฺตญาณ-
ปัสสนา นาม วิโมกฺขมฺหํ โหติ ฯ

ในวิโมกขประเภทนั้น อนตฺตานุปัสสนาเป็นวิโมกขมของคหนึ่ง ที่ชื่อว่า
สุตฺตญาณปัสสนา เพราะมีความสามารถที่ทอดทิ้งความยึดถืออัตตะ ฯ
อนิจฺจานุปัสสนา วิปลาสนิมิตฺตํ ปชฺชนตฺติ = อนิมิตฺตญาณปัสสนา นาม
วิโมกฺขมฺหํ โหติ ฯ

อนิจฺจานุปัสสนา เป็นวิโมกขมของคที่ชื่อว่า อนิมิตฺตญาณปัสสนา
เพราะมีความสามารถที่ทอดทิ้งวิปลาสนิมิต ฯ

ทุกฺขานุปัสสนา ตณฺหาปณฺธิ มุจฺจนตฺติ = อปฺปณฺธิตฺตานุปัสสนา นาม
วิโมกฺขมฺหํ โหติ ฯ

ทุกฺขานุปัสสนา เป็นวิโมกขมของคหนึ่งที่ทอดทิ้ง ตณฺหาปณฺธิ ฉะนั้น
จึงมีชื่อว่า อปฺปณฺธิตฺตานุปัสสนา ฯ

วิโมกฺโข นาม โหติ มคฺโค

จะเน้นถ้าฟังวุฒฐานคามินี โดยอนัตตมานัน มรรคก็มีชื่อว่า สุตมยติโมกขได้ ๆ

ยทิ อนิจโต วิปัสสติ อนิมิตฺโต วิโมกฺโข นาม ฯ

ถ้าแพงด้วยอนาจานน มรรคกมชอวา อนมตติโหมกช ฯ

ยทิ ทกขโต วิปสสติ อปปณฺหิโต วิโมกฺโข นามาทิ จ มคโค

ถ้าแพงโดยทกขแล้ว มรรคกมชอวา อปฺปณฺหิตวิโมกข์

วิปัสสนากัมมวเสน ตีฉันทิ นมามิ ลภตติ ฯ

ดังนี้แหละ มรรคย่อมมีนาม ๓ อย่าง โดยอาศัยการมาของวิปัสสนา

[illegible]

ผลึกเหมือนกัน ย่อมมีนาม ๓ อย่าง โดยอาศัยการมาของมรรคในมคควถ ๖

ผลสมาปัตติย์ ปณ ยถาวตตนเณ วิปัสสนตานํ ยถาสกํ ผลมปฺปชช-

มานานมบุ วิบสฺสณาคมนวเสน สฺสยฺยตาทิ วิโมกฺโขติ ปวฺจจติ ฯ

ก็ในผลสุมบาตวณัน แมผลทากาลงเกิดกิด ผุทเพงโดยนยตาง ๆ ที่ได้กลาวมา

แล้ว ย่อมมีชื่อว่า สลฺยตาวิมอกฺขเป็นตน เพราะอาศัยการมาของวิปัสสนา

พระเจดีย์และพระนิเวศน์วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร กรมการช่างวัดวัดสุทัศนเทพวราราม
นนทบุรี ๑

อารมณฺหาเสน ปน สรฺสวเสน จ นามตตย สพฺเพสมป สมนฺเว ฯ

ขอสาขุณน ขอทง ๓ ของบุคคลทงหมดในมคควถ ผลวถทงหมดเบนสม่า

เสมอภาคได้โดยอารมณฺ์และสภาวะธรรม ฯ

ตัวอย่างต่อ วิโมกขเทวโธ เมล็ดมะขามเทศ

๒๒๖

$\frac{d}{dt} \left(\frac{1}{r^2} \right) = -\frac{2}{r^3} \frac{dr}{dt}$

๓๓. ถาม ทำนอธิบายวิโมกข์ทั้ง ๓ ไว้อย่างไร ?

ท่านอธิบายไว้ดังนี้ว่า

ตามวิเคราะห์สรุปได้ว่า “ปฏิปกขโต วิมจตตี = วิโมกโข” แปลว่า

ได้รอดพ้นจากกิเลสซึ่งเป็นปฏิปักษ์ ฉะนั้นจึงได้นำว่า วิโมกข์ ได้แก่

วิโมกข์ธรรม ๓ อย่าง คือ ๗ จมฺยํ ๗ มํมจฺฉิมํ ๗ จตฺตมํ

๑. สุกฺขวิโมกข์

๒. อนิมิตฺตวิโมกข์

๓. อัปฺปณฺหิตวิโมกข์

ธรรมรวม ๓ อย่าง เป็นชื่อของฐานคามินวิปัสสนาตนเอง

ในที่นี้ เพ่งฐานคามินวิปัสสนา โดยอนัตตานุวิปัสสนาแล้ว วิปัสสนา
นั้นจึงมีชื่อเรียกว่า สุกฺขฐานวิปัสสนา เพราะวิโมกข์ชนิดนี้มีความสามารถที่
ทอดทิ้งหรือประหามันต์ได้ทันที สุกฺขฐานวิปัสสนาแต่ละ จึงมีชื่อเรียก
ว่า สุกฺขวิโมกข์ขมฺม ฯ

ถ้าเพ่งด้วยอนิจจานุวิปัสสนาแล้ว ฐานคามินวิปัสสนานั้น จึงมีชื่อ
เรียกว่า อนิมิตฺตานุวิปัสสนา เพราะวิโมกข์ชนิดนี้ มีความสามารถที่ทอดทิ้ง
หรือประหามันต์วิปัสสนาชนิดนี้ได้ เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อนิมิตฺตานุวิปัสสนาว่า
อนิมิตฺตวิโมกข์ขมฺม ฯ

ถ้าเพ่งด้วยทุกขานุวิปัสสนานั้น มีชื่อว่า อัปฺปณฺหิตานุวิปัสสนา เพราะมี
ความสามารถที่จะทอดทิ้งหรือจะประหามันต์ความต้องการของตัณหาได้ ดังกล่าว
มาแล้วแหละ อริยมรรคจึงมีนาม ๓ อย่าง ส่วนอริยผลนั้นก็เช่นเดียวกัน
ย่อมมีชื่อ ๓ อย่างเท่านั้น

ข้อสำคัญควรจำแนก มีว่าในผลสมาบัติวิถีสี่ถึงแปดจะเป็นของผลที่เนื่องมา
อริยมรรคก็ตาม แต่ต้องอาศัยวิปัสสนาอีก คือก่อนที่จะเข้าผลสมาบัติ ผู้ที่
เป็นพระอริยบุคคลต้องเจริญวิปัสสนาเสียก่อน หมายความว่า ผลสมาบัติวิถีสี่
นั้น อริยมรรคไม่มีแล้ว ไม่ใช่หน้าที่ของอริยมรรค เมื่อเรียกชื่อนั้นแล้ว แต่
วิปัสสนาที่ได้เจริญก่อนที่จะเข้าผลสมาบัติเท่านั้น อธิบายให้ชัดเจนขึ้นไปอีก
สักหน่อยว่า เมื่อเข้าผลสมาบัติ ถ้าเพ่งอนัตตามีชื่อว่า สุกฺขวิโมกข์ ถ้าเพ่งอนิจ
ก็มีชื่อว่า อนิมิตฺต ถ้าเพ่งทุกขก็มีชื่อว่า อัปฺปณฺหิต โดยทำนองดังนี้

กัมฉี ๖๖ เพราะฉะนั้น พระอริยบุคคลทุกชนิดในมคฺควิถี ผลวิธึ ได้ชื่อว่า สุกฺขมุต
อนิมิตต อปฺปณฺหิตนํ อาตฺยเหตุ ๒ ประการ คือ อารมณฺ เป็นนิพพานและ
สภาวะของตนเท่านั้น

อธิบายว่า

พระนิพพานมีชื่อว่า สุกฺขมุต อนิมิตต อปฺปณฺหิต เสมอ เมื่อผู้เข้าผล
สมาบัติเป็นอารมณ์นิพพานแล้ว ชื่อว่า สุกฺขมุต อนิมิตต อปฺปณฺหิตเสมอ เมื่อ
ผู้เข้าผลสมาบัติเป็นอารมณ์นิพพานแล้ว ชื่อว่า สุกฺขมุต อนิมิตต อปฺปณฺหิต
ทั้ง ๓ เรียกชื่อที่ มรรควิถี ผลวิธึ ก็ได้

อีกนัยหนึ่ง อริยมรรคและผลทั้ง ๒ มีชื่อว่า สุกฺขมุต อนิมิตต อปฺปณฺหิต
โดยสภาวะก็ได้ คือ ธรรมตามรรคก็ดี ทำให้กิเลสสูญและย่อมไม่มีนิमितของ
สังขารและได้พ้นจากตัณหาอยู่หรือ ? นั้นแล้ว ฉะนั้น ในผลสมาบัติวิธึมิชื่อ
อย่างนี้อาตฺยอารมณฺ และอาตฺยสภาวะของตนก็ได้

๓๔. ถาม ให้แสดงบุคคลเภทเป็นบาลีพร้อม ทั้งคำแปลมาโดยชัดเจน ?

ตอบ เอตฺถุปนฺ โสตาปตฺติ มคฺคํ ภาเวตฺวา ภิญฺญวิจิจฺจนาปทาเนน มหิณาปายคมโน
สตุตตฺกขตฺตฺปรโม โสตาปนฺโน นาม โหติ ฯ

ในพุทธศาสนานเมื่อได้ถึงพระโสดาบันปัตตมรรคแล้วได้เป็น สตุตตฺกขตฺต
บรมโสดาบันบุคคล ที่ได้เว้นจากอบายภูมิตั้ง ๔ ดวงและวิจิจจนาแล้ว

สกิทาคามิมคฺคํ ภาเวตฺวา ราคโทสมุทธานํ ตนฺนรตฺตํ สกิทาคามี นาม
โหติ

เมื่อได้ถึงสกิทาคามิมรรคแล้ว ได้เป็นพระสกิทาคามีที่กลับมายังคามภูมิตั้ง
โดยหนเดียว เพราะท่านได้ละ ราคะ โทสะ โมหะ เบาบางลงไป

ตตฺติมมํภาวํ อนนาคามิมคฺคํ ภาเวตฺวา กามราคพะยาปาทานํ อนนเวสฺสปปทาเนน อนนาคามี
มจฺเจนาม โหติ อนาคันตฺวา เอตฺถตฺตํ ฯ

เมื่อพระอนาคามีเกิดแล้ว ได้เป็นพระอนาคามีบุคคลที่ไม่ได้จับมายัง
กามภูมิเพราะประหานคราการระ พยาบาท โดยไม่มีเศษเหลือ

อรหัตตมคฺคิ ภาเวตฺวา อวเสสติเลสปทาเนน อรหา นาม โหติ
ชีเทสโว โลเก ทกฺขิณฺเญโย ฯ

เมื่อพระอรหัตตมรรคเกิดแล้ว ได้เป็นพระอรหันตซึ่งเป็นที่ควรได้รับ
การบูชาพิเศษในโลกนี้ และเป็นผู้นิสงฆ์อสังฆาทิเสส เพราะได้ประหานกิเลส
ทั้งปวงโดยไม่มีเศษเหลือเลย

อสมตฺถ ปุคฺคฺลเกโท

เท่าที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ในปริจเฉทที่ ๙ นี้ เป็นประเภทของพระอริย-

บุคคล

๓๕. ถาม ท่านแสดงนิโรธสมาบัติวิธีไว้อย่างไร ?

ตอบ ท่านแสดงไว้ว่า

ผลสมาปฺตติ ปเนตฺถ สมฺเพสมปฺ ยถาสกํ ผลวเสน สาธารณา ว
จักแสดงต่อไปว่า ในบุคคลประเภทนี้ พระอริยบุคคลทั้งหมด ย่อมเป็น
สาธารณะแก่ผลสมาบัติวิธี โดยอาศัยผลของตนๆ นั้นเอง ฯ

นิโรธสมาปฺตติยาปชฺชนํ ปน อนาคามีณญฺเฆ อรหฺณตณญฺ ลพฺภติ ฯ
ข้อสำคัญการเข้านิโรธสมาบัตินั้น เข้าได้เฉพาะพระอนาคามี กับพระ
อรหันต์เท่านั้น มหัคคตสมาบัติ มีปฐมฌานเป็นต้น เข้าได้ ๒ องค์ คือ พระ
อนาคามีบุคคลที่ได้ฌาน

ตตฺถ ยถากกมํ ปฐมฌานาภิสมาเปตฺติ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ
ได้ให้สมาธิเกิด สงขารมมเมตตฺถ จิตฺเตว วิปัสสนโตยิว อภิณฺณมฺมยิตนํ คนฺตฺวา
ตโต ปรี อธิญฺเจยยาทิกํ ปุพฺพกิจฺจํ กตฺวา เนวสมฺมณานาสมฺมายตฺนํ สบปชฺชติ ฯ

ข้อสำคัญในการเข้านิโรธสมาบัตินั้น เข้ามหัคคตสมาบัติมีปฐมฌานเป็นต้น
ตามลำดับ แล้วออกจากสมาบัตินั้นแล้วในสมาบัตินั้นเอง เพราะพิจารณาความ
เกิดดับของสังขารทั้งหมด ภายหลังที่ย่อมถึงอาภิญญายตนะสมาบัติ ทำ
บุพเพกิจ ๔ ประการ ซึ่งมีการอธิฐานเป็นต้น เข้าสู่เนวสัณญานาสัณญายตน
สมาบัติภายหลัง ที่อุปปนาชวณย่อมเกิด ๒ ครั้ง สันติของจิตใจก็ขาดลง
ตโต ปรั นิโรธสมาปนโน นาม โหติ ฯ
ต่อนั้นไปจึงเรียกว่าเข้าสู่นิโรธสมาบัติ ฯ

วุฏฐานกาล ปน อนาคามีโน อนาคามีผลจิตตํ อรณโต อรหตุผลจิตตํ
เอกवारเนว ปวตตติวรา ภวคปาโตว โหติ ฯ
เมื่อออกจากนิโรธสมาธิ พระอนาคามีก็ อรณโต อรหตุผลจิตตํ จักเป็น
อนาคามีผล และจิตเป็นอรหัตตผลก็มี ย่อมเกิดครั้ง ๑ แล้วถึงภวังคจิตเลย ฯ

ตโต ปรั ปจฺจเวกขณญาณนิ ปวตตนตฺติติ ฯ
ต่อไปปัจจเวกขณญาณ ก็ย่อมปรากฏดังนี้แล
อโยเมตฺถ สมาปตฺติเกโ
เท่าที่ได้กล่าวมาแล้วนี้ ได้ปริจเฉทที่ ๙ นี้ เป็นสมาบัติตเลท
นิฏฺฐิตํ วิปัสสนากัมมฏฺฐานนํ
จบนิคมนี้แห่งวิปัสสนากัมมฏฺฐานเท่านั้นแล

๓๖. ถ้าม ให้แสดงอุโยชนาคาถา พร้อมทงแปลมาโดยละเอียด ?
ตอบ แสดงอุโยชนาคาถาพร้อมทงแปลดังนี้ว่า
ภาเวตพุพฺพํ ปณฺฑิเจว ภาวนาทุยฺมตฺตม
ปฏิบัติวิสุตฺตสํ ภาวนนฺเตน สาสเน ฯ

ขอแสดงความยินดีต่อไปว่า ในพระพุทธานี้ ผู้ใดสนใจแห่งรสพระ
ปฏิบัตินั้น ขอให้เจริญภาวนาทั้ง ๒ ที่เป็นของอันประเสริฐโดยอาศัยนัยที่ได้
ได้กล่าวมาแล้วโดยตลอดแล้ว

๓๗. ตามในพหุภักมัญฐานปริจเฉทนี้ พระภักมัญฐานนั้นไม่ว่าโดยประการใด ๆ ก็ตาม

ตลอดทุกวิธีย่อมมี ๒ อย่าง คือ

๑. สมถะภักมัญฐาน

๒. วิปัสสนาภักมัญฐาน

แต่ในที่นี้ขอยกทราบว่า การเพ่งสมถะภักมัญฐานเพื่อการอะไร และการเพ่งวิปัสสนาภักมัญฐานเพื่อการอะไร ? อธิบายให้ชัดเจนด้วย ?

ตอบ การเพ่งสมถะกับวิปัสสนาทั้ง ๒ นี้ ท่านพระอรรถกถาและพระฎีกาจารย์ชาว

ลังกาทวีปต่าง ๆ ออกความเห็นว่าเป็นเพ่งสมถะภักมัญฐานเพื่อการสมาธิ เพ่ง

วิปัสสนาภักมัญฐานเพื่อการปัญญา เพราะการเพ่งสมถะภักมัญฐานเป็นเหตุนำไปสู่

ฌานสมาธิ คือปฐมฌาน ทตติยฌาน จตตตฌานเท่านั้น ส่วนการ

เพ่งวิปัสสนาภักมัญฐาน ก็เพื่อการพระอริยมรรคปัญญา เพราะฉะนั้น สมถะ

ภักมัญฐานจึงเรียกว่า สมาธิภักมัญฐานและวิปัสสนาภักมัญฐานก็คือปัญญาภักมัญฐานตามลำดับ

ของศีล สมาธิ ปัญญา ดังนี้แล

แต่ในธัมมบทพระบาลีนั้น ฌานกับปัญญาอาศัยซึ่งกันและกัน คือ ผู้ที่ไม่

มีปัญญาก็ไม่ถึงฌาน ผู้ไม่ถึงฌานก็ย่อมไม่เกิดปัญญา เพราะฉะนั้น ฌานกับ

ปัญญาทั้ง ๒ จึงเป็นเหตุทางพระนิพพานเท่า ๆ กัน ตามพุทธภาษิตที่ว่า

นตฺถิ ฌานํ อปญฺณสุส นตฺถิ ปญฺญา อฌายิโน

ยมฺหิ ฌานนํ ปญฺญา จ เสว นิพฺพานสํนติเก ฯ

ผู้ไม่มีปัญญา ฌานย่อมไม่เกิด

ผู้ไม่มีฌาน ปัญญาย่อมไม่เกิด

ผู้ใดมีทั้ง ๒ อย่าง คือ มีทั้งฌานทั้งปัญญาพร้อมแล้ว ผู้นั้นตั้งอยู่ในที่ใกล้

พระนิพพานได้ ในข้อพระบาลีนี้ควรพิจารณาให้ได้ว่า ปัญญา กับ ฌาน ก็อาศัย

ซึ่งกันและกัน หรือ ฌาน ก็เป็นปัญญา ๆ ก็เป็นฌานอันเดียวกัน หากแต่ว่า

ปัญหาในฉานเป็นโลกีย์ ฉานเป็นปัญหา เป็นโลกุตระ เพราะฉะนั้นจึง
รวมความว่า การเพ่งสมถะภาวนาและวิปัสสนาภาวนาทั้ง ๒ มายเพื่อโลกุตระ
ปัญญาก็ได้ แต่สมถภาวนาเมื่อสำเร็จแล้วต้องต่อวิปัสสนาภาวนา ถ้าไม่เอา
วิปัสสนาภาวนาต่ออีก สมถภาวนาก็จะมีผลเพียงโลกียะเท่านั้นเอง

๓๘. ถาม ผู้ที่สำเร็จทางสมถะภาวนาและวิปัสสนา ใคร ๆ ก็รักกันอยู่แล้วว่า ผู้ถึงนิพพาน
การที่จะถึงนิพพานนั้นเหมือนบุคคลถึงต่างบ้านต่างเมืองและต่างประเทศ หรือ
ถึงกันอย่างไร?

ตอบ เหมือนดังทว่านักหมาได้ การทว่าพระอรหันตาททั้งหลายถึงนิพพานนั้น เป็น
วิหารที่สมมติกัน ความจริงถึงนิพพานนั้นไม่ได้เหมือนกับบุคคลถึงต่างบ้าน
ต่างเมือง และต่างประเทศเลย

การที่มนุษย์ไปถึงนิพพานนั้น ในพระสูตรต่าง ๆ ว่ากันไปหลายอย่าง เช่น
“คชเณ นิพพานสนฺติเก” ไปใกล้นิพพานได้ ในพระบาลีนั้นว่าเหมือนตัว
เราไปด้วยเท้า บางแห่งก็ว่า “ทุกขสนฺติ กริสฺสธ” จักกระทำที่สุดของทุกข์
ในที่นี้ ธรรมเป็นที่หมดทุกข์ แปลตรง ๆ นิพพานเหมือนกัน
บางแห่งว่ากว่า “อทฺตสนฺ มจฺจุราชชช กุญเณ” ในที่ ๆ มจฺจุราชมอง
ไม่เห็น

ในที่นี้ก็เหมือนกับเราไปกับเท้าได้

บางแห่งก็ว่า “โมกฺขนฺติ มารพนฺธนา” ได้รอดพ้นจากเครื่องผูกพัน

แห่งมาร

ในที่นี้ได้ความว่า ถึงนิพพานเหมือนกับตัวตนไปถึง

บางแห่งก็ว่า “เตโลเก ปรีทพฺตา” ในโลกนี้พระอรหันตาททั้งหลาย

เหล่านั้น ย่อมปรีนิพพานเลย

มีเหตุอันใดในที่นี่นิพพานไม่ได้ชัดเจนว่า ถึงอย่างไรได้แต่ปรินิพพานเท่านั้น อย่างไรก็ตาม
 ๒. กิตติพระสูตรเหล่านี้พระพุทธรูปองค์ทรงใช้โวหารมากกว่าปฏิภาณอื่น ๆ ฉะนั้น จึง
 ชื่อว่า โวหารเทศนา

อรรถสาธิตนอรรถกถาและสูตรต้นตอวรรกถาต่าง ๆ

คัมภีร์พระสูตรเหล่านี้โวหารกลุ่กัน ภาควา โวหาร พหุลลโต เทศิตตดา
 โวหารเทศนา ดังนี้

แต่พระสูตรบางแห่งและพระอภิธรรมนั้นว่า “คำว่า ถึงนิพพานนั้นย่อม
 ไม่มีเลย มีแต่รูปนามดับ ในขณะที่รูปนามดับเรียกว่า พระอรหันตาทังหลาย
 ดับขันธเท่านั้น”

คำว่า ดับขันธ ในพระอภิธรรมว่า นิโรธ หรือนิโรธสัง

คำว่า นิโรธ บางแห่งก็แปลว่า ดับทุกข์ บางแห่งก็แปลว่า ดับขันธ หรือ
 ดับปรปรณใช้ได้ทั้งนั้น ในปาฏิการควกฏสูตรว่า “เถตถนามมจ รูปมจ
 อเสส อรูปมจ” นามและรูปในที่นี้ ในยอมดับโดยไม่เหลือเลย หรือใน
 พระอภิธรรมว่า “นิโรธ นาม นิพพาน” พระนิพพานเรียกว่า นิโรธ

เพราะฉะนั้น คำว่า ถึงพระนิพพานนั้นหาเป็นถ้อยคำที่ไปถึงด้วยเท้า
 เหมือนไปถึงต่างบ้านต่างเมืองไม่ ความจริงคำว่าถึงนิพพานนั้น หมายถึง
 ธรรมหรือหมายถึงความดับทุกข์ ความดับปรปรณนั่นเอง ในพระสูตรว่า
 ถึงนิพพาน ๆ ดังนี้

ในสังยุตตพระบาลีว่า “คมเนน คนตพโพ” ไปด้วยเท้าไม่ถึงนิพพาน
 เลย ดังนี้

๓. ตาม การเพ่งสมถภาวนาฝ่ายเดียว เลยบัลลโลกุตตรธรรมแล้วถึงนิพพานนั้นได้ไหม
 ๔. ต่อมา อาศัยแต่สมถภาวนาฝ่ายเดียวไปถึงนิพพานไม่ได้ พระอานิสสของสมถภาวนา
 เป็นเพียงถึงพรหมโลกเท่านั้นเอง เมื่อถึงพรหมโลกแล้วใคร ๆ ก็ยอมรับกันอยู่

แล้ว การเกิดในพรหมโลกต้องเวียนว่ายตายเกิดเพื่ออยู่ในสังสารวัฏทั้งนั้น
ธรรมที่นำไปส่งถึงนิพพานนั้น พระไตรปิฎกคือพระไตรลักษณ์ของวิสุทธิ ๗ ประการ
ธรรมใด ๆ ก็ดี เป็นธรรมที่รอดพ้นจากไตรลักษณ์ย่อมไม่มี

“ติลกขณวินิมุคโต ธมโม นาม นตฺถิ”

อันธรรมที่รอดพ้นจากลักษณะทั้ง ๓ ย่อมไม่มีเลย เพราะฉะนั้น พระโยคี
บุคคลแห่งครั้งแรก แห่งสมถกัมมภูฐานก็ดี สมถกัมมภูฐานนั้นเพียงเพื่อสมาธิ
เท่านั้น ส่วนโลกุตตรนั้นต้องอาศัยวิปัสสนากัมมภูฐานก่อนจึงจะได้บรรลุพระ
นิพพานโดยแน่นอน ดังนี้

๔๐. ถาม ผู้ทสฺสหาธรรมนิพพาน เมื่อไม่ได้ปฏิบัติวิปัสสนากัมมภูฐานตามลำดับวิสุทธิ
ทั้ง ๗ ประการแล้ว สำเร็จได้หรือไม่ เพราะเหตุไร ?

ตอบ ผู้ทสฺสหาพระนิพพาน เมื่อบรรลุด้วยบุญญาธิการแล้ว ไม่จำเป็น ถือว่า
ลำดับวิสุทธิ ๗ ได้ยินได้ฟังคาถาบทที่ ๒ ก็อาจสำเร็จได้ ตัวอย่างบุคคล ๔
จำพวก คือ

๑. อุกมฺภิตฺถญ
๒. วิปจิตฺถญ
๓. เนยย
๔. ปทปรม

ในบุคคล ๔ จำพวกนั้น บุคคลที่จะบรรลุวิมรรคได้นั้น คือ อุกมฺภิตฺถญ
วิปจิตฺถญ เนยย แต่การที่บุคคลพวกนี้ได้นิพพานนั้นต่างกันคือ บุคคลที่มี
อธิการมาแต่ครั้งก่อนนั้น ได้ยินคาถาบทเดียวโดยสังเขป ก็รู้พระนิพพานได้
ทันที เช่นพระทวารุจระเป็นต้น บุคคลอย่างนี้เรียกว่า “อุกมฺภิตฺถญ” บุคคล
บางคนก็ต้องอธิบายกว้างขวางมาก ๆ ก่อนจึงจะบรรลุพระนิพพาน ได้แก่พระ
อนรุทธเถระเป็นต้น บุคคลอย่างนี้ เรียกว่า วิปจิตฺถญ บุคคลบางคนต้อง
ปฏิบัติไปก่อนตามวิสุทธิ ๗ ประการ ภายหลังบรรลุพระนิพพานได้เหมือนกัน
เช่นพระอานนท์ เป็นต้น

เพราะฉะนั้น การที่บรรลุนิพพานนั้น คำว่า ปุพพการ คือข้อที่ว่าเรามี
มาตั้งแต่ชาติปางก่อนนั้นสำคัญมากที่สุด เมื่อมีบารมีปุพพการมาแล้วนี้
อย่างใดก็ต้องบรรลุนิพพานแน่นอน การที่พระบรมศาสดาทรงแสดง
วิสุทธิ ๗ ประการนั้น ก็คือหลักของปฏิบัติคือ ศีล สมาธิ ปัญญา ๓ อย่าง
แท้จริง ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ต้องอาศัยปุพพการเหมือนกัน ในสังยุต

พระบาลี แสดงไว้ว่า “สเล ปติฏฺฐาย นโรรมสฺสปิเย จิตฺตํ ปณฺณมฺห
นิปโก ภิกฺขุ โส อิมํ วิชฺฐเย ชฺหํ”

ผู้มีปัญญาดังนั้นอยู่ในศีลแล้ว เฟ่งสมาธิและปัญญา ผู้มีความเพียรและ
บารมีแก่กล้าได้ประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย ได้ประโยชน์แต่เฉพาะตนกับได้ประโยชน์
แก่คนอื่นทั้ง ๒ ฝ่าย ถ้ามว่าอย่างไรเห็นดีกว่ากันนั้น ? ผู้ที่มีสติปัญญาทุกคน
ย่อมรู้จักอยู่แล้ว ฉะนั้น จึงไม่จำเป็นต้องอธิบาย

เพราะเหตุนี้แหละ พระที่มีปัญญาทุก ๆ องค์เมื่อสมัยก่อน ๆ นั้น ต้อง
เรียนพระอภิธรรมปฏิภาณก่อนปฏิภาณอื่น ๆ เช่น พระโมคคัลลิตบุตราติสสเถร พระ
นาคเสน พระโฆษาจารย์ พระพุทธทศต และพระอนุรุธาจารย์ เป็นต้น
เพื่อยกตัวอย่างสาธกที่คนไทยเรารู้ได้ง่าย ๆ นี้ คือปัญญาพระยามิลินทนั้น
เพราะเรื่องพระยามิลินท ชาวไทยนิยมกันมาก ฉะนั้นท่านจึงกล่าวไว้ใน
มิลินทปัญหาวา

อายสมนตํ นาคเสนํ ปฐฺเมเนว อภิธมฺมํ อทาสี กุสลา ฐมฺมา อกุสลา
อกุสลา-ฐมฺมา อพฺยากตา ฐมฺมา ติตฺติทุกฺกญฺจ อภิธมฺมสงฺคตํ วิภงฺกธาตูกฺกา
ปฺตตลปฺมอภฺกตํ กฺลาตถ ญามกปฏฺฐานํ มหฺปาการณํ สัพพพณฺตํ เจตํ”

พระอุปัชฌาย์ของนาคเสนสอนพระอภิธรรม ให้แก่พระนาคเสนเป็นครั้ง
แรกว่า “กุสลา ฐมฺมา อกุสลา ฐมฺมา อพฺยากตา ฐมฺมา ติตฺติทุกฺก ฐมฺมสังคณิ
วิภงฺก ฐาตูกฺกา ปุคฺคตบฺบญฺญตีกถาวตฺถ ญมก ปฏฺฐานํ สอนแต่อภิธรรม
ทั้งหมด แต่ในบาลีคำว่า ปฐมเนว ครั้งแรกนั้น มีไวยากรณ์บทหนึ่งว่า เหว

นั้น แสดงให้เห็นว่า ก่อนที่จะสอนพระวินัยและพระสูตร สอนแต่อภิธรรม
 นั้นเอง เพราะไวยากรณ์ เอว เป็น อวชาธตฺตวาจา แปลว่าห้ามปฏิภาณ
 ว่ายังไม่สอนพระวินัยและพระสูตร ดังนี้ ถ้าผู้อ่านสงสัย ปจฺจมนว ก็พึงดู
 บาลีว่า “กีนฺโข ปจฺมํ วิณฺเยยฺว วา อทาหุ อภิธมฺมํ วา ปณฺตฺติโต โข อัย
 นาคเลโน ปจฺจมนว อภิธมฺมปฏิภาณ วิเนยฺยนติ”

พระโรหณะเถระ พิจารณาว่า จะเอาธรรมอะไรสอนให้พระนาคเสนก่อน
 พระนาคเสนเป็นผู้มีปัญญา ฉะนั้นจึงจักสอนพระอภิธรรมก่อนหรือสั่งสอน
 โดยพระอภิธรรมครั้งแรก ดังนี้ เพราะฉะนั้นการเล่าเรียนพระอภิธรรมนั้นเพื่อ
 ปัญญา เมื่อสำเร็จปัญญาทำประโยชน์ได้ ๒ อย่าง คือ อุตตบหิต ปรีหิต
 เหมือนกับพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พระสารีบุตร พระมหากัจจาย พระอานนท์
 เป็นต้น ดังที่ได้อธิบายมาด้วยหลักฐานนี้แล้ว

๔๑. ถ้ามี พระอภิธรรมที่ทางชมพูชนนี้แหละ อาจารย์บางคนประกาศว่า ไม่ใช่พุทธ
 ภาษิต เป็นธรรมที่นักปราชญ์บางคนแต่งไว้ภายหลังที่พระพุทธเจ้าดับขันธ
 แล้ว คำพูดนี้เป็นความจริงเพียงใด หรือมีความเห็นอย่างไรบ้าง ?

ตอบ ไม่เป็นความจริงเลย คำว่า พระอภิธรรม สวากหรือ นักปราชญ์ผู้หนึ่งผู้ใดก็ตาม
 ไม่สามารถที่จะแต่งขึ้นได้ นอกจากเคยได้เรียนมาจากพระพุทธองค์ หรือพระ
 สวากของพระพุทธองค์ เพราะพระอภิธรรมเป็นพระพุทธรวินัยแท้ ๆ หาเป็น
 เหมือนพระสูตรไม่ ส่วนพระสูตรนั้น บางสูตรก็เป็นพุทธานุภาษิต บางสูตรก็
 เป็นภิกษุภาษิต บางสูตรก็เป็นเทวดาภาษิต พรหมภาษิตก็ย่อมมีอยู่ด้วยกัน
 พระอภิธรรมที่สวากเทศนานั้น นอกจากขยายความแล้วย่อมไม่มีเลยเป็นอัน
 ขาด พระอภิธรรม ๗ คัมภีร์นั้นแหละ พระพุทธองค์ทรงได้ตรัสรู้แต่ปฐม-
 บรมโพธิกาล ในเมื่อครบ จตุตถ สุตตวาห ทรงเผยแผ่แก่สัตว์โลกตลอด ๔๕
 พรรษา ใน ๔๕ พรรษานี้ได้ภาษาที่ทรงขึ้นไปบนดาวดึงส์สภาวโลกแล้วทรง
 เทศนาแต่เทวดาทั้งหลาย ซึ่งมีพรพทุพพมารดาเป็นประมุข ในมนุษยโลก

ทรงรับสั่งพระสารีบุตรว่า ๐๐ แสดงแก่ภิกษุทั้งหลายตามพุทธวิสัยต่อไปตลอด เพราะฉะนั้นพระอภิรธรรมนี้ในพุทธกาล ได้มีภิกษุศึกษาเล่าเรียนมาก การที่ผู้แต่งแสดงไว้ในที่นี้ ขอรับรองเต็มที่ว่า มีหลักฐานพร้อมมูล ยังมีเรื่องทัฬหีวัตถุ “เยเต ภิกษุ อภิรหมมมิกา เตสํ เอถชฌมํ เสนาสนํ ปญญาเปติ” พระที่เล่าเรียนศึกษาอภิรธรรม ท่านก็พยายามจัดเสนาสนะให้เป็นหมู่เป็นคณะ

พระวินัยคัมภีรบริวารว่า “องศ์โร สกยมนิ สพพฐิตานุกมโป สพพสตุตตโม สีโห ปีกานิ ตินิ เทสยิ สุตตุนต์ อภิรหมมญจ วินยญจ มหาคณ”

พระสกยมนิผู้มีรัศมีและเป็นผู้ที่มีมหากรุณาแก่สัตว์ทั้งปวง ซึ่งเป็นพระชั้นะทรงเทศนาปิฎกทั้ง ๓ ไว้ คือ พระสูตร พระอภิรธรรม และพระวินัย อันมีพระคุณมากดังนี้ นอกจากหลักฐานพระวินัยที่กล่าวมาแล้ว พระสูตร อังคตตรนิกายอปทานพระบาลี เถรืออปทานพระบาลีเหล่านี้ ก็รับรองว่า พระอภิรธรรมมีมาแต่พุทธกาลด้วย ส่วนอรรถกถานั้น อัฐฐาสินี อังคตตร อัฐฐกถา ชาตักกฐกถา ฐัมมบทอัฐกถา เป็นต้น ก็รับรองว่า พระอภิรธรรมเป็นพุทธภาษิต ในอภิรธรรมปิฎกนี้ไม่ต้องสงสัยเลยว่า รับรองมากกว่าปิฎกอื่น ๆ โดยเหตุที่บาลีพระวินัยและพระสูตรรับรองไว้ว่า พระอภิรธรรมเป็นพุทธภาษิต โดยเหตุนี้จึงกล่าวยืนยันได้ว่า พระอภิรธรรมหรือพระปรมาตถ์นี้เป็นพุทธภาษิตแท้ ๆ

๕๒. ถาม เกจิอาจารย์บางพวกประกาศว่า องศ์โร สกยมนิ เป็นต้น วินัยบริวารบาลี สวาทกัสังคายนาแต่งไว้ หาใช่พุทธองค์แต่งไม่ เพราะฉะนั้น พระบาลีบริวารนี้หาเป็นพุทธภาษิตไม่ เพราะมีบาลีว่า วุตตํ เหตุ ภควตา บ้าง และยนฺเตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา ฐมฺมา สมฺพุทฺเธน บ้าง เมื่อเป็นเช่นนั้น ท่านจะตอบเขาว่าอย่างไร ?

ตอบ ถ้าเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าจะตอบเขาเหล่านั้นได้ว่า คัมภีร์ที่พระพุทธเจ้าทรงแต่งไว้นั้นมีที่ไหน ? คัมภีร์ต่างๆ เช่น พระสูตร พระวินัย พระอภิรธรรม

ตลอดไป เสร็จนิยายทั้ง ๕ ตอน ธรรมชาติน์ ๘๕,๐๐๐ ธรรมชาติน์นี้ ที่นับเป็นคัมภีร์ของ
พระพุทธรเจ้าทรงแต่งไว้ แม้แต่คัมภีร์เดียวหรือบทเดียวย่อมไม่มีเลย คัมภีร์ต่างๆ
ที่พวกเราได้เล่าเรียนศึกษากันอยู่ทุกวันนี้ ถูกรวบมาจากพระสังคายนาศาจารย์เจ้า
ที่มณฑลท่งสิ้นเช่นพระวินัยมาจากพระบาลี พระอภิธรรมและพระสูตรมาจากพระ
อานันท เช่น เอวมเม สุตํ แปลว่า ข้าพเจ้าได้ยินมาจากพระพุทธรองค์ดังนี้
หรือบาลีที่อ้างว่า วุฑฺฒํ เหตุ กับ เอวมเม สุตํ ก็หมายความว่าอย่างเดียวกัน
เป็นคำพูดของพระอานันททั้งสิ้น ท่านได้ยินได้ฟังมาจากพระบรมโลกนาถ
แล้วนำมาเล่าให้พระทั้งหลายฟังเท่านั้น เพราะฉะนั้นคัมภีร์ที่ชาวพุทธมาแกะ
ทั้งหลายในทุกๆ ประเทศที่ถือว่าเป็นคัมภีร์ของพระศาสนานี้แล้ว ย่อมเป็น
คัมภีร์ที่พระสังคายนาวีท่งสิ้น พระวินัยที่พระทั้งหลายอาศัยปฏิบัติกันอยู่ทุก
วันนี้ เป็นพระวินัยที่มาจากสังคายนาศาจารย์ทั้งนั้น
โดยเหตุนี้ คำถามข้อนี้จึงเป็นโมฆะ เพราะจะเลือกเอาแต่คัมภีร์ของพระ
พุทธรเจ้า ย่อมไม่มีเลยเมื่อจะกล่าวโดยสรุปแล้ว ก็หมายความว่า คัมภีร์พระ
ไตรปิฎกพร้อมทั้งกับนิยายทั้ง ๕ ใช้ไม่ได้เสียแล้ว ดังนี้

๔๓. ถาม ในพระพุทธรศาสนา คัมภีร์บางเล่มชื่อว่าอรรถกถา เป็นคัมภีร์อย่างไร ?
เรียกว่าอรรถกถา และใครเป็นผู้แต่งไว้เล่า ?

ตอบ คำว่า อรรถกถา เป็นศัพท์เดียวกันกับภาษาบาลีว่า อรรถกถาร แปลว่า แสดง
ขยายเนื้อความของพระบาลี แต่อรรถกถามีหลายอย่างเช่นอรรถกถาของพระ
พุทธรเจ้า มหาอรรถกถาของพระพุทธรโฆษาจารย์ ย่อมมี ๓ อย่างคือ

๑. สมมาสมพุทโธ ตสส ภิกขุโน อฏฐกถากณฺหิ กเถวา
อทาสิ = พระพุทธรเจ้าทรงเทศนาอรรถกถากณฺหิให้แก่พระภิกษุองค์นั้นแล้ว
เพราะฉะนั้น ในพระอภิธรรม พระธัมมคณี พระบาลี จึงต้องมีอฏฐกถา
กณฺหิตวฺยจนถึปัตถน
อรรถกถาที่พระสังคายนาศาจารย์ขยายอรรถไว้วันนี้ เรียกว่า มหาอฏฐกถา

ถ้าพระอรหันต์เมื่อสมัยพุทธกาลก็มีมหาอรรถกถาด้วยเหมือนกัน ใครเป็นผู้ขยายความ ?
พระสารีบุตร พระมหากัจจายน เป็นต้น อรรถกถาที่อัครสาวก มหาโสดา
ขยายความไว้ เรียกว่ามหาอรรถกถาได้เหมือนกัน

๒. สารีบุตรเถโร หิ เอกสฺส อุตฺตโม สกฺขีวหาริกสฺส นิกฺเขปกณฺฑ
อรรถกถาว่า สลลกรตุ อสฺสโกนตสฺส อฏฺฐกถา กณฺฑิ เกตฺวา อทาสี

พระมหาสารีบุตร เทศนาให้พระภิกษุรูป ๑ ซึ่งเป็นสัทธาวิหาริกของท่านที่
ไม่สามารถจำอรรถกถานักขบถทั้งหลายได้ ในที่นี้พระสารีบุตรเป็นผู้ขยายบาลีคือ
อรรถกถาอันเนื่อง เพราะฉะนั้น อรรถกถาของพระอรหันตาจารย์ย่อมเหมือนกัน

๓. อรรถกถาของมหาพุทธโฆษาจารย์ เรียกว่า จุฬอรรถกถาคือเป็น
อรรถกถาที่อาศัยอรรถกถา ๒ อย่างก่อนแล้ว ท่านก็ได้แต่งไว้
อรรถกถาของมหาโกษาจารย์เรียกว่า อรรถกถาสมัยใหม่ เพราะฉะนั้น

อรรถกถาย่อมมี ๓ อย่าง คือ

๑. อรรถกถาของสัมมาสัมพุทธเจ้า
๒. อรรถกถาของพระสังคายนาจารย์
๓. อรรถกถาของมหาพุทธโฆษาจารย์

“จิตฺตมฺห อริยมฺหิ อโฆโส จิตฺต”

๔๔. ถาม ผู้ที่เข้าในโรธสมาบัตินั้น มีความประสงค์อะไร และการเข้าสมาบัตินั้น เขา
เข้ากันอย่างไร ?

ตอบ ผู้ที่เข้าในโรธสมาบัติต้องการให้รูปนามดับชั่วคราวในชีวิตนี้ ผลในการที่พระ
อนวิกรมมีบุคคลและพระอรหันตาเข้าในโรธสมาบัติเพราะธรรมด้วยบุคคลทั้ง ๒
นี้ เหมือนกับได้อยู่ด้วยกันกับอสฺส อสฺสฺส และถือว่าตนเป็นสัตว์ที่ตรึงอยู่ทุก
เมื่อ รูปนามของพระอรหันตาท่านถือว่า เป็นของที่มีน้ำหนักเสมอ เหมือน
กับบุรุษที่ได้แบกหามของที่มีน้ำหนักเสมอ เพราะฉะนั้นท่านจึงต้องการพัก

ก่อนจากการปรุงแต่งของรูปนามชั่วคราวนี้หมายความว่า หนิภัยชั่วคราวเพื่อ
หาความสุขในอรรถกถา ท่านอธิบายไว้ว่า

อุทอพพจาตังขาระ อุกตณจิตรวินโยนิโส
สุขํ วิหริสสมาบัติ สมาปชชบติ เต สุขํ

เพราะเบื่อง่ายต่อการเกิดดับของสังขาร พระอนาคามีกับพระอรหันตา
ทั้งหลาย ต้องเข้าสมาบัติ เพื่อที่จะได้อยู่เป็นสุขสบายในปัจจุบันภพของท่าน
การเข้านิโรธสมาบัติในมณฑลสมาบัติได้เพียง ๗ วัน แต่ในรูปภูมิและอรุณภูมิ
ไม่มีประมาณ ต้องการเท่าไรก็ได้เท่านั้น วิธีเข้านิโรธสมาบัติได้ ต้องเข้าฌาน
เสียก่อน การเข้านิโรธสมาบัติได้ ได้แก่ฌานลาภีบุคคลเท่านั้น ปฐมฌาน
ทุติยฌาน ตติยฌาน จตตฌาน แล้ว ต่ออุปสมภาติ ๔ รวมเป็นสมาบัติ ๘
ประการ แล้วได้เข้านิโรธเลย แต่ทุกๆดวงของฌานต้องมัวบิัสสนาประกอบ
เสมอ

แสดงวิถิจิตของนิโรธสมาบัติ

อดีตภวังก, ภวังกจลน, ภวังกุบัจเณท, มโนทวาร, บริกรรม, อุปจาร,
อนุลอม, โคตรภู, เนวสัณณานาสัณณายตน, เนวสัณณานาสัณณายตน
ดับ คือนิโรธสมาบัติ จิตเจตสิกดับ จิตตชรูปดับ ๗ วัน

วิถินิโรธสมาบัติให้ดูแสดงตามบาลีว่า "ทวิภขัตตุ จิตตถารูปปชวณ
ชวติ ตโตปรํ นิโรธํ สุขสสตี"

จิตตถารูปของท่านแล่นไป ๒ ครั้ง แต่นั้นไปยอมถูกตองนิโรธ

๔๕. ถาม สารุ สารุ สารุ ท่านได้ทำวิบัสสนาไว้ด้วยพร้อมทั้งหลักฐานต่างๆ ตั้งแต่
จิตตปริเณท ตลอดถึงที่เข้านิโรธสมาบัติ แล้วขอถามเป็นครั้งสุดท้ายอีกครั้ง
๗ ปีตลอดหนึ่งว่าการปฏิบัติที่ท่านอธิบายมาแล้วตลอดนั้น คือตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑-๔
กัณฑ์อรุณจิต นั้น ผู้นี้จะเรียกว่า รมมุกายได้หรือไม่
ตอบ คำว่า "รมมุกาย" ตามวิเคราะห์ศัพท์ว่า "รมโม" ภาโย ตสฺส อตุลิตี =
กัณฑ์อรุณจิต รมมุกาย" ผู้ที่มีธรรมคือไตรปิฎก ฉะนั้น จึงเรียกว่า รมมุกาย ได้แก่

เกิด ขึ้น พระพุทธองค์ทรงพระไตรปิฎกนี้ย่อมเกิดมาจากพระพุทธเจ้าและนพระพุท
“โอเนรมุร เจ้าจึงเรียกว่า ‘ธัมมกาย’” ก็หมายความว่านี่เป็นนามของพระพุทธองค์ เช่น
โลก ๒ มรรคเดียวกันกับนามอื่นๆ เช่น สกฺวา มุคฺติ สุตฺตถา จเป็นต้น มีเสมอ

ศัพท์นี้หมายถึงเอาบุคคลที่เกี่ยวข้องตามไวยากรณ์ว่า เป็น คุณนาม เนमितติกนาม
ได้ทั้ง ๒ อย่างนี้ เพราะฉะนั้นพระบรมศาสดาจึงทรงรับรองไว้ในปาฏิกวรรค
อภิญญสูตร พระบาลีว่า “ตถาคตัสส เหติ อณสฏฺฐ อธิวณฺเณ ฐมฺมกาโย
อิติปิ พรหมกาโย อิติปิ ฐมฺมภูโต พรหมภูโต อิติปิ
ตุกฺกร วาเสฏฺฐพราหมณํ นามทีว ฐมฺมกายํ หรือ พรหมกาย ฐมฺมภูต
หรือ พรหมภุต เหล่านี้เป็นนามของพระตถาคตนั่นเอง
อธิบายว่า ชื่อฐมฺมกาย, พรหมกาย, ฐมฺมภูต พรหมภูต รวม ๔ ชื่อนี้
เป็นชื่อพระตถาคตเจ้านั้นแหละ ดังนี้ ในที่นี้ คำว่า ฐมฺมกับคำว่า พรหม
ความหมายเป็นอันเดียวกัน หรือเมื่อพระตถาคตมีชื่อว่า ฐมฺมกาย มีชื่อว่า
พรหมกาย, ก็ได้เหมือนกัน เพราะเหตุนี้แหละจึงมีบาลีว่า ฐมฺมกาโย อิติปิ
พรหมกาโย อิติปิ ดังนี้

การที่พระตถาคตมีชื่อว่า “ธัมมกาย” นั้น ธัมม แปลว่า ไตรปิฎก กาย แปลว่า ร่างกาย หมายความว่า ร่างกายที่สำเร็จด้วยไตรปิฎก ทำ วิเคราะห์ศัพท์พบว่า “ธมฺเมเน ปกฺคํ กายํ = ธมมกายํ”

แปลว่า ร่างกายที่สำเร็จด้วยธรรม นันเอง

ในธรรมกถาปาฐิกวรรคว่า “ตถาคโต หิ เตปฺภิกํ พุทฺธวจนํ ทกฺเขน
จินฺตเตฺสฺวา วาจา ย อภินิหริ เตนสฺส กาโย ฆมฺมณยตฺตา ฆมฺโม กาโย
อสฺสชาติ = ฆมฺมกาโย”

เพราะพระพุทธรูปองค์พิจารณาพระไตรปิฎกโดยหทัยแล้ว ย่อมเทศนาโดย
วาจา ฉะนั้น ร่างกายของพระพุทธรูปองค์สำเร็จด้วยธรรม จึงได้คำวิเคราะหว่า
ธมโม กาโย อสฺสาคิ = ธรรมกาโย ดังนี้

ขอพิจารณาบทว่า "กาโย ฐัมมมยตฺตา" ด้วยศัพท์ว่า มย กับ
 ปกตในภาษาบาลีเท่ากันเช่นเดียวกันกับ "ทารุณมย อัญญกมย สฺวณณมย"

เป็นต้น เมื่อทำวิเคราะห์ศัพท์นั้น ทารุณ ปกต กมม ทารุณมย อัญญกณ ปกต

กมม อัญญกมย

กรมกิตติธรรม กรมการปกครอง กรมการคลัง กรมการพาณิชย์ กรมการต่างประเทศ

ควรพิจารณาว่า สฺวณณ ปกต กมม สฺวณณมย ดังนี้อธิบายความว่า คำว่า

ฐัมมกาย เป็นนามของพระบรมโลกนาถโดยเฉพาะ ฉะนั้น นอกจากพระ

บรมศาสดาองค์เดียวแล้ว เทวดา พรหม หรือสาวกองค์หนึ่งองค์ใดไม่สามารถ

ที่จะรับนามอย่างนี้ได้ ถ้าว่าท่านผู้ใดตั้งชื่อว่า ฐัมมกาย ให้นั้น ผู้นั้นต้องตั้ง

ชื่อว่า ภควา สัมมาสัมพุทธโธ โลกวิทู ก็คงจะได้เป็นแน่ เพราะฉะนั้น

ตามคำถามว่า ผู้ปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาก็คตินั้น รับชื่อว่า ฐัมมกาย ไม่ได้

เลย เพราะฐัมมกายนี้เป็นชื่อของพระพุทธเจ้าส่วนมาก ดังพระบาลีพร้อมทั้ง

อรรถกถาที่อธิบายมานี้โดยประการฉะนี้แล

ได้คือ ขโมยทรัพย์ ถัดจากนี้จึงจะถึงพระบรมศาสดา มกมมมยนี้จึงได้

จับกุมอ ถาม-ตอบ วิปัสสนากัมมปฏิฐานทปนี แต่เพียงเท่านั้น

มกมม ขโมยทรัพย์ ถัดจากนี้จึงจะถึงพระบรมศาสดา มกมมมยนี้จึงได้

กฏปเตน ก่อสม เน้น มี "ขโมยทรัพย์" ถัดจากนี้จึงจะถึงพระบรมศาสดา

กฏ ปกต ขโมยทรัพย์ ถัดจากนี้จึงจะถึงพระบรมศาสดา มกมมมยนี้จึงได้

"ขโมยทรัพย์ = ขโมย คัดไป มกมมมย" ถัดจากนี้จึงจะถึงพระบรมศาสดา

มกมมมย และ ขโมยทรัพย์ ถัดจากนี้จึงจะถึงพระบรมศาสดา

มกมมมย มกมมมย กฏปเตน มี คัดไป" ถัดจากนี้จึงจะถึงพระบรมศาสดา

ขโมยทรัพย์ มกมมมย ขโมยทรัพย์ ขโมยทรัพย์ ขโมยทรัพย์ ขโมยทรัพย์

"ขโมยทรัพย์ = คัดไป"

ขโมยทรัพย์ มกมมมย ขโมยทรัพย์ ขโมยทรัพย์ ขโมยทรัพย์ ขโมยทรัพย์

ขโมยทรัพย์ มกมมมย ขโมยทรัพย์ ขโมยทรัพย์ ขโมยทรัพย์ ขโมยทรัพย์

มกมม ขโมยทรัพย์ = คัดไป ขโมยทรัพย์

แสดงรูปนามที่เป็นภูมิของวิปัสสนา ๖ อย่าง คือ

(๖ นี้ ผู้รู้ธรรมะในมอหิระนาค) ๖ ศกขระ ๖

(๗๑ นี้ คนดองมอหิระนาค) ๗๑ ศกขระ ๗๑

ว่าด้วยขั้น ๕

ม. ๑๑ ม. ๑๑ ม. ๑๑ ม. ๑๑ ม. ๑๑ ม. ๑๑ ม. ๑๑ ม. ๑๑ ม. ๑๑ ม. ๑๑
ธรรมดาการปลุกพืชพันธุ์ ธรรมดาการ มีข้าวจ้าวเข้าเห็นยวเป็นต้นนั้น ต้อง
อาศัยพนทมนนาเป็นต้นที่เพาะปลูก ฉะนั้น แม้วิปัสสนากรรมฐานก็ต้องอาศัยภูมิพนท
ปลูกจนขึ้นเหมือนกุน ภูมิพนทที่เพาะปลูกให้วิปัสสนาเจริญงอกงามขึ้นนั้น ถ้าว่าโดย
ยอที่สุดแล้วมี ๒ อย่าง คือ

๑. รูปธรรม สิ่งที่ยืนให้รู้
๒. นามธรรม สิ่งที่เขาไปรู้

รูปธรรมนามธรรม (เว้นโลกุตตรธรรม) เป็นภูมิพนทที่ยืนให้วิปัสสนา
เห็นแจ้งแทงตลอด (ทนต่อความพิสูจน์) วิปัสสนาจึงเอารูปนามเป็นกรรมฐาน เอา
รูปนามเป็นอารมณ์ เอารูปนามเป็นทางเดิน วิปัสสนาเพ่งรู้รูปนาม รูปนามจึงเป็น
ภูมิของวิปัสสนา เป็นกรรมฐานของวิปัสสนา รูปนามเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา รูปนาม
เป็นทางเดินของวิปัสสนา รูปนามยืนไว้ให้วิปัสสนาเพ่ง

รูปธรรม ได้แก่ รูปปรมาณู

นามธรรม ได้แก่ จิตปรมาณู และเจตสิกปรมาณู

ส่วนวิปัสสนาได้แก่ ปัญญาเจตสิกและสหชาตธรรม เพราะฉะนั้น รูปนามนี้
มิใช่อื่น ได้แก่ จิต เจตสิก และรูปนั่นเอง (ส่วนพระนิพพานสงเคราะห์เข้าเป็นนามธรรม
ที่พ้นจากขันธ) วิปัสสนาภูมิที่พระองค์ทรงแสดงมี ๖ ภูมิ คือ:-

๑. ขั้น ๕ (คือกองทั้ง ๕)
๒. आयตนะ ๑๒ (คือสะพานเครื่องเชื่อมเครื่องต่อให้เกิดความรู้มี ๑๒)
๓. ธาตุ ๑๘ (สิ่งที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตนมี ๑๘)

๕. อรรถาธิบาย ๔ (ความจริงอันประเสริฐ มี ๔)

ที่ได้ชื่อว่าขั้นนั้น เพราะเป็นกองที่ประชุมด้วยปรากฏการณ์ ๑๑ คือ เป็น
สภาพที่มีมาแล้วในอดีต ๑ เป็นสภาพที่เป็นไปในอนาคต ๑ เป็นสภาพที่มีอยู่ใน
ปัจจุบัน ๑ เป็นสภาพที่อยู่ใน ๑ เป็นสภาพที่อยู่นอก ๑ เป็นสภาพที่หยาบ ๑
เป็นสภาพที่ละเอียด ๑ เป็นสภาพที่เลว ๑ เป็นสภาพที่ประณีต ๑ เป็นสภาพ
ที่ไกล ๑ เป็นสภาพที่ใกล้ ๑ รวมเป็นสภาพที่ปรากฏได้ใน ๑๑ ประการ เรียกว่า
ขั้น ได้แก่ปัญจขั้น มี ๕ คือ:-

๒. เวทนาขันธุ์ (กองเวทนา มีหน้าที่เสวยรูปแตกดับ)

๕. สังฆารขันธ์ (กองสังฆาร มีหน้าที่ปรังแต่งรูปแตกดับ)

ขั้นที่ ๕ นมิลอื่นใดที่ได้อำนาจพระบรมธรรมนั้นเอง อุปมา
เหมือนป่าไม้ เมื่ออยู่ในป่าเรียกว่าต้นไม้ เมื่อนำมาใช้ทำบ้านเรือน เรียกว่า เสาบ้าง
ฟันบ้าง เป็นต้น ฉะนั้น แม้ขั้นที่ ๕ ก็เอาบรมธรรม ๓ (เวณิกพพาน) มาเป็น
ฉันทะ

สงเคราะห์พระปรมัตถธรรมลงเป็นขันธ ๕ ดังนี้

(๑๑ รูปจันทร์ คือรูป ๒๘ รูป) ๕๑ ศรป. ๓๓

เวทนาขันธ คือ เวทนาเจตสิก ๑ ดวง

สัญญาขันธ คือ สัญญาเจตสิก ๑ ดวง

สังขารขันธ คือ เจตสิกที่เหลือ ๕๐ ดวง

วิญญานขันธ คือ จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ ดวง

ส่วนพระนิพพานไม่นับเข้าเป็นขันธ เรียกว่า “ขันธมุตติ” พ้นจากขันธ ๕

ขันธ ๕ นี้ คือ รูปนามนั่นเอง มีสังเคราะห์ ดังนี้

รูปขันธ คือ รูปธรรม

เวทนาขันธ คือ นามธรรมเจตสิก

สัญญาขันธ คือ นามธรรมเจตสิก

สังขารขันธ คือ นามธรรมเจตสิก

วิญญานขันธ คือ นามธรรมจิต

รวมนามธรรมเจตสิก กับ นามธรรมจิต ๑ เป็นนามขันธ ๔ เรียกว่า นามธรรม

รูปขันธคงเป็น รูปธรรม

จบภูมิขันธ ๕

ว่าด้วยอายตนะ (๑๒

สะพานเครื่องเชื่อมเครื่องต่อให้เกิดความรู้สึกต่าง ๆ นั้น เรียกว่า อายตนะ ๑๒ เป็นภูมิพื้นที่ให้เกิดวิปัสสนาญาณรู้แจ้งเห็นจริง เช่นเดียวกับขันธ ๕ และอายตนะ ๑๒ นี้หาใช่อื่นไกลไม่ ได้แก่ปรมัตถธรรมนั่นเอง ซึ่งจะแสดงองค์ธรรมดังต่อไปนี้

อายตนะ ๑๒ คือภายใน ๖ ภายนอก ๖

- ภายใน คือ ๑. จักขายตนะ คือ ตา ๒. โสทายตนะ คือ หู ๓. ชานายตนะ คือ จมูก ๔. ชิวหายตนะ คือ ลิ้น ๕. กายายตนะ คือ กาย ๖. มนายตนะ คือ ใจ
- ภายนอก คือ ๑. รูปายตนะ คือ รูป ๒. สัททายตนะ คือ เสียง ๓. คันธายตนะ คือ กลิ่น ๔. รสายตนะ คือ รส ๕. โผฏฐัพพายตนะ คือ เครื่องกระทบ ๖. ธัมมายตนะ คือ ธรรม

สงเคราะห์ปรมัตถธรรมลงในอายตนะ ๑๒ ดังนี้

- ภายใน ๖
๑. จักขายตนะ (ตา) คือ จักขุปสาทรูป
 ๒. โสทายตนะ (หู) คือ โสตปสาทรูป
 ๓. ชานายตนะ (จมูก) คือ ชานะปสาทรูป
 ๔. ชิวหายตนะ (ลิ้น) คือ ชิวหาปสาทรูป
 ๕. กายายตนะ (กาย) คือ กายปสาทรูป
 ๖. มนายตนะ (ใจ) คือ จิต
- ภายนอก ๖
๑. รูปายตนะ คือ รูปารมณ์ (วัตถุ ๔๘)
 ๒. สัททายตนะ คือ สัททารมณ์ (เสียง)

๙. คันธายตนะ คือ คันธารมณ์ (กลิ่น)

๑๐. รสายตนะ คือ รสารมณ์ (รส)

๑๑. โสภณูปายตนะ คือ โสภณูปารมณ์ (เครื่องกระทบ)

๑๒. ฐมมายตนะ คือ ฐมมรูป ๑๖ เจตสิก ๕๒ นิพพาน ๑

สงเคราะห์อายตนะ ๑๒ ลงเป็นรูปนามดังนี้

๑. จักขายตนะ เป็น รูปธรรม

๒. โสธายตนะ เป็น รูปธรรม

๓. ชานายตนะ เป็น รูปธรรม

๔. ชิวหายตนะ เป็น รูปธรรม

๕. กายายตนะ เป็น รูปธรรม

๖. มนายตนะ เป็น นามธรรม

๗. รূปายตนะ เป็น รูปธรรม

๘. สัททหายตนะ เป็น รูปธรรม

๙. คันธายตนะ เป็น รูปธรรม

๑๐. รสายตนะ เป็น รูปธรรม

๑๑. โสภณูปายตนะ เป็น รูปธรรม

๑๒. ฐมมายตนะ เป็น รูปธรรมนามธรรม

อายตนะ ๑๒ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่เกิดในทวารทั้ง ๖ และอารมณ์ ๖ เป็น
บ่อเกิดของธรรมเหล่าอื่น เป็นที่ไหลมาแห่งบุญและบาป มีจิตและเจตสิกชอบอยู่ ที่นี้
ย่อมไหลนำไปสู่ทุกข์ในสังสารวัฏฏ์ อายตนะนี้เป็นสัจยชาติหรือประเทศของจิตและเจตสิก
เป็นที่อยู่ที่อาศัยของจิตและเจตสิก เป็นที่ปะปนกัน เป็นที่สโมสรของจิตและเจตสิก
สรุปแล้ว ที่เป็นเฉพาะรูปธรรม ๑๐ เฉพาะนามธรรม ๑ และเป็นทั้งรูปธรรมนามธรรม
มี ๑ เพราะฉะนั้น อายตนะ ๑๒ ก็คือ รูปนามนั่นเอง

วิเจบภูมิอายตนะ ๑๒

(มดึก) ว่าด้วยธาตุ ๑๘

(๒๔) มีธาตุ ๑๘

สิ่งที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของคนจริงแท้ เป็นสภาวะที่ยืนให้พิสนธิ ยืนให้รู้
ยืนให้เห็น ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวะ หมายความว่า ปราศจากอาการของสัตว์ ปราศจาก
อาการของชีวะ คือไม่มีการไป การมา การกิน การนอน และประกอบกิจอย่างอื่น
ไม่มีชีวิตที่เที่ยงอยู่เสมอ ฉะนั้น จึงเรียกว่าธาตุ มีอยู่ ๑๘ ธาตุด้วยกัน คือ

๑. จักขธาตุ (ธาตุตา) ๑๗
๒. โสตรธาตุ (ธาตุหู) ๓
๓. ชานธาตุ (ธาตุจมูก) ๖
๔. ชิวหาธาตุ (ธาตุลิ้น) ๖
๕. กายธาตุ (ธาตุกาย) ๘
๖. มโนธาตุ (ธาตุใจ) ๒
๗. รูปธาตุ (ธาตุสี) ๖
๘. สัทธาธาตุ (ธาตุเสียง) ๖
๙. คันธธาตุ (ธาตุกลิ่น) ๑๑
๑๐. รสธาตุ (ธาตุรส) ๑๑
๑๑. โผฏฐัพพธาตุ (ธาตุกระทบ) ๑๑
๑๒. ฐัมมธาตุ (ธาตุธรรม) ๑๑
๑๓. จักขวิญญาณธาตุ (ธาตุเห็น) ๑๑
๑๔. โสตรวิญญาณธาตุ (ธาตุได้ยิน) ๑๑
๑๕. ชานวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้กลิ่น) ๑๑
๑๖. ชิวหาวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้รส) ๑๑
๑๗. กายวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ถูกต้องทางกาย) ๑๑
๑๘. มโนวิญญาณธาตุ (ธาตุรู้ทางใจ) ๑๑

ธาตุ ๑๘ นี้ ถือเอาสภาวะปรมาณูมาเป็นเหมือนกับขันธ์ ๕ อย่างละ ๑๒ เช่น

เดียวกัน ดังจะแสดงสภาวะที่เข้ากันดังต่อไปนี้:-

(มคฺ) จิตตธาตุ	(ค) จิตธาตุ	(กคคฺม) จิตตธาตุ
(มขจฺ) จิตตธาตุ	(คข) จิตตธาตุ	(สคคฺม) จิตตธาตุ
(มคฺ) จิตตธาตุ	(คค) จิตตธาตุ	(กคคฺม) จิตตธาตุ
(คค) จิตตธาตุ	(คค) จิตตธาตุ	(มคคฺ) จิตตธาตุ
(กค) จิตตธาตุ	(คค) จิตตธาตุ	(กคคฺม) จิตตธาตุ
(คค) จิตตธาตุ	(คค) จิตตธาตุ	(คค) จิตตธาตุ

๖. มโนธาตุ คือ สัมปฏิจจนจิต ๒ ดวง กับปัญจทวาราวชชนะ ๑ ดวง

๗. รูปธาตุ คือ รูปารมณ ๖๑ จิต

๘. สัทธาธาตุ คือ สัทธารมณ ๖๑ จิต

๙. คันธธาตุ คือ คันธารมณ ๖๑ จิต

๑๐. รสธาตุ คือ รสารมณ ๖๑ จิต

๑๑. โผฏฐัพพะธาตุ คือ โผฏฐัพพารมณ ๖๑ จิต

๑๒. ธัมมธาตุ คือ เจตสิก ๕๒ สขมรูป ๑๖ นิพพาน ๑

๑๓. จักขุวิญญาณธาตุ คือ จักขุวิญญาณจิต ๒ ดวง

๑๔. โสตวิญญาณธาตุ คือ โสตวิญญาณจิต ๒ ดวง

๑๕. ฆานวิญญาณธาตุ คือ ฆานวิญญาณจิต ๒ ดวง

๑๖. ชิวหาวิญญาณธาตุ คือ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ ดวง

๑๗. กายวิญญาณธาตุ คือ กายวิญญาณจิต ๒ ดวง

๑๘. มโนวิญญาณธาตุ คือ มโนวิญญาณจิต ๗๖ ดวง

ธาตุ ๑๘ นี้จัดเป็นพวกๆ ได้ ๓ จำพวก

๑. ธาตุรับ (ทวาร ๖)

๒. ธาตุกระทบ (อารมณ ๖)

๓. ธาตุรู้ (จิต ๘๙)

ดังจะแสดงต่อไปนี้ :-

ชาติรูป	ชาติกระทบ	ชาติรู้
จักขุชาติ (แก้วตา)	รูปชาติ (สี)	จักขุวิญญาณชาติ (เห็น)
โสตชาติ (แก้วหู)	สัททชาติ (เสียง)	โสตวิญญาณชาติ (ได้ยิน)
ฆานชาติ (ประสาทจมูก)	คันธชาติ (กลิ่น)	ฆานวิญญาณชาติ (รู้กลิ่น)
ชีวหาชาติ (ประสาทลิ้น)	รสชาติ (รส)	ชีวหาวิญญาณชาติ (รู้รส)
กายชาติ (ประสาทกาย)	โผฏฐัพพชาติ (เครื่องกระทบ)	กายวิญญาณชาติ (รู้สีก)
มโนชาติ (รับรู้)	ธัมมชาติ (ธรรม)	มโนวิญญาณชาติ (รู้)

ชาติ ๑๘ นี้เมื่อย่อยลงแล้ว คงเป็นรูปเป็นนามเท่านั้น ดังนี้

จักขุชาติ เป็นรูปธรรม รูปชาติ เป็นรูปธรรม จักขุวิญญาณชาติ เป็น
นามธรรม

โสตชาติ เป็นรูปธรรม สัททชาติ เป็นรูปธรรม โสตวิญญาณชาติ เป็น
นามธรรม

ฆานชาติ เป็นรูปธรรม คันธชาติ เป็นรูปธรรม ฆานวิญญาณชาติ เป็น
นามธรรม

ชีวหาชาติ เป็นรูปธรรม รสชาติ เป็นรูปธรรม ชิวหาวิญญาณชาติ เป็น
นามธรรม

กายชาติ เป็นรูปธรรม โผฏฐัพพชาติ เป็นรูปธรรม กายวิญญาณชาติ
เป็นนามธรรม

มโนชาติ เป็นนามธรรม ธรรมชาติ เป็นรูปธรรมนามธรรม มโนวิญญาณ-
ชาติ เป็นนามธรรม

รวมทั้ง ๑๘ จัดเป็นรูปธรรม ๑๐ เป็นนามธรรม ๗ เป็นทั้งรูปธรรมนามธรรม ๑
หรือจะเรียกชาตินี้ว่า “รูปชาติ นามชาติ” ก็ได้

∴ จักขุวิญญาณชาติ

ว่าด้วยอินทรีย์ ๒๒ อธิ ชัยวินโยธนี . ๖๑

ธรรมชาติที่เป็นใหญ่ ปกครองในกิจต่าง ๆ ในหน้าที่ของตน ๆ เรียกว่า
“อินทรีย์” มี ๒๒ ธรรมชาติเป็นภุมเป็นพนักให้บัสสนาเจริญงอกงามไปบุลย์ยังขึ้นจบ
จนบรรลโลกุตตรธรรมเป็นที่สุดได้ ดังจักได้แสดงให้ประจักษ์ชัด ต่อไปนี้

๑. จักขินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของตา มีหน้าที่รับสี
๒. โสณินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของหู มีหน้าที่รับเสียง
๓. ฆานินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของจมูก มีหน้าที่รับกลิ่น
๔. ชิวหินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของลิ้น มีหน้าที่รับรส
๕. กายินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของกาย มีหน้าที่รับสัมผัส
๖. อิตถินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของหญิง

อาการของหญิง

๗. ปริสตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของชาย มีหน้าที่แสดงลักษณะกิริยา
อาการของชาย
๘. ชีวิตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของชีวิต มีหน้าที่รักษารูปนาม
๙. มนินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของชีวิต มีหน้าที่รู้อารมณ์
๑๐. สุขินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของสุขเวทนา มีหน้าที่สบาย
๑๑. ทุกขินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของทุกขเวทนา มีหน้าที่ไม่สบาย
๑๒. โสมนัสสตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของโสมนัสสวทนา มีหน้าที่ดีใจ
๑๓. โทมนัสสตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของโทมนัสสวทนา มีหน้าที่เสียใจ
๑๔. อูปেকขินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของอเบกขาเวทนา มีหน้าที่เฉย ๆ
๑๕. สัทธินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของศรัทธา มีหน้าที่เชื่อเลื่อมใส
๑๖. วิริยินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของวิริยะ มีหน้าที่เพียรพยายาม
๑๗. สตินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของสติ มีหน้าที่รู้ทันปัจจุบัน
๑๘. สมามินทรีย์ คือ ความเป็นใหญ่ของสมาธิ มีหน้าที่ตั้งมั่นแน่วแน่

๑๙. ปัญญินทรีย คือ ความเป็นใหญ่ของปัญญามีหน้าทูลักษณะ

๒๐. อัญญัตตัญญุตสามิตินทรีย คือ ความเป็นใหญ่ของโสดาปัตติมรรคญาณ

มีหน้าทูลพระนิพพาน ตตอกุศลจิตได้ ๕ ดวง

๒๑. อัญญินทรีย คือ ความเป็นใหญ่ของโสดาปัตติผลญาณ ถึงอรหัตตมคคญาณ มีหน้าทูลพระนิพพาน ตตอกุศลตามลำดับ

๒๒. อัญญาตาวินทรีย คือ ความเป็นใหญ่ของอรหัตตผลญาณ มีหน้าทูลพระนิพพานและตตอกุศลจิต ๑๒ ดวง สิ้นเชิง

อินทรีย ๒๒ ก็เป็นสภาวะปรมัตถธรรม เห็นเดียวกันกับขั้น ๕ โดย

สงเคราะห์ดังต่อไปนี้

๑. จักขินทรีย ได้แก่ จักขุปสาทรูป

๒. โสถินทรีย ได้แก่ โสถปสาทรูป

๓. ฆานินทรีย ได้แก่ ฆานปสาทรูป

๔. ชีว्हินทรีย ได้แก่ ชีวหาปสาทรูป

๕. กายินทรีย ได้แก่ กายปสาทรูป

๖. อิตถินทรีย ได้แก่ อิตถิถารูป

๗. ปริสสินทรีย ได้แก่ ปริสสวารูป

๘. ชีวตินทรีย ได้แก่ ชีวตรูป ชีวตนาม

๙. มนินทรีย ได้แก่ จิตทั้งหมด

๑๐. สุขินทรีย ได้แก่ สุขเวทนาเจตสิก

๑๑. ทุกขินทรีย ได้แก่ ทุกขเวทนาเจตสิก

๑๒. โสมนัสสินทรีย ได้แก่ โสมนัสสเวทนาเจตสิก

๑๓. โทมนัสสินทรีย ได้แก่ โทมนัสสเวทนาเจตสิก

๑๔. อเปกขินทรีย ได้แก่ อเปกขเวทนาเจตสิก

๑๕. สัทธินทรีย ได้แก่ สัทธาเจตสิก

๑๖. วิริยินทรีย ได้แก่ วิริยเจตสิก

๑๓. สตินทรีย์ ได้แก่ สติเจตสิก
 ๑๔. สมาชินทรีย์ ได้แก่ เอกกคิตาเจตสิก
 ๑๕. ปัญญินทรีย์ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกีย์)
 ๒๐. อัญญุตัตถัญญุตสามิตินทรีย์ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ)
 ๒๑. อัญญินทรีย์ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ)
 ๒๒. อัญญาตาวินทรีย์ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก (โลกุตตระ)
 อินทรีย์ ๒๒ นี้ เมื่อสรุปแล้ว ได้แก่ รูปธรรม กับ นามธรรม เหมือนกับ

ภูมิอื่น ๆ มีสังเคราะห์ดังนี้

๑. จักขินทรีย์ เป็น รูปธรรม
 ๒. โสถินทรีย์ เป็น รูปธรรม
 ๓. ฆานนทรีย์ เป็น รูปธรรม
 ๔. ชว्हินทรีย์ เป็น รูปธรรม
 ๕. กายนทรีย์ เป็น รูปธรรม
 ๖. อิตถินทรีย์ เป็น รูปธรรม
 ๗. ปริสทินทรีย์ เป็น รูปธรรม
 ๘. ชวตทินทรีย์ เป็น ทุกรูปธรรมและนามธรรม
 ๙. มนินทรีย์ เป็น นามธรรม
 ๑๐. สุกชินทรีย์ เป็น นามธรรม
 ๑๑. ทุกชินทรีย์ เป็น นามธรรม
 ๑๒. โสมนัสสทินทรีย์ เป็น นามธรรม
 ๑๓. โทมนัสสทินทรีย์ เป็น นามธรรม
 ๑๔. อูปেকชินทรีย์ เป็น นามธรรม
 ๑๕. สัทธินทรีย์ เป็น นามธรรม
 ๑๖. วรียินทรีย์ เป็น นามธรรม
 ๑๗. สตินทรีย์ เป็น นามธรรม
 ๑๘. สมาชินทรีย์ เป็น นามธรรม

๑๙. บัญญัตินทรีย เป็น นามธรรม

๒๐. อัญญัตตัญญุตสามัญนทรีย เป็นนามธรรม

๒๑. อัญญินทรีย เป็น นามธรรม

(๒๒.) อัญญาตาวินทรีย เป็นนามธรรม

อินทรีย ๒๒ จัดเป็นรูปธรรม ๗ เป็นนามธรรม ๑๕ เป็นทั้งรูปธรรมทั้ง

นามธรรม ๑ รูปนามนี้แต่นามเป็นอารมณ์ของวิปัสสนาเป็นตัวกัมมัญฐาน

นักมอญ และชกม บก และชกมจก มี ๑๗ ประการ

ว่าด้วยอริยสัจ ๔

พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นผู้ประเสริฐกว่าผู้ทกกล่าวความจริงทั้งหลายว่า
สัจจะย่อมมี ๒ ประเภท คือ โลกียสัจจะ และ โลกุตตรสัจจะ แต่สัจจะที่ ๓ นั้นหาไม่
ซึ่งเป็นเพียงสมมติกันขึ้นเท่านั้น ความจริงที่เป็นปรมาตถ์อันเป็นธรรมที่ไปจากข้าศึก ที่
พระอริยเจ้าได้รู้แล้ว ได้ละแล้ว ได้ทำให้แจ้งแล้ว ได้เจริญแล้ว ซึ่งเป็นสภาพความจริง
ของพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมรู้ ย่อมเห็น เรียกว่า อริยสัจ ตามที่พระองค์ทรงเทศนา
ว่าไว้ มีอยู่ ๔ ประการด้วยกัน คือ:-

๑. ทุกขอริยสัจ (ทุกข์จริง ๆ)

๒. ทุกขสมุทัยอริยสัจ (เหตุให้เกิดทุกข์จริง ๆ)

๓. ทุกขนิโรธอริยสัจ (ดับทุกข์จริง ๆ)

๔. ทุกขนิโรธคามนีปฏิปทาอริยสัจ (ทางดับทุกข์จริง ๆ หรือเรียกอีกอย่าง
หนึ่งว่า ทุกข์ สมุทัย นิโรธ มัคค์)

ทุกข์ มีหน้าที่ให้รู้ เอามัคค์มารู้

สมุทัย มีหน้าที่ให้ละ เอามัคค์มาละ

นิโรธ มีหน้าที่ทำให้แจ้ง เอามัคค์มาทำให้แจ้ง

มัคค์ มีหน้าที่ให้เจริญ เอามัคค์มาเจริญมัคค์เอง

ทุกขสัจ สมุทัยสัจ และมัคค์สัจ (เว้นสัจจวิมุตติ) เป็น โลกียสัจจะ
นิโรธสัจ และ โลกุตตรสัจจะ อริยสัจทั้ง ๔ นี้มิใช่อื่น คือ ปรมาตถธรรม นั่นเอง
เอาสภาวะของปรมาตถธรรมมาเป็น ดังจักแสดงต่อไป

สมมุติว่า ผู้ที่ปรารถนาจะบรรลุธรรมในอริยสัจดังนี้ :-

ทุกข์สัจ คือ โลกียจิต ๘๓ ดวง เจตสิก ๕๑ ดวง รูป ๒๘ รูป
สมุทัยสัจ คือ โลกเจตสิก
นิโรธสัจ คือ นิพพาน

มัคคสัจ คือ เจตสิกอันเป็นองค์มัคค ๘ คือ ๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘.

จัดอริยสัจเป็นรูปธรรมนามธรรมเหมือนกับขั้น ๕ ดังนี้ :-

ทุกข์สัจ เป็น รูปธรรมนามธรรม

สมุทัยสัจ เป็น นามธรรม

นิโรธสัจ เป็น ดับรูปนาม จัดเป็นนามธรรม

มัคคสัจ เป็น นามธรรม

(โลกัตตระ ๘ เป็นนามธรรม แต่เป็นสังขารมุตติ)

ทุกข์ คือ รูปนามนี้เป็นขั้น ๕ ทนไม่ได้ เกิดดับเสมอ

สมุทัย คือ โลกตัณหาอยากได้ทุกข์

นิโรธ คือ ดับทุกข์

มัคค คือ ทางดับทุกข์ (ศีล สมาธิ ปัญญา)

เมื่อสรุปแล้วอริยสัจทั้ง ๔ ก็คือ รูปนามกับนามธรรมเท่านั้น

ขณะมัคคสัจทำงาน

๓๑ นี้ พระพุทธเจ้าทรงนำเอาทุกข์สัจ คือ รูปนามขั้น ๕ มาเป็นทางเดิน มัคคสัจ ๘ เป็นผู้
เดินทาง พร้อม ๆ กันนั้นก็ละสมุทัยไปด้วยจะได้สิ้นเมื่อได้ทุกข์ดับเป็นนิโรธสัจ
ยกตัวอย่างเช่น ถ้าปากพูดเป็นทุกข์สัจ สติรู้ไม่ทันเป็นมัคคสัจ เดิน นั่ง นอน กู้
เหยียด เคลื่อนไหวการทำงานใดๆ เป็นทุกข์สัจ สติรู้ทันเป็นมัคคสัจ ละสมุทัย ความ
อยากเดิน ยืน นั่ง นอน เป็นต้นอกันวันตัวไม่หะเผลอ เหตุทุกขณะที่ทำการทำงาน เป็น
สัมมาสัมปัตตะ ทำการงานชอบ ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า :-

เมื่อขณะเห็น ขณะได้ยิน ขณะรู้สึกนึกเห็น ขณะรู้สึกสัมผัส ขณะ
นึกคิด ขณะรับประทานอาหาร ขณะนั่งห่ม ขณะบริโภค มีสติรู้ทัน เป็นมัลลสัง
ละสมุทัยด้วยความอยากเห็น อยากได้ยิน อยากบริโภค เป็นต้น เว้นตัวโมหะ คือผล
เป็น สัมมาอาชีวะ เป็นอยู่ชอบ

องค์มัลลสัง ๓ คือ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และ สัมมาอาชีวะ
จัดเป็น ศีล เพราะเว้นชั่วโมหะผล เป็นต้น

สติรู้ทันทุกขณะนั้น เป็น สัมมาสติ ระลึกชอบ

วิริยะความเพียรตั้งสติรู้ทันบ่อยๆ นั้น เป็น สัมมาวาจาไม่เพียรชอบ

สมาธิมั่นคงไม่เปลวเลยนั้น เป็น สัมมาสมาธิ ตั้งใจมั่นชอบ

ปัญญาอันเห็นรูปรูปนามเกิดดับนั้น เป็น สัมมาทิฐิ เห็นชอบ

วิตรูเห็นพระไตรลักษณ์ อนิจจังไม่เที่ยง ทุกขังทนอยู่ไม่ได้ อนัตตา
บังคับบัญชาไม่ได้ ที่ติดอยู่กับรูปนามนั้น เป็น สัมมาสังกัปป ดำริชอบ

เมื่อเห็นรูปนามดับไปกับไตรลักษณ์พร้อม ๆ กันเช่นนั้นจนสิ้นอาสวะ อัน
เป็นตัวสมุทัยเมื่อใด เมื่อนั้นทุกขังจะดับไป ไม่มีเหลือให้เห็น เรียกว่า นิโรธสัง
ยอมสมบุรณแล้วแก่พระอริยเจ้าแน่นอน

ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท ๑๒

ความประชุมพร้อมแห่งผล อาศัยความสามัคคีของปัจจัยทั้งหลาย แล้ว
ทำให้เกิดผลโดยพร้อมเพรียงกัน และสม่ำเสมอ กัน เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท มี ๑๒
เป็นเหตุเป็นผลต่อเนื่องกัน ดังจักแสดงต่อไปนี้ :-

๑. อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิด สังขาร
๒. สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิด วิญญาณ
๓. วิญญาณ เป็นปัจจัยให้เกิด นามรูป
๔. นามรูป เป็นปัจจัยให้เกิด สฬายตนะ

๕. สฬายตนะ เป็นปัจจัยให้เกิด ผัสสะ
 (๖๐๑=๓ ผัสสะ) เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา
 ๖. ผัสสะ เป็นปัจจัยให้เกิด เวทนา
 ๗. เวทนา เป็นปัจจัยให้เกิด ตัณหา

๘. ตัณหา เป็นปัจจัยให้เกิด อุปาทาน
 ๙. อุปาทาน เป็นปัจจัยให้เกิด ภพ
 ๑๐. ภพ เป็นปัจจัยให้เกิดชาติ
 ๑๑. ชาติ เป็นปัจจัยให้เกิด ชรามรณะ

๑๒. ชรามรณะ เป็นปัจจัยให้เกิด อวิชชา

ปฏิจสุมุปาทนัง อังคัฏฐมมได้แก่พระปรมัตถธรรม ซึ่งนำมาใช้เป็นภูมิของ
 วิปัสสนา มีสังเคราะห์นำมาเป็นข้อๆ ดังต่อไปนี้

๑. อวิชชา คือสิ่งที่ไม่รู้ ตัวเผือก ตัวหลง มืดมนต์ในธรรมที่ควรได้
 ย่อมไม่ได้ ธรรมที่ไม่ควรได้ ย่อมได้ หมายความว่า ไม่รู้ปรมัตถ์ แต่ไปรับบัญญัติ
 ได้แก่ โมหะเจตสิกนั่นเอง

๒. สังขาร คือธรรมที่ปรุงแต่ง ได้แก่สังขาร ๓ หรือสังขาร ๖ องค์ปรมัตถ์
 คือ เจตนา ๒๙

๓. วิญญาณ คือความรู้สึกในอารมณ์ ได้แก่จิตเป็นโลกียวิบาก ๓๒ ดวง

๔. นามรูป คือสภาพที่แตกดับจนไว้ให้เรียกว่ารูป ได้แก่ รูปปรมัตถ์ ๒๘
 สภาพที่น้อมไปหารูปที่แตกดับ คือผู้เข้าไปรู้ เรียกว่านาม ได้แก่เจตสิกทั้งหมด

๕. สฬายตนะ คืออายตนะ ๖ ซึ่งเป็นส่วนภายใน อังคปรมัตถ์ธรรม
 ได้แก่ ปสาทรูป ๕ กับจิตทั้งหมด

๖. ผัสสะ คือธรรมชาติที่กระทบอารมณ์ อันเนื่องมาจากการประชุมของ
 อารมณ์กระทบกับปสาทรูป และเกิดวิญญาณขึ้น อังคปรมัตถ์ธรรมได้แก่ ผัสสะเจตสิก

๗. เวทนา คือธรรมชาติที่ส่วยอารมณ์ สุขบ้าง ทุกข์บ้าง เฉยๆ บ้าง
 มี ๓ หรือ ๕ อันเกิดจากผัสสะเป็นปัจจัย มี ๖ ได้แก่ เวทนาเจตสิก

๘. ตัณหา คือความอยากได้ตัณหา ๖ องค์ปรมาัตถธรรม คือ โลกเจตสิก
นั้นเอง ซึ่งแยกออกจากเหตุปัจจัย มี ๓ บ้าง ๑๐๘ บ้าง (๓ คุณ ๖ คุณ ๒ คุณ ๓=๑๐๘)

๙. อุปาทาน คือสภาพที่ยึดมั่น ถ้อยมั่น คือยึดถืออารมณ์ไว้ ด้วยอำนาจ
แห่งตัณหาที่หนาแน่นขึ้นนั่นเอง องค์ธรรมได้แก่ โลกเจตสิก

๑๐. ภพ คือกัมมภพ ซึ่งเป็นเจตนาของกุศลและอกุศล ที่ทำให้เกิดวิบาก
และกฎัตตารูป เกิดในกามภพ รูปภพและอรุภพ ได้แก่อุปปัตติภพทั้ง ๙ มีกามภพ
เป็นต้น คำว่า ภพ จึงได้แก่ "กรรม" ใน ๓๑ ภูมิ นั่นเอง องค์ปรมาัตถธรรมได้แก่
เจตนา ที่ประกอบด้วยจิต ๒๙ ดวง

๑๑. ชาติ คือความเกิด ความประสูติ ความเป็น ความปรากฏ แห่ง
ขั้นทั้ง ๕ ได้แก่ปฏิสนธิตามกำเนิด ๕ องค์ปรมาัตถธรรม ได้แก่ป็นรูป ๑๘
(รูปชาติ) วิปากจิต ๑๘ (นามชาติ)

๑๒. ชรามरण คือความแก่ และความตาย อันเป็นผลของชาติ ซึ่งมี
รวมด้วยกัน ๕ ประการ ได้แก่ ชรา ความแก่ มरण ความตาย โสกะ ความ
โสกะเศร้า ปรีเทวะ ความร้องไห้ ทุกขะ ความทุกข์กาย โทมนัสสะ ความทุกข์ใจ
อุปายาสะ ความคับแค้นใจจนพูดไม่ออก ซึ่งหมายเอา สัตติ ตั้งอยู่ ภังคะ ดับไป ตาม
ความปรวนแปรของจิตเจตสิกและรูป อันไม่มีที่สิ้นสุด

ปฏิจัสสมุปบาทจัดเป็นอทธา ๓ (กาล ๓)

๑. อดีตธรรม คือ อวิชชา สังขาร

๒. อนาคตธรรม คือ ชาติ ชรา มरण

๓. ปัจจุบันธรรม คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา

อุปาทาน ภพ

ปฏิจัสสมุปบาทจัดเป็นองค์ได้ ๑๒ ดังแสดงมาแล้วข้างต้น ถ้าจัดตามอาการ
ได้ ๒๐ แบ่งออกเป็น ๕ หมวด คือ

๑. อดีตเหตุ ๕ คือ อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน ภพ

๒. ปัจจุบันผล ๕ คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

๓. ปัจจุบันเหตุ ๕ คือ ตัณหา อุปาทาน ภพ อวิชชา สังขาร

๔. อนาถกาล ๕ คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา
จัดตามสังเขป ๔ มีเป็น ๔ ประการ ดังนี้

๑. อดีตกาลสังเขป ได้แก่ อวิชชา สังขาร

๒. ปัจจุบันกาลสังเขป ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

๓. ปัจจุบันเหตุสังเขป ได้แก่ ตัณหา อุปาทาน ภพ

๔. อนาถกาลสังเขป ได้แก่ ชาติ ชรา มรณะ

จัดตามวิภักติ ๓ คือ

๑. กิเลสวิภักติ ได้แก่ อวิชชา ตัณหา อุปาทาน

๒. กัมมวิภักติ ได้แก่ ภพ สังขาร

๓. วิปากวิภักติ ได้แก่ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา

จัดเป็นมละมี ๒ คือ

๑. อวิชชา คือ โมหะ ความหลงลืมไม่รู้ธรรม

๒. ตัณหา คือ โลภะ ความอยากได้ในวัตถุภายนอก

เมื่อได้นำเอาปฏิภาณสมาธิ ซึ่งเป็นภมฺมพนทที่เจริญวิปัสสนาขึ้นมาเรียกว่า
รูป และนาม ดังจะสงเคราะห์ให้เห็นประจักษ์ชัดต่อไป

๑. อวิชชา เป็น นามธรรม

๒. สังขาร เป็น นามธรรม

๓. วิญญาณ เป็น นามธรรม

๔. นามรูป เป็น นามธรรม และรูปธรรม

๕. สฬายตนะ เป็น รูปธรรม และนามธรรม

๖. ผัสสะ เป็น นามธรรม

๗. เวทนา เป็น นามธรรม

๘. ตัณหา เป็น นามธรรม

๙. อุปาทาน เป็น นามธรรม

๑๐. ภาพ เป็น นามธรรม
๑๑. ชาติ เป็น รูปธรรม นามธรรม

๑๒. ชรา มรณะ เป็น อาการของรูปนาม

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนา เคารปรูปนามเป็นกรรมฐาน รูปนาม ก็คือรูปภูิจสมุปบาท จนละมุลคืออวิชชาตัณหาได้จริงแล้ว ก็ได้ชื่อว่าเป็นผู้มี ชาติ ชรา ได้สิ้นแล้ว เหตุที่ ความประชุมพร้อมแห่งเหตุปัจจัยนั้นเอง เมื่ออวิชชาดับ สังขารก็ดับ เมื่อสังขารดับ วิญญาณก็ดับ เมื่อวิญญาณดับ นามรูปก็ดับ เมื่อนามรูปดับ อายุตนะก็ดับ เมื่อ อายุตนะดับ ผัสสะก็ดับ เมื่อผัสสะดับ เวทนามก็ดับ เมื่อเวทนามดับ ตัณหาที่ดับ เมื่อ ตัณหาดับ อุปาทานก็ดับ เมื่ออุปาทานดับ ภาพก็ดับ เมื่อภาพดับ ชาติก็ดับ เมื่อชาติดับ ชรา มรณะก็ดับ เมื่อชรา มรณะดับแล้วไม่เกิดอีก ไม่ต้องไต่ถามใครว่า ร้องให้ ทุกข์กาย ทุกข์ใจ เป็นบรมสุขอย่างเยี่ยม

ปัจจุบันธรรม

รูปธรรมนามธรรมที่ยืนให้พิสูจน์ ซึ่งเรียกได้หลายนัย ตามวิปัสสนาภูมิทั้ง ๖ ดังแสดงแล้วนั้น ปรากฏอยู่ที่ปัจจุบัน ขณะเมื่ออายตนะภายใน-๖ กับอายตนะภายนอก ๖ มากระทบกัน ในอดีตกาลที่ล่วงมาแล้ว รูปนามดับไปแล้ว พิสูจน์ไม่ได้ ในอนาคต กาลที่ยังมาไม่ถึงรูปนามยังไม่เกิดขึ้น พิสูจน์ไม่ได้ จะพิสูจน์ได้แต่รูปนามที่กำลังปรากฏ อยู่ในปัจจุบันกาล ซึ่งเรียกว่า "ปัจจุบันธรรม" เท่านั้น ดังจะได้ยกมาแสดงให้เห็นชัด ในทวารทั้ง ๖ ดังต่อไปนี้

๑. ปัจจุบันธรรมทางตา เกิดขึ้นขณะที่ รูป คือ สี มากระทบแก้วตา การ เห็นก็ปรากฏขึ้น ในอดีตกาลเวลาที่ผ่านไปแล้ว เห็นดับไปแล้ว รู้ไม่ได้ ส่วนในอนาคต ก็ยังไม่เห็น รู้ไม่ได้ รู้ได้แต่ปัจจุบันของรูปธรรมนามธรรมขณะที่เห็นเท่านั้น

๒. ปัจจุบันธรรมทางหู เกิดขึ้นขณะที่ เสียง มากระทบแก้วหู การได้ยิน ก็ปรากฏขึ้น ในอดีตกาลเวลาที่ผ่านไปแล้ว ได้ยินดับไปแล้ว รู้ไม่ได้ ส่วนในอนาคต ก็ยังไม่ได้ยิน รู้ไม่ได้ รู้ได้แต่ปัจจุบันของรูปธรรมนามธรรมได้ยินเท่านั้น

๓. ปัจจุบันธรรมทางจุมก เกิดขึ้นขณะที่ กิณ มากระทบประสาทจุมก การรู้สึกก็ปรากฏขึ้น ในอดีตกาลเวลาที่ล่วงไปแล้ว รู้กลับดับไปแล้ว รู้ไม่ได้ ส่วนในอนาคตก็ยังไม่รู้เห็น รู้ไม่ได้ รู้ได้แต่ในปัจจุบันของรูปธรรมนามธรรม ขณะรู้กลับเท่านั้น

๔. ปัจจุบันธรรมทางดิน เกิดขึ้นขณะที่ รัส มากระทบประสาทดิน การรู้สึกก็ปรากฏขึ้น ในอดีตกาลเวลาที่ล่วงไปแล้ว รัสดับไปแล้ว รู้ไม่ได้ ส่วนในอนาคตก็ยังไม่รู้รส รู้ไม่ได้ รู้ได้แต่ปัจจุบันของรูปธรรมนามธรรมขณะได้รสเท่านั้น

๕. ปัจจุบันธรรมทางกาย เกิดขึ้นขณะที่ เครื่องกระทบ มี เย็น ร้อน อ่อน แข็ง เป็นต้น มากระทบประสาทกาย การรู้สึกสัมผัสก็ปรากฏขึ้น ในอดีตกาลเวลาที่ล่วงไปแล้ว รู้สึทางกายดับไปแล้ว พิสูจน์ไม่ได้ ส่วนในอนาคตก็ยังไม่ปรากฏความรู้สึกจึงพิสูจน์ไม่ได้ จะพิสูจน์ให้ได้ก็แต่ขณะรู้ทางกาย อันเป็นปัจจุบันของรูปธรรมนามธรรมที่กำลังปรากฏอยู่เท่านั้น

๖. ปัจจุบันธรรมทางใจ เกิดขึ้นขณะที่ นึกคิด หรือขณะที่ ใจสั่งให้รูปเดิน ยืน นั่ง นอน คู้ เขยียด เคลื่อนไหว อดีตกาลที่เคยนึกเคยคิดดับไปแล้ว พิสูจน์ให้เห็นไม่ได้ จะได้ก็ต่อสัญญาความจำที่เกิดขึ้นขณะนึกถึงเป็นปัจจุบันเท่านั้น ส่วนในอนาคตที่ยังไม่ได้นึกคิด ก็พิสูจน์ให้รู้ให้เห็นไม่ได้ รู้ได้แต่ปัจจุบันของรูปธรรมนามธรรมที่ปรากฏอยู่ขณะนึกคิด ขณะยืน ขณะก้าว ขณะนั่ง ขณะนอน ขณะพูด ขณะคู้ ขณะเขยียด ขณะเคลื่อนไหว เท่านั้น

ปัจจุบันธรรมยืนไว้ให้วิปัสสนาเป็นผู้พิสูจน์ ยืนไว้ให้วิปัสสนารู้เห็น อันเป็นภาวนาญาณโดยเฉพาะ ผู้ปรารถนาจะเจริญวิปัสสนาทั้งหลาย จะทั้งปัจจุบันธรรมเสียมิได้ อุปมาเหมือนเรือที่จะนำนายเรือไปสู่เกาะ หรือฝั่ง อันเป็นจุดหมายปลายทางได้ฉะนั้น

สติกับโมหะ

ปัจจุบันธรรมที่แสดงมาแล้วนั้น เป็นสนามรบของ สติ กับ โมหะ อุปมาเหมือนการสงคราม ตัวยุกับข้าศึกย่อมรบกัน ณ ที่ใด ที่นั้นชื่อว่าสนามรบนั้น วิปัสสนา

จะเอา สัมมาสติ อันเป็นแม่ทัพฝ่ายบุญมารู้ทัน ปัจจุบันธรรมก่อน มีสัมมาวาจาโม
 วิริยะความเพียรเป็นเครื่องสนับสนุน มีโสภณเจตสิกเหล่านี้เป็นเครื่องส่งเสริมให้สติ
 สมบูรณ์ สามารถจะเอาชนะ โมหะ ต่อสู้กับที่ปัจจุบันธรรม ดังจะแสดงต่อไปนี้

๑. เมื่อขณะเห็น สติระลึกรู้ทัน โมหะตัวเผลอเข้าไม่ได้ เมื่อขณะเห็น ไม่มี
 สติรู้ทัน บุญกุศลทั้งหลายก็เกิดขึ้นไม่ได้ มีแต่โมหะ ความเผลอก็มีขึ้น บาปทั้งปวงอัน
 เป็นตัวอกุศลก็เข้ามาได้

๒. เมื่อขณะได้ยิน สติระลึกรู้ทัน โมหะตัวเผลอเข้าไม่ได้ เมื่อขณะได้ยิน
 สติรู้ไม่ทัน บุญกุศลทั้งหลายก็เกิดขึ้นไม่ได้ มีแต่โมหะความเผลอ กับ บาปอกุศลทั้งปวง
 เกิดขึ้น

๓. เมื่อขณะรู้สึก สติระลึกรู้ทัน โมหะตัวเผลอเข้าไม่ได้ เมื่อขณะรู้สึก
 สติรู้ไม่ทัน บุญกุศลทั้งปวงก็เกิดขึ้นไม่ได้ มีแต่โมหะความเผลอ กับ บาปอกุศลทั้งปวง
 เท่านั้น

๔. เมื่อขณะรู้สึก สติรู้ทัน โมหะตัวเผลอเข้าไม่ได้ เมื่อขณะรู้สึก สติรู้ไม่ทัน
 โมหะตัวเผลอก็เกิดมีขึ้น เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมอง

๕. เมื่อขณะรู้สึกทางกาย สัมผัสกับเย็น ร้อน อ่อน แข็ง สติรู้ทัน จิต
 สะอาดบริสุทธิ์ โมหะตัวเผลอเข้าไม่ได้ ขณะรู้สึกทางกาย สติรู้ไม่ทัน โมหะความเผลอ
 ก็เข้าได้ จิตเศร้าหมอง

๖. เมื่อขณะนึกคิด หรือ ยิน เห็น นิ่ง นอน คือ เหยียด เคลื่อนไหว
 สติรู้ทัน โหะความเผลอเข้าไม่ได้ ขณะใดรู้ไม่ทัน คือไม่ได้ตั้งสติ โหะความเผลอ
 ก็ได้โอกาสเข้ามาพร้อมด้วยอกุศลทั้งปวง ทำจิตให้เศร้าหมอง

ฉะนั้น ผู้เจริญวิปัสสนาทั้งหลาย พึงประกอบสติ บำรุงสติให้สมบูรณ์ ยิ่ง
 ด้วยการหมั่นเพียรตั้งสติบ่อยๆ โหะความเผลอตัวศัตรูของสติก็ค่อยน้อยลง เป้าบาง
 ลงตามลำดับ จนกระทั่งดับสิ้นเชื้อสั่นอย่างนั้นแหละ จึงจะได้ชื่อว่า เป็นผู้มีอาสวะสิ้น
 แล้วได้ อุปมาเหมือนกับการปลุกต้นไม้ ต้องหมั่นรดน้ำ พรวนดินอยู่เสมอ ต้นไม้จึง
 เจริญงอกงามผลิดอกออกผลได้ ถ้าไม่เอาใจใส่รดน้ำ พรวนดิน นานเข้าต้นไม้

ก็จะอับเฉา เจริญเติบโตขึ้นไม่ได้ ผลและดอกจะผลิตออกมาให้เห็นไม่ได้ ฉันได้แม่
สติเรานี้ไม่หมั่นบำเพ็ญอยู่เสมอแล้ว อาจเสื่อมลงได้ที่สุดก็จะมีรูปนามที่เศร้าหมองด้วย
โมหะและบาปอกุศลทั้งปวง ในที่สุดก็ไม่อาจที่จะพ้นทุกข์ได้ แต่ผู้ใดเป็นผู้ไม่ประมาท
บำเพ็ญสติให้ระลึกรู้ทันปัจจุบันเสมอ ผู้นั้นชื่อว่า เป็นผู้เดินทางพร้อมด้วยวาสนาบารมี
ที่จะถึงมหาสันติสุขได้

ไตรลักษณ์ประหาณอนสย

ธรรมคำว่าวาลายเสื่ออยู่กับตัวเสื่อ เห็นเสื่อก็กเห็นลาย ฉันได้แม่ผู้เจริญวิปัสสนา
เมื่อรู้ทันปัจจุบันธรรม เห็นเห็นรูปนามดับไปชัด เมื่อนั้นก็จะเห็นลักษณะของรูปนาม
อย่างใดอย่างหนึ่ง เรียกว่า พระไตรลักษณ์ คือ

๑. อนิจจัง ไม่เที่ยง (ตั้งอยู่ไม่ได้ ต้องดับไป)

๒. ทุกขัง ทนได้ยาก (ทนอยู่ไม่ได้ ต้องดับไป)

๓. อนัตตา ไม่ใช่ตน (ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาไม่ได้ ต้อง
ดับไป)

ลักษณะทั้ง ๓ ประการนี้ เป็นลวดลายของรูปนาม เป็นเครื่องมือนำสำคัญที่
จะขุดทำลายอนุสัยอันเป็นตัวกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดาน อุปมาเหมือนการทำลายรัง
หรือขุตรากของต้นหญ้า ฉะนั้น เพราะเมื่อทำลายได้สิ้นเชิงเมื่อใด ก็จะไม่เกิดไม่เจริญ
ขึ้นอีกเลย เพราะเหตุว่าวิปัสสนาญาณ เข้าไปพิสูจน์รู้เห็นตามความเป็นจริงของขันธ์ ๕
รูปนาม แล้วเบบับจายทำลายต่อกันไปจนกว่าจะสิ้นอนสย อนสยที่นอนอยู่ในภวังค์ได้
อย่างไร ? ไตรลักษณ์ประหาณได้อย่างไร ? จะได้แสดง ดังต่อไปนี้

ธรรมคำของอนสยย่อมาศยจิตเกิดขึ้น ฉะนั้น กิเลสที่เกิดขึ้นแล้วปวัตติเป็น
ไปตามวิถีของจิตจนลงไปอยู่ในสันดาน เป็นตัวอนสยดังนี้

เมื่อวิมูขณทางตาเห็นรูป หรือเมื่อวิมูขณทางหูได้ยินเสียง หรือเมื่อ
วิมูขณทางจมูกรู้กลิ่น หรือเมื่อวิมูขณทางลิ้นรู้รส หรือเมื่อวิมูขณทางกายรู้สัมผัส

หรือเมื่อวิญญูญาณทางใจมีนึก คิด สงบ แล้วดับลง ก็เป็นปัจจัยให้ สัมปฏิจจกันนะ รับ
 อารมณนั้นต่อไป แล้วดับลง.....เป็นปัจจัยให้เกิด สันตธรรมะ พิจารณาอารมณ์นั้นต่อไป
 แล้วดับลง.....เป็นปัจจัยให้เกิด วัฏฐัพพะณะ ตัดสินอารมณ์นั้นต่อไป
 แล้วดับลง.....เป็นปัจจัยให้เกิด ขวณะ เสพอารมณ์นั้นต่อไป ๗ ขณะ
 แล้วดับลง.....เป็นปัจจัยให้เกิด ตทาลัมพะณะ เก็บอารมณ์ลงสู่ภวังค์ต่อไป

ภวังค์ ทำหน้าที่มีความชำนาญเป็นองค์สำคัญอยู่ในจิตในใจต่อไป

ถ้า ราคะ ความรักเกิดขึ้น เมื่อวัฏฐัพพะณะตัดสินอารมณ์อันใดอันหนึ่ง ขวณะ
 นั้นก็จะทำหน้าที่เสพราคะ กับ อารมณ นั้นให้ตทาลัมพะณะเก็บลงสู่ภวังค์จนเป็นสันดาน
 เรียกว่า รากานุสสัย และ ภวารากานุสสัย เมื่อวิปัสสนาเกิดขึ้นเห็นอนิจจัง ทุกขัง อนัตตา
 ในกาลใด เมื่อนั้นขวณะทั้ง ๗ ก็จะเสฟไตรลักษณ์ จบแล้วตทาลัมพะณะก็เก็บลงสู่ภวังค์
 ตตราคะมิให้เชื่อมเป็นอนุสสัย ต่อไป

ถ้า โทสะ ความโกรธเกิดขึ้น เมื่อวัฏฐัพพะณะตัดสินอารมณ์อันใดอันหนึ่งแล้ว
 ขวณะก็จะทำหน้าที่เสฟโทสะ กับ อารมณ แล้วตทาลัมพะณะเก็บลงสู่ภวังค์จนเป็นสันดาน
 เรียกว่า “ปฏิฆานุสสัย” เมื่อวิปัสสนาเกิดขึ้น เห็น อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา กาลใด
 เมื่อนั้นขวณะทั้ง ๗ ก็จะเสฟไตรลักษณ์ จบแล้วตทาลัมพะณะก็เก็บลงสู่ภวังค์ ตตโทสะมิให้
 เข้ามาเป็นอนุสสัยอีก

ถ้า ภิฏฐิ ความเป็นผิด วิจิจจนา ความสงสัย มานะ ความถือตัว อวิชชา
 ความไม่รู้เกิดขึ้น เมื่อวัฐัพพะณะตัดสินอารมณ์อันใดอันหนึ่งแล้ว ขวณะทั้ง ๗ ก็ทำ
 หน้าที่เสฟภิฏฐิ วิจิจจนา มานะ อวิชชา อันใดอันหนึ่งแล้ว ให้ตทาลัมพะณะเก็บลงสู่
 ภวังค์ จนเป็นสันดาน เรียกว่า ภิฏฐานุสสัย วิจิจจจานุสสัย มานานุสสัย อวิชชานุสสัย
 ตามลำดับ เมื่อวิปัสสนาเกิดขึ้นเห็นอนิจจังตั้งอยู่ไม่ได้ หรือเห็นทุกขังทนอยู่ไม่ได้
 หรืออนัตตาบังคับบัญชาไม่ได้ ขณะวัฐัพพะณะตัดสินอารมณ์นั้นแล้ว ขวณะทั้ง ๗
 ก็จะเสฟไตรลักษณ์ ให้ตทาลัมพะณะเก็บลงสู่ภวังค์ กันมิให้ ภิฏฐิ วิจิจจนา มานะ อวิชชา
 มาเป็นอนุสสัยได้อีก

เมื่อเห็นไตรลักษณ์มากเท่าใด อนุสัยก็จะน้อยเบาบางลง จนดับสิ้นโดยไม่ต้อง
รอกาลเวลา

การเจริญวิปัสสนา ยกรูปนามขึ้นสู่พระไตรลักษณ์อันใดอันหนึ่งที่ถูกแก้อริยาศรีย อาสวะที่ไหลและหมักต้องอยู่นั้น คือ ทิฏฐาสวะ อาสวะ คือ ทิฏฐิ กามาสวะ อาสวะคือกาม ภวาสวะ อาสวะคือภพ อวิชชาสวะ อาสวะคืออวิชชา ก็จะถูกทำลายลง และจะไหลเข้ามาหมักต้องเหมือนกาลก่อนไม่ได้ ก็จะบรรเทาเบาบางไปที่ละน้อย ๆ ด้วยอำนาจของวิปัสสนาจนสิ้นไป เมื่อสิ้นอาสวะขณะใด ก็จะบรรลุตันตลิักษณะ ลักษณะที่สงบดับทุกข์ทั้งปวง คือ พระนิพพาน โดยอาศัยลำดับของญาณทั้ง ๑๖ คือ

๑. นามรูปปริจเฉทญาณ	ญาณเห็นทั้งรูปและนาม
๒. นามรูปปัจจุยปริคคหญาณ	ญาณเห็นปัจจุยของรูปนาม
๓. สัมมสนะญาณ	ญาณเห็นไตรลักษณ์ของรูปนาม
๔. อุตยัพพยญาณ	ญาณเห็นรูปนามทั้งเกิดทั้งดับ
๕. ภังคญาณ	ญาณเห็นรูปนามดับไป ๆ
๖. ภยตูปัฏฐานญาณ	ญาณเห็นรูปนามเป็นภัย
๗. อาทินวญาณ	ญาณเห็นรูปนามเป็นโทษ
๘. นิพพิทาญาณ	ญาณเห็นรูปนามน่าเบื่อหน่าย
๙. มุญจิตุกัมมตาญาณ	ญาณเห็นรูปนามใคร่ที่จะหนีให้พ้นไป
๑๐. ปฏิสังขชาญาณ	ญาณเห็นรูปนามหาทางหนี
๑๑. สังขารุเปกขาญาณ	ญาณเห็นรูปนามตามจริงว่า
หนีไม่พ้นจึงเฉยอยู่
๑๒. อนุโลมญาณ	ญาณเห็นรูปนาม ตามกำลัง
กิจในอริยสัจยังขึ้น
๑๓. โคตรภูญาณ	ญาณโอนโคตร หน่วงรู้พระนิพพาน
๑๔. มัคคญาณ	ญาณเห็นพระนิพพาน ๑ ขณะ

๑๕. ผลญาณ

๑๖. **ปณฺจเวทีกถณฺญาณ**

ญาณเห็นพระนิพพาน ๒-๓ ขณะ

ญาณเห็นมคค ผล นพพาน

และกิลเลสท์เหลือ

[illegible][illegible]

**รายการหนังสือหลักสูตรของการศึกษาพระอภิธรรม
ในภิกขุธรรมมหาวิทยาลัย แห่งประเทศไทย
ณ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร กรุงเทพมหานคร**

๑. หลักสูตรจุฬารัชมิกตรี ปริงเฉทที่ ๑, ๒, ๖	ราคา	เล่มละ ๑๒๐ บาท
๒. ปัญหาและเฉลย ,, ,,	,,	๕๐ บาท
๓. คู่มือการศึกษาจุฬารัชมิกตรี ,, ,,	,,	๖๐ บาท
๔. หลักสูตรจุฬารัชมิกโท ปริงเฉทที่ ๓, ๗	,,	๖๐ บาท
๕. ปัญหาและเฉลย ,, ,, ,, ,,	,,	๓๐ บาท
๖. หลักสูตรจุฬารัชมิกเอก (มาคิกาโชติก)	,,	๘๐ บาท
๗. ปัญหาและเฉลย ,, ,,	,,	๘๐ บาท
๘. นามวัตถุและรูปวัตถุ ปริงเฉทที่ ๔	,,	๖๐ บาท
๙. นาม-รูปวัตถุวินิจฉัย	,,	๖๐ บาท
๑๐. ภูมิจตุกกะ เล่มที่ ๑ ปริงเฉทที่ ๕	,,	๖๐ บาท
๑๑. ,, ,, ๒ ,, ๕	,,	๕๐ บาท
๑๒. ภูมิจตุกกะ เล่ม ๑ ปริงเฉทที่ ๕	,,	๖๐ บาท
๑๓. ,, ,, ๒ ,,	,,	๖๐ บาท
๑๔. ปฏิสนธิจตุกกะ ปริงเฉทที่ ๕	,,	๖๐ บาท
๑๕. มรณุปปัตติจตุกกะ ปริงเฉทที่ ๕	,,	๖๐ บาท
๑๖. ปัญหาและเฉลย ,, ,,	,,	๖๐ บาท
๑๗. ปฏิจตมุปบาทที่ปณี ปริงเฉทที่ ๔	,,	๕๕๐ บาท
๑๘. ปัญหาและเฉลย ,, ๘	,,	๘๐ บาท
๑๙. สมถกรรมฐานที่ปณี ปริงเฉทที่ ๘	,,	๘๐ บาท
๒๐. ปัญหาและเฉลย ,, ๕	,,	๗๐ บาท
๒๑. วิปัสสนากรรมฐานที่ปณี ปริงเฉทที่ ๘	,,	๗๐ บาท
๒๒. ปัญหาและเฉลย ปริงเฉทที่ ๘	,,	๖๐ บาท
๒๓. ราชคฤาปกรณ	,,	๖๐ บาท
๒๔. ปัญหาและเฉลยของราชคฤาปกรณ ๒ เล่ม ๆ ละ	,,	๖๐ บาท
๒๕. ขมกปกรณ เล่ม ๑	,,	๑๐๐ บาท
๒๖. ,, ,, ,, ๒	,,	๑๐๐ บาท
๒๗. ขมกปกรณ เล่ม ๑	,,	๑๐๐ บาท
๒๘. คัมภีร์มหาบัญญัติ	,,	๑๐๐ บาท
๒๙. ปัญหาและเฉลยขมก เล่ม ๑-๒	,,	๖๐ บาท
๓๐. ปัญหาและเฉลยในคัมภีร์มหาบัญญัติ	,,	๖๐ บาท
๓๑. อภิธรรมสำหรับประชาชน ๘ ปริงเฉท เล่มเดียวจบ	,,	๔๕๐ บาท
๓๒. คู่มือสร้างทานการกศ	,,	๖๐ บาท
๓๓. หลักสูตรอภิธรรมมิกตรี (อาจารย์ตรี) เล่มที่ ๑	,,	๓๐ บาท
๓๔. ,, ,, เล่มที่ ๒	,,	๒๕ บาท
๓๕. ,, ,, เล่มที่ ๓	,,	๒๕ บาท
๓๖. ภาพสมัยปิโยคนยและสังคหณย	ราคาแผ่นละ	๑๐ บาท
๓๗. ภาพแสดงเนอความพระอภิธรรม ๕ อย่าง	,,	๑๐ บาท
๓๘. ภาพแสดงภูมิ ๑๑ (เต็ม-ซีก)	,,	๑๐ บาท
๓๙. แผนผังพุทธศาสนา	,,	๑๐ บาท
๔๐. ภาพแสดงภวจักร	,,	๑๐ บาท

ผู้สนใจเชิญติดต่อได้ที่สำนักงานอภิธรรมมหาวิทยาลัย คณะ ๗ วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร ได้ทุกวัน

กรุงเทพมหานคร ๑๐๓๐๐ โทร. ๔๑๑๔๕๔๖